



Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

YENİ UYGURCADA SORU

Ayiguzaili ABUDUSALAMU

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2017

YENİ UYGURCADA SORU

Ayiguzaili ABUDUSALAMU

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2017

KABUL VE ONAY

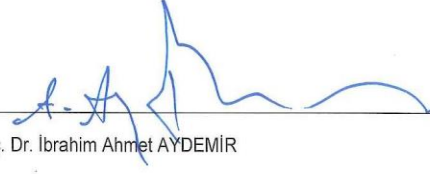
Ayiguzaili ABUDUSALAMU tarafından hazırlanan "Yeni Uygurcada Soru" başlıklı bu çalışma, 21.06.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.



Doç. Dr. Gülsüm KILLI YILMAZ (Başkan)



Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Danışman)



Doç. Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Sibel BOZBEYOĞLU

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☒ Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

21.06.2017



Ayiguzaili ABUDUSALAMU

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.

(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

- Tezimin/Raporumun 21/06/2020 tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

- Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.

- Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

21 /06/2017



Ayiguzaili ABUDUSALAMU

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Tez Danışmanının Prof.Dr.Nurettin DEMİR danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.



Ayiguzaili ABUDUSALAMU

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde, öncelikle benimle paylaştığı engin bilgileri, gösterdiği tüm desteği ve özeni için ve bir hocadan daha fazlası olduğunu düşündüğüm, değerli katkılarını asla unutmayacağım saygıdeğer danışman hocam sayın Prof. Dr.Nurettin DEMİR'e sonsuz teşekkür ederim.

Bir bilim insanı olarak akademik ve sosyal bakış açısına hayran kaldığım, kendisi Pekin'de olsa da bana her zaman büyük destek ve sevgi veren değerli hocam Prof. Dr. Erkin ARIZ'a çok teşekkür ederim.

Ayrıca bu süreç içinde görüşlerini, desteklerini aldığım hocalarım Doç. Dr. İ.Ahmet AYDEMİR, Doç. Dr. Mevlüt ERDEM'e teşekkürlerimi borç bilirim.

Hacettepe Üniversitesi'nde tanışma fırsatı bulduğum, yüksek lisans eğitimim ve tez dönemim süresince yanımda olan sevgili arkadaşlarım Ayşegül YUMUKGÖZ, Serap PILGIR, Tuba KAYA, Mehmet ASLAN, Figen DERYAL, Turdi MUHAMMETTURSUN'a, Pekin'de olsalar da bana hiçbir yardım ve desteği esirgemeyen değerli arkadaşlarım Nursiman, Zulfiye, Abdurehim, Abdulkerim'e paylaşımları ve destekleri için teşekkür ederim.

Son olarak tez yazım sürecinde manevi destek olarak yanımda olan ve beni her zaman motive eden eşsiz aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

ÖZET

ABUDUSALAMU, Ayiguzaili. *YENİ UYGURCADA SORU*, Yüksek Lisan Tezi, Ankara, 2017.

Soru dillerde soru ekleri, soru sözcükleri, sözdizimi değişiklikleri ve vurgu gibi çeşitli dil bilgisel araçlarla oluşturulmaktadır. Soru yapım yolları açısından oldukça zengin olduğunu söyleyebileceğimiz Yeni Uygurcada soru, temel olarak soru ekleri, soru sözcükleri ve vurgu yoluyla yapılır. Bu çalışmada Yeni Uygurcadaki soru ele alınmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde, Uygurlar ve Uygurca ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. İkinci Bölümde soru kavramı, Yeni Uygurcadaki soru yapım ekleri, soru sözcükleri incelenmiştir. Burada mevcut kaynaklardaki bilgilerden yararlanılmıştır. Üçüncü bölümde, Yeni Uygurcadaki soru cümleleri yapı bakımından ele alınmıştır. Soru cümleleri yapı özelliklerine göre sınıflandırılmış, örnekler verilerek ayrıntılı incelenmiştir. Dördüncü bölümde, Yeni Uygurcadaki soru cümleleri anlam bakımından gerçek soru ve sözde soru olarak sınıflandırılmıştır. Soru cümlesinin temel işlevi soru sormak ve bilgi almak olsa da, iletişim ortamında bulunan dil içi ve dil dışı etkenlerden dolayı, aynı bir soru cümlesinin anlamı her zaman sabit olamayabilir. Bu bölümde Yeni Uygurca romandan derlenen soru cümleleri cümlelerin ifade ettiği anlamlara göre sınıflandırılmış ve incelenmiştir.

Beşinci bölümde, Yeni Uygurca ve Türkiye Türkçesindeki soru, derlenen örneklerle dayanarak yapı bakımından karşılaştırılmış, iki Türk dilinin soru yapımı bakımındaki farklılık ve benzerlikleri kısaca ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Yeni Uygurca, Soru, Soru Yapımı, Soru Ekleri, Soru Sözcükleri, Vurgu, Anlam

ABSTRACT

ABUDUSALAMU, Ayiguzaili. *INTERROGATIVES IN MODERN UYGUR LANGUAGE*,
Master Thesis, Ankara, 2017.

Generally, in many languages interrogation is been expressed by certain linguistic approaches such as interrogatives, word order, interrogative affixes and stress. In forming interrogation, modern Uyghur has also different ways, which are interrogative affixes, stress and interrogatives. In this paper, the interrogation in modern Uyghur is mainly discussed.

In the first chapter, some general knowledge about Uyghurs and Uyghur language is put forth. In the second chapter, the concept of interrogation, the interrogative affixes in modern Uyghur, interrogatives are studied, and previous studies on this topic are accounted. In the third chapter, the formation of interrogative sentences in modern Uyghur is discussed; interrogative sentences are classified according to structural characteristics and explained by giving examples. In the fourth chapter, the interrogative sentences in modern Uyghur are categorized into literal or rhetoric interrogative in semantical point of view. The most essential function of interrogative sentences is questioning and by which earning information, however, because of the internal and external effects during the communication, the meaning of the same interrogative sentence can be different depending on the context. In this part, the interrogative sentences taken from an Uyghur novel are classified and studied in light of their meaning in the text.

In the fifth chapter, the formation of interrogation in modern Uyghur and Turkish are compared by giving specific examples; differences and similarities in forming interrogation in these two Turkic languages are put forward.

Keywords

Modern Uygur, interrogation, interrogative formation, interrogative affixes, interrogatives, stress, Semantics

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
YAYIMLAMA VE FİKİR MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	iii
ETİK BEYAN.....	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
I. GİRİŞ.....	1
1. Konu.....	1
2. Kapsam	1
3. Amaç.....	2
4. Yöntem.....	2
II. SORU KAVRAMI	4
1. Soru Nedir?.....	4
2. Literatür.....	6
2.1. Genel çalışmalar	6
2. 2. Türkçede Soru.....	6
2. 3. Yeni Uygurcada Soru.....	8
3. Soruyu Oluşturan Unsurlar	10
3.1. Soru edatları.....	11
4. Soru Sözcükleri	23

4.1. Soru Zamirleri.....	23
4.2. Soru Sıfatları.....	26
4.3. Soru Zarfları.....	27
4. 4. Vurgu.....	30
III. YAPI BAKIMINDAN SORU CÜMLELERİ	32
1. Cümle ve Soru Cümlesi	32
2. Türkçede Soru	33
3. Yeni Uygurcada Soru.....	36
3.1. Soru Ekli Soru Cümleleri.....	38
3.2. Soru Sözcüklü Soru Cümlesi	45
3.3. Yansımalı Sorular	60
IV. ANLAM BAKIMINDAN SORU CÜMLELERİ	72
1. Anlambilimde Soru.....	72
2. Gerçek Soru.....	75
2. 1. Kızma.....	75
2. 2. Sitem.....	75
2. 3. Merak.....	76
2. 4. Bilememe.....	81
2. 5. Şaşıрма	81
2. 6. Sabırsızlık	83
2. 7. Fikir Sorma/Danışma	83
2. 8. Kanıt İsteme.....	84
2.9. Tahmin Anlamı İfade Eden Gerçek Soru.....	84
2. 10. Anlam Veremezlik.....	85

2. 11. Korku	87
2. 12. Meydan Okuma.....	88
2. 13. Eleştiri	88
2. 14. Küçümseme	91
2. 15. Açıklama İsteme	92
2. 16. Şüphe	92
2. 17. İtiraz	94
2. 18. Alay.....	94
2. 19. Hatır Sorma.....	95
2. 20. Onay İsteme	96
2. 21. Akıl Yürütme/Düşünme.....	96
2. 22. Önemsememe.....	97
2. 23. Kabullenemezlik	97
2. 24. Üzüntü.....	98
2. 25. Sınama	98
2. 26. Hatırlatma	99
2. 27. İmkânsızlık.....	99
2. 28. Telaş.....	100
2.29. Hatırlama	100
3. Sözde Soru	100
3.1. Kinaye.....	101
3.2. Şaşkınlık	102
3.3. Eleştiri.....	102
3.4. Telaş.....	103

3.5. İtiraz.....	104
3.6. Kanıt	104
3.7. Küçümseme	104
3.8. Beğenmemezlik	105
3.9. Açıklama.....	105
3.10 Hatırlatma	105
3.11. Olağan.....	106
3.12. Anlam veremezlik.....	106
3.13. Meydan Okuma.....	107
3.14. Alay.....	107
3.15. Şüphe	108
3.16. Kızgınlık	108
3.17. Başkaldırma	109
3.18. Akıl Yürütme	110
3.19. Merak.....	111
3.20. Sorgulama	112
3.21. Çaresizlik	113
3.22. Açıklama.....	113
V. YENİ UYGURCA VE TÜRKİYE TÜRÇESİNDE SORU	114
1. Soru Edatı	114
2. Soru Sözcükleri	118
3. Vurgu	119
VI. SONUÇ	120
Taranan Eserler Kaynakçası	122

KAYNAKÇA	123
EKLER.....	128
EK 1: ETİK KURULU İZİN MUAFİYETİ FORM	128
EK 2: ORJİNALLİK RAPORU.....	129



I. GİRİŞ

1. Konu

İnsanı düşünmeye, yeni fikirleri ortaya atmaya sevk eden temel şey soru sormaktır. İnsanlık tarihini kapsayan çeşitli alanların gelişiminde sorunun çok etkili role sahip olduğunu söyleyebiliriz. Türk dili alanında soru konusunu tüm yönleriyle ele alma ihtiyacı duyulmaktadır. Çalışmamızın konusunu, günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içinde yaşamakta olan Uygur Türklerinin dilinde kullanılan soru yapıları oluşturmaktadır. Günümüzdeki dilbilgisi araştırmalarına baktığımızda, Türk dillerinde soru konusunun diğer dilbilgisi araştırmalarına kıyasla biraz ihmal edilmiş konu olduğu görülmektedir. Türk dillerinde soru hakkında bugüne kadarki çalışmalarda genellikle sadece dilbilgisi kitaplarının ilgili bölümlerinde, yani fiil çekimleri, isim çekimleri, soru zamirleri, soru zarfları ve soru sıfatları ile en son cümle bilgisi bölümünde soru cümlesi başlığı altında sorular hakkında bilgi verilmektedir. Diğer Türk dillerine kıyasla Türkiye Türkçesinde soru konusunda daha fazla çalışma yapılmıştır.

Eski Uygurcanın, Çağatay ve Karahanlı Türkçesinin devamı olarak kabul edilmekte olan günümüz Uygurcası, yani Yeni Uygurca çalışmalarında soru konusu çok az ele alınmıştır. Yeni Uygurca ile Türkiye Türkçesi akraba diller olarak bazı benzerlikleri sergilese de soru konusunda iki Türk dili arasında bazı farklılıklar olduğu kolayca görülebilmektedir.

2. Kapsam

Dillerde soru cümleleri genel olarak soru eki, soru sözcükleri, vurgu ve sözdizimi değişikliği gibi yollarla yapılmaktadır. Çalışmamızda Yeni Uygurcadaki soru konusu, soru yapımı ve anlam açısından incelenecektir.

Türkçede soruların genel olarak evet/hayır soruları, soru sözcüklü sorular ve ezgi ile yapılan sorular olarak sınıflandırıldığı bilinmektedir. Biz çalışmamızda örneklere ve genel dil özelliklerine dayanarak Yeni Uygurcadaki soruları yapı bakımından soru edatı ile yapılan sorular, soru sözcüklü sorular, ezgiyle kurulmuş sorular ve yansımali sorular olarak sınıflandırdıktan sonra, alt başlıklar altında daha ayrıntılı ele alacağız. Anlamsal açıdan Yeni Uygurca metinlerden derlediğimiz örnekleri göz önünde bulundurarak, soru cümlelerini gerçek soru anlamı ifade edip etmediğine dayanarak, gerçek soru cümleleri ve sözde soru cümleleri ana başlığı altında ayrıntılı ele alacağız.

3. Amaç

Bu çalışmadaki amaçlarımız:

- ✓ Yeni Uygurcadaki soru yapım biçimlerini belirlemek ve sınıflandırmak.
- ✓ Yeni Uygurcada soru yapımında kullanılan edatları belirlemek.
- ✓ Belirlenen derleme çerçevesinde Yeni Uygurcada hangi soru sözcüklerinin kullanıldığını belirlemek.
- ✓ Belli eserlere dayanarak Yeni Uygurcadaki soru cümlelerini anlam bakımından sınıflandırmak.
- ✓ Yeni Uygurca ve Türkiye Türkçesini soru yönünden kısaca karşılaştırmak.

Bu amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilen çalışmayla, Yeni Uygurcadaki soru türleri sınıflandırılacak, soruyu oluşturan unsurlar belirlenecek, soru yapısal ve anlamsal açıdan incelenecek, Yeni Uygurca ve Türkiye Türkçesinin soru yapımı bakımından sergilediği farklılıkları ve benzerlikleri kısaca ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

4. Yöntem

Çalışmamızın konusu, çalışma amacımız, çalışmada belirlenen kapsam ve kullandığımız yöntemlerden bahsettiğimiz giriş bölümünden sonraki bölümünde, soru ile ilgili teorik bilgiler verilmiş, konu ile ilgili mevcut literatür tanıtılmıştır. Ardından Yeni Uygurcada soruyu oluşturan unsurlar soru edatları, soru sözcükleri ve vurgu olarak sınıflandırılmıştır. Yeni Uygurcadaki soru edatları üzerindeki farklı görüşler ortaya koyulmuş, derlediğimiz örneklere dayanarak Yeni Uygurcadaki soru edatları *-mu*, *-ma*, *-qu*, *-ğu/-qu*, *-du/-tu*, *-hü*, *-a* biçiminde ele alınmıştır. Soru sözcükleri soru zarfları, soru sıfatları ve soru zamirleri olarak ayrılmıştır.

Bir sonraki bölümde, Yeni Uygurcadaki soru cümleleri yapı bakımından ele alınmıştır. Örneklere dayanarak ve önceden yapılmış çalışmalar göz önünde bulundurularak, Yeni Uygurcadaki soru cümleleri yapı bakımından soru edatı ile yapılan soru cümleleri, soru sözcüklü soru cümleleri, yansımali soru cümleleri ve vurgu ile yapılan soru cümleleri olarak sınıflandırılmış ve ayrıntılı olarak incelenmiştir. vurgu ile oluşturulan soru cümleleri incelenirken ses analiz uygulaması Praat kullanılarak, Yeni Uygurcadan derlediğimiz ses kayıtları tablo halinde görsel olarak da sunulmuştur.

dördüncü bölümde, soru cümleleri anlam açısından gerçek soru cümleleri ve sözde soru cümleleri olarak sınıflandırılmış, belirlenen eserler taranarak soru cümleleri seçilmiş ve anlam açısından incelenerek sınıflandırılmıştır.

Bir sonraki bölümde ise Türkiye Türkçesi ile yazılmış, sonradan Yeni Uygurcaya aktarılmış *Çalikuşu* romanındaki soru cümleleri taranarak birebir karşılaştırılmış, iki Türk dilindeki soru yapımı bakımındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya çıkarılmıştır.

Sonuç bölümünde ise çalışmada elde ettiğimiz sonuçlar ortaya koyulmuştur.



II. SORU KAVRAMI

İnsanı tefekkür etmeye ve yeni fikirler ortaya atmaya sürükleyen temel şey soru sormaktır. İnsan, soru sormaya bir şeylerin farkına varmaya başladığı yaş döneminde başlar. belli bir şey hakkındaki merakını, şüphesini, kuşkusunu veya bilgisizliğini gidermek için başka birine sormayı tercih eder, hatta bazen kendi kendine de soru sorar. Bunun sonucunda belli bir şey hakkında bilgi sahibi olabilir. Ama ihmal edilmemesi gereken bir şey var ki, insanın soru sorması her zaman bilgi edinmek için değildir. Bazen bildiği ya da kısmen bildiği bir şeyi onaylatma, sorgulama gibi duygularını ifade etmek için de soru cümlesi kurmayı tercih eder. İnsanlık tarihini kapsayan çeşitli alanların gelişiminde sorunun çok etkili rolü olduğunu söyleyebiliriz.

Soru, hayatımızın her alanını ilgilendirir. Genelde insanlar, düşünce ve diğer farklı hislerini cümleler hâlinde ifade etmeyi daha çok tercih eder. Dillerde cümle; düşünce, duygu, oluş ve isteklerin bildirildiği söz dizisi olarak tanımlanabilir. Cümle; kendini oluşturan sözcüklerin anlamlarına, cümlede bulundukları yerlerine, kelime türlerine göre değişik özellikler gösterir ve bu özelliklere göre cümleler farklı gruplar altında incelenir.

1. Soru Nedir?

Türkçe sözlükte, soru sözcüğü “Bir şey öğrenmek için birine yöneltilen ve karşılık gerektiren söz veya yazı, sual” biçiminde tanımlanmıştır(2005 : 1794). *Yeni Uygurcanın İzahliq Luğiti*’de sual yani soru, şöyle açıklanmıştır : “1. cevap bekleyen kelime, cümle, sorgu. 2. Çözülmesi gereken problem. 3. Çalışılmış ya da sınavda öğrencilerin cevaplaması için öğretmen tarafından ortaya koyulan meseleler” (1992 : 524). Aynı kaynakta soru cümlesi için de şöyle açıklama sunulmuştur : “Sual cümlesi cevap istenilerek sorulan cümledir. Yazı dilinde bu cümlelerden sonra soru işareti koyulur” (1992 : 524).

Dilbiliminde soru genellikle kısmen bilinen ya da bilinmeyen bir konu hakkında bilgi istemek üzere kullanılan dilbilgisel ifadeler ya da cümleler şeklinde tanımlanmaktadır (Hu 2010: 15,

Baytok 2013:2). Ancak soru her zaman sadece bilgi istemek amaçlı kullanılmayabilir. Daha dikkatli bakıldığında insanların iletişimde etkili bir yere sahip olan soru ya da kurulan soru cümlelerinin bazen o anki duruma göre soru dışında kızmak, haykırmak, meydan okumak, suçlamak, anlam veremezlik vb. ifade etmek için de kullanıldığı görülebilir. Örneğin, bazen soruyu ortaya atan kişinin sorulan şey hakkındaki kinaye, eleştirme, merak gibi duygularını da ifade edebilir; bazen de bilinen bir şey hakkındaki onaylatmak, rica etmek, emir vermek, bir konu hakkında kararsız kalmak, şaşırarak, bir konuyu hatırlatmak ya da soru yoluyla cevap vermek için de kullanılır.

Düşünce, fikir, hayal ya da benzer duygularımızı genelde cümle vasıtasıyla ifade ederiz. Bu yüzden de cümle, bizim her türlü karşılıklı iletişimimizde olmazsa olmaz önemli yere sahiptir.

Dilbilgisi çalışmalarında cümleler anlamına göre bildirme cümlesi, soru cümlesi gibi gruplara ayrılabilir. Günlük yaşamda bildirme cümleleri daha ağırlıklı kullanılır, insanlar ve varlıklar hakkındaki düşünceler de bildirme cümlesi şeklinde ifade edilir, bu nedenle dilbilgisi araştırmalarında ünlem cümleleri ya da bildirme cümleleri daha ağırlıklı biçimde esas alınmıştır. Genelde ihmal edilen konulardan biri de soru cümleleridir. Soru, aslında cümle oluşumunda olağanüstü ifade şekillerine sahiptir, ayrıca insanlar arasındaki karşılıklı ya da bireysel iletişim ve düşünce aktarmasında soru cümlelerinin özel bir yeri vardır.

Soru, ilk başlarda sadece istenilen konu hakkında bir bilgi edinmek için kullanılmış olabilir, ama daha sonra soru dışında farklı işlevleri de üstlenmeye başlar.

Dillerde sorular; soru sözcükleri, soru ekleri, ses birimleri ve sözcük sırası değişiklikleri gibi dilbilgisel araçlarla sağlanmaktadır. Dolayısıyla aynı soru cümlesinin çok farklı yönleri vardır. Soru; dilbilgisinde fonoloji, morfoloji, söz dizimi ve anlam bilimi gibi alanlarını ilgilendirir.

Türk dilbilgisi alanında yeni yeni önem kazanmaya başlayan “soru” hakkında daha mükemmel ve kıymetli araştırma sonuçları elde etmek için soru öğelerini ve soru cümlelerini anlamsal, yapısal, söz dizimsel ve işlevsel açılarından incelemek önemlidir.

2. Literatür

2.1. Genel çalışmalar

Dilbilgisi araştırmalarına baktığımızda, diğer dünya dillerinde soru ya da soru cümlesi üzerindeki araştırmaların oldukça uzun bir geçmişe sahip olduğu, ilgili çalışmaların süresinin uzun bir zamana yayıldığı ve çok değerli sonuçlar elde ettikleri bilinmektedir. Bu araştırmalardan en önde gelenleri İngilizce ve Rusça hakkındaki çalışmalardır. Rusça üzerine araştırma yapan dilbilimciler, soru cümlelerini XIX. yüzyıldan bu yana biçim bilgisi, geleneksel dil bilgisi, semantik ve işlevleri açısından ayrıntılı olarak ele almışlardır.

İngilizce ile ilgili çalışmalarda soru konusu, araştırmacılar ve dilcilerin ilgisini XX. yüzyılın son dönemlerinde çekmeye başlamıştır. Araştırmacılar; semantik, geleneksel dil bilgisi, işlev ve uygulanma gibi farklı yönleri göz önünde bulundurarak soru konusu üzerinde çalışmış ve önemli sonuçlara ulaşmıştır. İngilizce dil bilgisi araştırmalarında soru konusundaki değerli araştırmaları ile önde gelen isimler Marlowe (1978) ve Quirk'tir (1973).

Uygurlar ile aynı coğrafyada yaşamını sürdürmekte ve dilsel - kültürel açıdan çok sık etkileşimde olduğu düşünülmekte olan Çincenin gramer araştırmaları 1930'lu yıllarda başlamış ve seksenli yıllarda daha da hızlanmıştır (Hu 2010:7). Çince'deki soru konusu üzerinde yapılan araştırmalara bakıldığında Çince'nin tarihî dönemleri ve Modern Çincenin farklı ağızları üzerinde yapılan araştırmalar daha ağırlıklıdır.

2.2. Türkçe'de Soru

Türk dillerinde soru konusuna odaklanan çalışmaların sayıca az olduğu görülmektedir.

Türk dil bilgisi çalışmalarında sorulu yapılar; genel olarak soru zamirleri, soru sıfatları, soru zarfları, soru ekleri bölümlerinde incelenmiştir (Kononov 1956: 192; Ergin 1993: 240).

Bunun yanı sıra sorularda tonlamanın etkisi, soru sözcüğünün anlama olan etkisi ve soru sözcükleri dışındaki soru ile ilgili yapı ve sözcükleri ele alan çalışmalar da vardır (Emre, 1945 : 467 vd.). Gabain *Eski Türkçenin Grameri*'nde sorunun, zamir benzeri bir soru kelimesi yahut bir edatla ifade edildiğinden bahsetmiştir (1998 : 106).

Dizdaroğlu; soru tümcelerinin kullanımı en yaygın, anlam yönünden çok zengin anlatım türlerinden biri olduğu görüşünü vurgularken, Türkiye Türkçesinde soruyu oluşturan yapıları incelemiş ve soru tümcelerinin cümleye kattığı duygusal anlam özellikleri üzerinde de durmuştur (1976: 295 vd.). Gencan, soruların yanıt bekleyen sorular ve yanıtsız sorular olarak iki türe ayrıldıklarından bahseder, yanıt beklemeyen soruların duygu değerinin daha yüksek olduğu, sanatlı anlatıma sahip olduğu; yanıt beklenmeyen olumlu sorulardan bazılarının yadsıma anlamı verebildiği; şaşkınlık ifade eden sorularda yanıt beklenmediği görüşünü ileri sürmüştür (2001: 396 vd.). Underhill, *mI* edatıyla yapılan evet/hayır sorularını değerlendirirken bu tip soruların edatın sorulan sözcükten sonra yer aldığından bahseder (1976: 58 vd.). Ediskun, soru cümlelerini gerçek soru ve sözde soru cümlesi olarak iki ana başlık altında incelemiştir (2005: 374 vd.). Göksel-Kerslake ise Türkçede soruların *mI* eki ya da soru sözcükleri ile yapılmakta olduğunu belirtir ve ardından sorular sınıflandırılır (2005: 287 vd.).

Interrogative structures in Tuvan adlı makalede, Türk dillerindeki soru cümlelerini incelerken Türk dillerindeki evet/hayır soru cümlesi, Ne soru cümlesi, eklentili soru cümlesi ve seçmeli soru cümlesinden bahsetmiştir ve Tuvacadaki soru yapımını incelemiştir (Aydemir, 2015:113-127).

Bunların dışında son dönemlerde Türkçede soruyla ilgili bazı tez çalışmaları yapılmıştır :

On Üçüncü Yüzyıl Öncesi Türkçesinde Soru adlı doktora tezinde, başlangıcından XIII yüzyıla kadar Türk dillerinin yazı dilinde yer alan soru sözcükleri, bu sözcüklerin çeşitli cümle yapılarıyla kazandığı soru ve soru dışındaki işlevleri, sözcük türü ve cümledeki görevleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Çalışmanın son bölümünde Türkçe söz dizimi, soru cümleleri açısından değerlendirilmiş ve söz diziminin çeviri öğelerden çok fazla etkilenmeyecek derecede sağlam ve sistemli olduğu olduğunu belirtmiştir (Çetin, 2008).

Türk yazı dillerindeki soru şekillerini bir araya toplamayı amaçlayan *Türkçede soru* konulu doktora tezinde, yazılı metinlerden yola çıkarak Eski Türkçe döneminden bugüne kadar Türk lehçelerinde soru cümlesi yapımındaki görevli birimler incelenmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında taranan metinler ve gramerlerden elde edilen kelimelere dayanarak en çok kullanılan yeni soru sözcüğü üretme yollarının *türetme*, *kelime birletirme* ve *alıntılar* olduğu görüşü ortaya konulmuştur (Altun, 2009).

Türkiye Türkçesinde Soru sözcükleri konulu doktora tezinde, farklı yazarların eserlerinden elde edilen malzemeler kullanılarak, Türkiye Türkçesinde kullanılan soru sözcükleri sözcük türü, söz dizimi ve anlamına göre değerlendirilmiştir (Oturakçı, 2012).

Kırgız Türkçesinde Soru adlı doktora tezinde, Kırgız Türkçesine ait eserlerden elde eden malzemeler esas alınarak Kırgız Türkçesindeki sorular, yapı ve anlam bakımlarından detaylı bir şekilde incelenmiştir (Baytok, 2013).

Soru Ekiyle Kurulmuş Soru Cümlelerinin Anlambilimsel Yönden İncelenmesi adlı yüksek lisans tezinde, Türkiye Türkçesinin farklı dönemlerine ait çeşitli eserlerden derlenen soru eki ile yapılmış soru cümleleri, anlamlarına göre soru ekinin kınama anlamı taşıdığı cümleler, şaşkınlık anlamı taşıdığı cümleler gibi farklı gruplara ayrılmıştır (Nar,1995).

Diğer Türk dilleri ile ilgili yeni yeni çalışmalar da yapılmıştır, ancak ulaşabildiklerimiz kaynaklar bunlardır.

2. 3. Yeni Uygurcada Soru

Yeni Uygurcada soru cümlesi hakkında yeterince ayrıntılı çalışma yapılmamıştır, bu konudaki bilgilerimiz daha çok dilbilgisi kitaplarına dayanmaktadır. Bu kitaplarda soru, sadece ilgili konu başlıkları altında kısaca ele alınmıştır, bazılarında ise soruya hiç değinilmemiştir.

İçerisinde Yeni Uygurcada soru ile ilgili çalışmalar bulunan eserler şunlardır :

Hemit Tömür *Modern Uygur Grameri-morfoloji*¹ adlı kitabında, soru kelimelerini zamirler bölümünün soru zamirleri alt başlığında, edatlar kısmında da soru edatlarını ele almıştır (2014: 414 vd.).

Muhammet Rehim Sayit, *Modern Uygurca ve Türkiye Türkçesinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi* kitabında, cümle çeşitlerini incelerken soru cümlelerini genel soru cümlesi ve retorik soru cümlesi olarak ikiye ayırmıştır. Genel soru cümlesi alt başlığında soru cümlelerini “soru

¹ Çalışmanın bu bölümünde Uygurca ve Çince kitap, makalelerin başlıkları Türkçeye çevrilerek verilmiştir. Kaynakçada orijinal biçimleri de verilecektir.

sözcükleri kullanılan soru cümlesi” ve “soru sözcükleri kullanılmayan soru cümlesi” olarak iki grupta ele almıştır (2014 : 754 vd.).

Litip Tohti, *Modern Uyğurcanın Kullanışlı Grammatikası* adlı dilbilgisi kitabında, cümleleri incelerken soru cümlelerini evet/hayır cümlesi, soru sözcüklü soru cümlesi, seçmeli soru cümlesi, sorgulamalı soru cümlesi, onaylamalı soru cümlesi, şaşkınlık ifade eden soru cümlesi olarak sınıflandırmıştır(2012 : 366 vd.).

Çen ve Razak’a ait *Uyğurcanın Pratik Dilbilgisi* kitabında, şüphe ya da soru ifade eden cümlelerin soru cümlesi olduğu, yazı dilinde soru cümlelerinden sonra soru işareti kullanıldığı konusuna değinmişlerdir(1991).

Gao, *Uygurca Dilbilgisi* adlı kitabının zamirler bölümünde, soru zamirlerini incelemiştir(1998).

Yang, *Modern Uyğurcanın Dilbilgisi* adlı kitabında, cümlede anlam ifade etme biçimlerini göz önünde bulundurarak, Uyğurcadaki soru cümlelerini incelemiştir (2002).

Çeng; *Modern Uyğurca Grameri* adlı kitabında, soru cümlelerini soru ekleriyle oluşan soru cümlesi, soru sözcüklü soru cümlesi, fiilin soru şekli ile ifade edilen soru cümlesi, soru tonlamalı soru cümlesi olarak ele almıştır(1996).

Tohti, 2015 yılında yazmış olduğu “İngilizce, Çince ve Uyğurcadaki soru cümlelerinin yapısal özellikleri hakkında karşılaştırma” başlıklı makalesinde, İngilizceden yola çıkarak, İngilizce, Çince ve Uyğurcadaki soru cümleleri arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri ortaya koymaya çalışmıştır. Li, 2005 yılında yazmış olduğu “*Uygurcadaki Soru Cümlelerinin İşlevleri Hakkında İlk İnceleme*” başlıklı makalesinde, Modern Uyğurcadaki soru cümlelerini işlevlerine göre *açık soru cümlesi, şüphe anlamı ifade eden soru cümlesi, ünlem soru cümlesi, yankı soru cümlesi, tasvir soru cümlesi* olarak 5 tür altında kısaca incelemiştir.

Cang, 1993 yılında yayınlamış olduğu “*Modern Uyğurcada Soru ekleri*” başlıklı çalışmasında yeni Uyğurcadaki soru yapım eklerini ele almıştır. Ona göre, yeni Uyğurcada *-ma, -mu, -qu, -ğu/-qu, -du/-tu* ekleri soru yapım ekleridir. Muhabbet Kasim ve Halik Niyaz 2014 yılında beraber yayınlamış oldukları “*Modern Uyğurcadaki nimä kelimesinin kullanılışı üzerinde inceleme*” başlıklı makalesinde, yeni Uyğurcada çoğu zaman soru sözcüğü olarak kullanılan *nimä* (ne) sözcüğünün farklı kullanımı ile ilgili incelemeler yapmıştır. Fen, 2007 yılında yazmış olduğu “*Uygurcadaki Soru Cümlelerinin Yapısı Üzerinde Kısa Bir İnceleme*” başlıklı

makalesinde, Yeni Uygurcadaki soru cümlesinin türleri ve yapısal biçimi ile ilgili araştırmalar yapmıştır. Ma ve Liu 2002 yılında beraber yazdıkları “*Çince Evet/Hayır Soru Cümlelerinin Uygurcadaki İfade Biçimleri Üzerinde Araştırma*” başlıklı makalesinde, Çincedeki evet/hayır soru cümlelerinin Uygurcaya tercüme edilme şekillerini incelemiştir. Ciang, Liu ve Lu 2007 yılında beraber yayınlamış oldukları “*Uygurca Soru Cümlelerindeki Tonlama Üzerinde Deneme*” başlıklı çalışmada, Yeni Uygurcanın vurgu ve tonlama özelliğini ele almıştır. Ablimit, 2012 yılında yazmış olduğu “*Uygurcadaki Evet/Hayır Soru Cümlelerindeki Tonlamanın Akustik Özellikleri Üzerinde Analiz*” başlıklı makalesinde, Yeni Uygurcadaki evet/hayır soru cümlelerinin vurgu özelliklerini incelemiştir. Mehmet ve Mömin 2014 yılında beraber yazdıkları “*Modern Uygurca ve Modern Çincedeki Evet/Hayır Soru Cümlelerinin Cevap Cümlelerinin Olumlu, Olumsuz Şekillerindeki Farklılıklar*” başlıklı makalesinde, Çince ve Uygurca evet/hayır cümlelerine verilen cevaplardaki olumluluk ve olumsuzluk farklılıklarını incelemiştir. Liu, 2007 yılında yazmış olduğu “*Çince-Uygurca Seçmeli Soru Cümleleri Üzerinde Bir Karşılaştırma*” konulu çalışmada, Çince ve Uygurcadaki seçmeli soru cümlelerinin ifade edilme biçimleri üzerinde karşılaştırmalı araştırma yapmıştır. Cin ve Wang 1990 yılında yazdıkları “*Çince-Uygurca Soru Cümlelerinin Karşılaştırılması*” başlıklı çalışmalarında, Çince ve Uygurcadaki soru cümlelerinin sınıflandırılmalarını karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Fan, 1987 yılında yayınlamış olduğu “*Çince-Uygurca Soru Sözcüklerinin Karşılaştırılması*” başlıklı çalışmada, Çince ve Uygurcadaki soru kelimeleri üzerinde karşılaştırmalı inceleme yapmıştır. Cang, 1993 yılında yazmış olduğu “*Uygurcadaki <M+?> Soruları Üzerinde Kısa Bir Değerlendirme*” başlıklı makalesinde, Yeni Uygurcadaki <M+?> cümlesinin farklı yapım şekillerini incelemiştir. Liu 2009 yılında yazdığı *Modern Uygurcadaki Soru Cümlelerinin Kullanımı Üzerinde Araştırma* başlıklı yüksek lisans tezinde, Modern Uygurcadaki soru cümleleri ve kullanım alanları üzerinde çalışmıştır.

3. Soruyu Oluşturan Unsurlar

Genelde dillerde soruların soru ekleri, soru sözcükleri, vurgu ve söz dizimi değişiklikleriyle oluşturulduğu bilinmektedir. Yeni Uygurcada soru yapımında da üç çeşit yapım şekli mevcuttu :

1. Soru edatları ile soru
2. Soru sözcükleri ile soru

3. Vurgu ile soru

3.1. Soru edatları

Türklerle ilgili en erken dönemdeki bilgileri sunan Orhun Yazıtlarına bakıldığında, soru yapımında *mu/mü* ve *ğu/gü* kullanılmıştır. Bu, Türk dillerinde soru edatları ile ilgili olarak ulaşılabilecek en erken dönemdeki kaynaktır.

Bu iki yapı soru sözcüklerinden farklı olarak ardından geldiği unsurlar yardımıyla anlam kazanırlar. Bu nedenle bu yapılar, araştırmacılarca ya enklitik edat ya da soru edatı olarak adlandırılmıştır (Çetin, 2008 : 311).

Ergin, soru edatlarının fiilleri soru şekline sokan bir tür edat olduğundan bahseder ve bu edatın isimler ve fiillerde aynı olduğunu dile getirir(1994 : 334).

Tek anlam ifade edemeyen, dolayısıyla da tek başına kullanılamayan, ancak eklendikleri kelimeleri anlamca tamamlayan ve tüm bir cümleye soru anlamı katan unsurlar soru ekidir.

Modern Uygurcadaki soru yapım edatları hakkında dilbilimciler farklı görüşler ileri sürmektedir. Genel olarak 7 tür soru yapım edatından bahsedilse de bazı dil araştırmacıları bazı parçacıkların soru yapım edatı olduğunu kabul etmemektedir. Araştırmacıların Yeni Uygurcadaki soru yapım edatları hakkındaki görüşlerini 4 başlıkta sınıflandırabiliriz :

	-ma	-mu	-qu	-ğu/-qu	-du/-tu	-he	-a
1	+	+	+	+	+	+	+
2	+	+	+	+	-	+	+
3	+	+	+	-	+	+	-
4	+	+	+	-	-	+	-

-ma, *-mu*, *-qu*, *-he* nin soru yapım i olduğunu araştırmacıların hepsi kabul etmektedir, ancak *-du*, *-ğu/-qu* ve *-a*'nın soru yapım edatı olup olmadığı hakkında farklı görüşler mevcuttur.

Modern Uyгурcadaki soru yapımlar edatları çok esnektir, ayrıca vurgudan da etkilenebildiklerii için bir edatın soru yapımlar edatı olup olmadığını kavramak biraz zordur. Uyğurca ek üstüne ek alabilen bir dil olduğu için de bazen yükleme iki tane soru edatı gelebilir, soru edatları cümlede bağlaç şeklinde kullanılabildiği için, cümlede kullanılan kelimelerin anlamıyla soru edatlarının anlamı iç içe olur, dolayısıyla bu bizim soru edatlarının anlamını çözmemizi etkileyebilmektedir. Bir soru edatının içerdiği anlamından emin olabilmek için, diğer etkileyici unsurların etkisinden korunmak; soru kelimesi, soru edatı, vurgunun bu soru edatını etkilememesine özen göstermek gerekir. Soru cümlesinde, yüklemden sonra gelen ekin soru eki olup olmadığına sadece duyguya göre değil, bu ekin cümleye gerçekten soru anlamı kazandırıp kazandırmadığı açısından da bakmak gerekmektedir.

Çalışmamız için Yeni Uyğurcada edebî eserlerden elde edilen örneklere ve diğer Uyğur yazı dili eserleri ve ağız malzemelerine baktığımızda, Yeni Uyğurcada cümleye soru anlamı kazandıran 7 tür edat tespit ettik. Dolayısıyla bu çalışmada Yeni Uyğurcada 7 tür soru edatı olduğu görüşünden hareket edilecektir.

Aşağıda Uyğurcadaki bu soru yapımlar edatları hakkında ayrıntılı inceleme yapılacak ve örnekler gösterilecektir.

3.1.1. -Mu

Türk Dili alanında yapılan çalışmalarda -mu edatı ile ilgili görüşlere kolayca rastlayabiliriz :

Örnek olarak, Caferoğlu (1993:107), Gabain (1995:106), Kononov (1980:207), Hacıeminoğlu (1992:275-276) çalışmalarında -mu ekinin yaygın kullanılan bir soru edatı olduğundan bahsetmişlerdir.

Yeni Uyğurcada bugün en çok rastladığımız soru edatı -mu'dur. Bu soru edatı ile oluşturulan soru cümleleri genelde evet/hayır cevabı bekleyen sorulardır.

Günümüzde modern Türk dillerine baktığımızda, evet/hayır cevabı bekleyen soruları oluşturan edatların farklı olduğu ancak tarihî Türk dillerinde bu soru edatının hemen hemen aynı olduğu görülmektedir.

Eski Türkçe	-mu/-m ü	Adaylar in ka qma kulun/atam kayda t ärm ü ärk “Yavrularım, kaçak kulun, Babam nerede”der mi dersin?” (Arat 1991, 252) Ku qmazlar mu ädi?“Kucaklamazlar mıydı?” (Erdal 2004, 342)
Karahanlı Türkçesi	-mu/-m ü	Bilgili bilirmü nägü tir nägü/ükugl i ukarmu nägü tir bügü.“Bilgili ne diyeceğini bilirmi, anlayışlı bilgenin ne dediğini anlar mı?” (Arat 1991 : 371)
Harezmi Türkçesi	-mu/-m ü	S äñ qul mu turur-s äñ?“sen kulmusun?” (Eckmann 1955 : 245) Ol n ä n äärs ä turur, bil ür-m ü-siz?“O nedir, bilirmisiniz?” (Eckmann 1995 : 222)
Kıpçak Türkçesi	-mı/-mi	Hiç an i işittin mi kim mäni koygay “Beni bırakacağını hiç duydun mu?” (Karamanlıoğlu 1989 : 103) Arañızda acäm tilin bilür kişi bar m i “Aranızda Acem dilini bilen kimse var mı?” (Karamanlıoğlu 1989 : 131)
Eski Anadolu Türkçesi	-mı/-mi	Bil ür-misiz n ä ä r old u?“Bilir misiniz neler oldu?” (Ergin 1997 : 135)
Çağatay Türkçesi	-mu/-m ü	B ülb üld ä bolmad i mu g ülistanga ixtiya ç “Bülbülde gülistana ihtiyaç olmadı mı?” (Toparlı 1998 : 201) Aytsam ki g g äy m ü ol yazuklar üçün rabbäna “O g ünahlar i çin rabbena söylesem geçecek mi?” (Toparlı 1998 : 66)
Osmanlı Türkçesi	-mı/-mi	Y â h i ç han ä g ä r äkm äz mi? “Ya hiç ev gerekmez mi?” (Gürsoy Naskali 1987 : 210)

Bu tablodan da görebileceğimiz gibi Modern Uygurcadaki *-mu* soru edatı tarihî dönemlerdeki Türk dillerinde yer alan soru edatı *-mu/-m ü*’nün devamıdır. Tarihî Türk dillerinde de

karşılaşılabileceğimiz soru edatı, Yeni Uygurcada bazı modern Türk dillerine göre daha iyi korunmuştur. Ancak sonraki dönemlerde çeşitli sebepler dolayısıyla, Yeni Uygurcadaki ses uyumları kaybolmuş ve soru edatı sadece –*mu* şeklinde devam etmiştir.

Modern Uygurcada –*mu* soru edatı genel olarak cümlede yüklemden sonra gelmektedir. Bu edat, fiilin sentetik biçimi ile ifade edilen yüklemlerde genellikle yüklemden sonra gelir. Fiilin analitik biçimi ile ifade edilen yüklemlerde ya da yargılı yüklemlerde yüklem sonuna eklenebildiği gibi, ortasına da eklenebilir. Yüklem ortasına eklendiği zaman fonetik değişikliğe uğrayarak –*m* şeklinde karşımıza çıkabilir. Bu parçacığın ayrıntılı eklenme biçimi aşağıdaki gibidir :

A. Dolaysız cevher kipinin şimdiki zaman biçimi eklenen ek fiilli yüklemlerde ya da fiilin dolaysız beyan meylindeki (dolaysızlık kipliği) tamamlanmamış şimdiki zaman yüklem şeklinde ad ya da sıfat fiillerle fiilli yüklemlerin ortasına eklenir. Fiilli yüklemlerin III. şahıs biçimi kullanılmaz.

1. *jallat bolup qan t'čk'ıştin qutulğiniñizğa xursänmusiz?-d'öp soridi. (İsrail 2016 : 54)*

Cellat olup kan dökmekten kurtulduğunuz için memnun musunuz? diye sordu.

2. *Suläyman Arslan Xanğa helimu sadiqmusiz? (Kerimi, 2015 : 40).*

Süleyman Arslan Han'a hâlâ sadık mısınız?

B. Fiilin dolaysız beyan meylindeki (dolaysızlık kipliği) tamamlanmamış şimdiki zaman yüklem şeklinde I. şahısta “*mu*” (mudur) şeklinde, diğer şahıslarda “-*m*” şeklinde “-*a*”lı zarf fiiller ile fiilli yüklemlerin arasına eklenir ; I. şahısta tam şeklinde sona eklenebilir.

1. *Sulayman Arslan Xanning akam ik'änlikini bil'ämsiz? (Kerimi, 2015 : 33)*

Süleyman Arslan Han'ın abim olduğunuz biliyor musunuz?

2. *M'än ändi n'äwr'än bil'än t'ärjiman arqiliq s'özlişdidiğan bolup qalamdim'än? (İsrail 2016 : 91)*

Ben şimdi torunumla tercüman aracılığıyla mı konuşacağım?

3. -Aliyliri zawal waqti boldi, h       qaytamla yaki y    biraz t   r qilamla?-dedi. (Kerimi, 2015 : 37)

Sultanım zeval vaktı oldu, hareme dönecek misiniz ya da biraz bekleyecek misiniz?

Fiilin dolaylı beyan meylindeki (dolaylılık kipliği) tamamlanmamış şimdiki zaman yüklem şeklinde en sona eklenebilmesinin yanı sıra, “-m”şeklinde “a”lı zarf fiil ile “di” ekinin ortasına da eklenebilir.

1. M  n dadam  a ox  sim  dik  nm   n? (  srail 2016 : 92)

Ben babama benzemiyor muymu  um?

2.   nsanli     ururumni y  rg   ur  mdim   n?   qid  , ihlasimdin ke   p wijdansizli   qil  mdim   n? (Kerimi, 2015 : 51)

  nsani gururumu yere mi vuracağım? Sadakatimden, ihlasımdan vazgeçip vicdansızlık mı yapacağım?

A. Fiilin dolaysız beyan meylindeki (dolaysızlık kipliği) tamamlanmamış geçmiş zaman ya da sürekli geçmiş zaman şekillerinde en sonuna da eklenebilir, “m”   eklilde “A”lı zarf fiili ile fiilli yüklemlerin ortasına da eklenebilir. Sonraki gibi durumda “A”lı zarf fiilin sonundaki “y”eki (eğer varsa) düşecektir. Fiilli yüklem kısmındaki iki “t” harfinden biri de düşecektir.

1. Saraç qız, seni yax  i k  rmis  m   trapi  nda   un     p  rwan   bolup y  rettimm  u? (Xalide   srail 2016 : 30)

Deli kız, seni sevmiyorsam etrafında bu kadar dolaşır mıydım?

2.   skar qil  mdu  q yaki qaytamdu  q? (Kerimi, 2015 : 217)

Ava devam mı edeceğiz ya da dönecek miyiz?

A. Bunların dışında sonunda dolaysız ek fiilin geçmiş zaman şekli ya da dolaylı ek fiille gelen yüklem ya da fiilin amaç şimdiki zaman şeklideki yüklemelerin en sonuna da eklenebilir. (maksat şimdiki zaman şeklideki yüklemelerde tam şekilde eklenir) .

1. *Birär tuqqiniñizni yoqlap kälğanmıdınız?* (İsrail 2016 : 36)

Birer akrabanızı görmeye mi gelmiştiniz?

2. *Ukam dadıñız ağrip qalğanmıdın?* (İsrail 2016 : 44)

Babanız hasta mı olmuştu?

A. Genelde yüklemelerin hepsinde en sona eklenir. (“u” ile biten yüklemelere eklendiği zaman, “u” ünlüsü “i” ye dönüşür ve evet ya da hayır cevabı gerektirir.

Örnek :

1. *Gulam aka, sizmu bu yärdä öqrät saqlıdınızmu?* (İsrail 2016 : 304)

Gulam abi, siz de mi burada sıra beklediniz?

Burada şu nokta ilgimizi çekebilir. Bu cümlede iki tane –mu ekini görüyoruz. Ancak sizden sonra gelen –mu eki öndeki tümceyi ya da eş görevli bir ögeyi sonrasındakine eşitlik, benzerlik, katılma ve pekiştirme vb. ilgileriyle bağlayan bir bağlaçtır.

1. *Sil ärgä ata-anañlar qandaq salam-sahet qılıñni ögätmidimu?* (İsrail 2016 : 86)

Anne babanız size nasıl selam verileceğini öğretmedi mi?

2. *Xazir ular ke çiktimu, h ämmimiz ke çiktiqmu?* (İsrail 2016 : 97)

Şimdi onlar gecikti mi, hepimiz geciktik mi?

Dil ortamı net ya da daha anlaşılır şekilde olduğunda cümlelerin sadece soru ifade edilen kısmı söylenir ve –mu soru edatı da o kısma eklenir.

1. Siz **nemişqa** meni burjuaziyä idiyisi eğır dāysiz? äc äba qıt köynäklärni kiyip pakiz, rätlik yürginim üçün**mu**? (İsrail 2016 : 243)

Siz neden bana burjuva düşüncesi ağır diyorsunuz? Acaba pamuklu gömlek giyip temiz, düzenli davrandığım için mi?

2. Nim ä? Män pərişan körin **ändimän**, s **änmu**? (Kerimi, 2015 : 467)

Ne? Ben mi üzgün görünüyorum yoksa sen mi?

-**mu** soru parçacığı eklenen yüklemeler diğer anlamlarla da kullanılabilir :

(1) Şu cümlede ifade edilen işin tam tersinin kanıt ya da kaçınılmazlık olduğunu hatırlatma rolüne sahiptir.

1. Sän digän qız bala, seni asrimisaq bolam**du**? (Xalide İsrail 2016 : 4)

Sen kız çocuksun, seni korumazsak olur mu?

2. Bunimu oylap yetälmiding**mu** balam? Barsğanni almaq bäk asan. (Kerimi, 2015 : 464)

Şunu da anlayamadın mı oğlum? Barsgan'ı fethetmek çok kolay.

(2) Fiilin I. ve III. şahıs olumsuz emir çekimindeki yüklem şekline ve fiilin dolaysız beyan meylindeki (dolaysızlık kipliğindeki) tamamlanmamış şimdiki zaman II. şahıs olumsuz yüklem şekline eklendiğinde :

A : danışmak tarzındaki soruyu ifade edebilir.

Apa bu tamaqlarnı t ähsig äalaylim**u**? (t ähsig äalsaq qandaq) (İsrail 2016 : 105)

Anne bu yemekleri tabağa koyayım mı?

B : Vurgulanan olumlu emir çekimini ifade de edebilir :

Pikiriñ yolluq bolsa köp qılnıñ aldida eytmam**sän**?

Eğer sen haklıysan herkesin önünde söylemez misin?

(3) “*nimä*” (ne) zamiri ile beraber nesnel tahmin tarzındaki soruyu ifade eder.

Tağa sili ömürliridä başqa iş qılmay yurt kezip yürgänmu nim ä? (İsrail 2016 : 214)

Amca siz hayatınız boyunca başka bir şey yapmadan sadece gezdiniz mi acaba?

(4) Cümle içinde gelen soru zamirlerine eklenerek, emin olamazlık, bir şey yapamazlık anlamını ifade eder.

Aq qa diq boway-momaylar yaşliqiğa qandaqmu qaytalisun? (İsrail 2016 : 72)

Beyaz saçlı nine ve dedeler gençliğine nasıl da dönebilsin?

Yeni Uygurcadaki *-mu* edatının yukarıda sıraladıklarımızın dışında daha pek çok farklı kullanım biçiminin mevcut olduğu görülmektedir. Ancak çalışmamız sadece Yeni Uygurcadaki soru yapımı üzerinde olduğu için, *-mu* edatının soru yapma dışındaki işlevlerine çalışmamızda yer verilmemiştir.

3.1.2. -Çu

-qu soru edatı günümüzdeki Türk lehçelerinden Özbekçe ve Uygurcada karşımıza çıkar. Özbekçede *-q* biçiminde kullanılan bu edat cümlede daha çok pekiştirme işlevi üstlenerek soru ifade etmektedir.

Yeni Uygurcada çok sık kullanılan edatlardan biri olan *-qu* edatı genel olarak eklendiği unsura soru, kuşku, kararsızlık ve rica ifadesi katmanın yanında, bazen Özbekçede olduğu gibi pekiştirme anlamlarını da verebilmektedir. *-qu* edatı cümleye soru anlamı kattığı zamanlarda vurgu *-qu* edatından önce gelen hecenin üzerine düşer : *biz qu?* (ya biz?) , *oquğu qılar qu?* (ya öğrenciler?) vb.

Ancak dinleyenin dikkatini çekmek, bir hususu belirtmek ya da vurgulamak gerektiğinde ise vurgu *-qu* edatının üzerindedir.

Yeni Uygurcada *-qu* eklendiği kelimelere soru anlamı katarken, cümleye yine diğer anlamları da katabilmektedir. Çalışmamızda konu itibarıyla *-qu* edatının sadece soru yapma görevi incelenecektir.

A. Konu açık ve belirgin olduğu durumlarda *-qu* edatı cümlemin yüklemine değil, öznesine yüklenerek, cümlemin sorulu yüklemine temsil eder.

1.-Özüñ **qu** apa, äzüñ qandaqraq turduñ? Uyquñ yahşımı? Dadam qu?-däp soridi (İsrail 2016 : 17).

-Ya sen anne, sen nasılsın? Uykun iyi mi? Ya babam? diye sordu.

2.Undaqta sän **qu**? Sän uniñ gepigä işäندیñmu? (İsrail 2016:93)

Ya sen? Sen onun sözlerine inandın mı?

B. Karşılıklı konuşmalarda şart kipi almış fiillere getirilerek cümleye kararsızlık ifadesi taşıyan soru anlamı katar.

1.-Ohoy, män bundaq himm äni k örsit älmis äm **qu**? (İsrail 2016 : 391)

-Eğer ben böyle bir iyiliği yapamazsam nasıl olacak?

2.Män öz ümni tutalmay işni mur äkk äpl äşt üriw äts äm **qu**? (İsrail 2016 : 545).

Ben kendime hâkim olamadan işi daha zorlaştırırsam nasıl olacak?

C. Fiilin olumsuz “A”lı zarf fiillerine getirilerek, şu zarf fiil ifade eden eylemin gerçekleşmemesine ne esas var, eylem doğal olarak gerçekleşecek anlamını ifade edebilir.

Büg ün d ärsk ä barams äñ?

-Barmay **qu**.

-Bug ün derse gidecek misin?

-Tabi ki gideceğim./ Gitmez miyim?

3.1.3. -Ma

Yeni Uygurcada karşımıza çıkacak olan soru edatlarından bir başkası –ma edatıdır.

Bu soru edatı –mu soru edatı ile –a edatının birikmesinden oluşan bir ektir. Dolayısıyla –mu eki sonuna eklenecek olan kelimelerde –ma şeklinde ifade edilir, –mu eki “m” şeklinde fiilli yüklemün önünde gelecek olan kelimelerde “-a” şeklinde ifade edilebilir (Tömür, 2011:425).

1. Xenzu çä ög äts ä çüşin ä ärmä?-dedi Mesud (İsrail 2016 : 23).

Çince öğretirse anlayabilir mi? dedi Mesud.

2.Tağlarniñ kamiridiki taşlandıq türmilär häqqidä añliğan**mus** äñ? (İsrail 2016 : 191).

Dağların içindeki şu an kullanılmayan hapisaneler hakkında (bir şeyler) duymuş muydun?

Bu edat esas olarak yükleme iç içe kullanılır, söyleyici duyan, tahmin eden hatta kendi gözleriyle gören işi onaylamak amacıyla sorulan soruyu ifade edebilir. Bu tür sorular çoğu zaman ilgi çeken, şaşıran, şikâyet eden, inanmayan ya da inanmaya cesaret edemeyen tarzda sorulur.

3.1.4. -ğū/-qu

Orhun Yazıtlarında soru anlamı ifade etmek için *mu/mü* kullanımının yanı sıra *gu/gün* de kullanıldığı dikkat çekmektedir. Ancak, dil araştırmacıları, *gu/gü* ile *mu/mü* arasında kullanım farkı olduğu kanaatindedirler. Araştırmacıların çoğu *gu/gü* edatının edebî bir kullanıma sahip olduğu görüşündedir.

Akalın Türkçeye çevirdiği çalışmasında(1995:106), Eski Türkçe döneminde çok yaygın kullanılan soru edatının *-mu* olduğunu belirtirken, *gu/gü* edatının sadece kitabelerde ve bazı modern ağızlarda tevsik edilen soru edatı olduğunu, belagatle ilgili soru yaptığını, cevap olarak bir “hayır” beklediğini de vurgulamıştır. Kononov (1980:207) çalışmasında *gu/gü* edatını bir pekiştirme edatı olarak kabul etmektedir. “*-mu* ve *-gu/-gü*” yapılarının genel Altayca kökenli olduğu düşüncesini ileri sürer. Erdal (2004) çalışmasında kimi çağdaş Türk dillerinde ve Moğolcada bulunan *gU* yapısının üslupla ilişkisi üzerinde durmuştur, Orhun Türkçesinde iki kez kullanılmış olduğu bilinen bu yapının cevap olarak bir olumsuz yanıt beklediğini belirtir. Çetin(2008:353) Orhun yazıtlarından örnek göstererek *ğū/gu* soru yapısının olumsuz bir cevap olacağı görüşünü belirtmiştir.

Yeni Uygurca metinlerde sık karşılaştığımız edatlardan biri *-ğū/-gu* edatıdır. Necip(1995:145), çalışmasında Yeni Uygurcadaki vurgu, kuvvetlendirme ve pekiştirme görevlerinde kullanılan *ğū/gu* edatının genellikle Türkiye Türkçesindeki “*ya*” edatının anlamını karşıladığı görüşünü belirtmiştir. Yeni Uygurca metinlere baktığımızda *-ğū/-qu* edatının bağlandığı unsurlara soru anlamı da katabildiği görülebilmektedir.

-ğū/-qu edatı soru edatı olarak fiil veya isim cümlelerinin yüklemine eklendiği zaman, cümledeki eylemin gerçekleşmesinin sebebini öğrenme amacı yüklenen soruyu ifade eder.

1. *Män sil äрни tonuyalmidimğū? Sil är zadi kim bolisil är?* (İsrail 2016 : 85)

Sizi hiç tanıyamadım ya? Siz kimsiniz?

2. *Sana nimä boldi? Bäk häyran qaldıñǵu?-dedi.* (İsrail 2016 : 211)

Sana ne oldu? Neden bu kadar şaşırdın?dedi.

3. *-siz bälkim Aminä isimlik bir ayalni tonuysızǵu deymen? -Aminämu? Älwättä tonuymän.*
(Xalide İsrail 2016 : 660)

-Siz galiba Amine isimli bir bayanı tanıyorsunuz, değil mi?

-Amine mi?Tabi ki tanıyorum.

Örneklerden de göre bileceğimiz gibi Yeni Uygurcada cümlede soru anlamı ifade etmek için kullanılan *-ǵu/-qu* edatı Orhun yazıtlarındaki örneklerle göre varılan kanıtlardaki gibi sadece belagatle ilgili sorular yapmakla yetinmez. Karşılıklı konuşmalarda da kullanılabilir. Ayrıca cevap olarak olumsuz bir cevap bekleyebildiği gibi, olumlu cevap da bekler.

Yeni Uygurca metinden alınan örneği Türkiye Türkçesine çevirdiğimizde, *-ǵu/-qu*'nun Türkiye Türkçesindeki “*ya*” edatının anlamını karşıladığı gibi, “*değil mi*” anlamını da karşıladığını görebilmekteyiz.

Yeni Uygurcadaki *-ǵu/-qu* edatı soru dışında yine bağlama gibi farklı görevlerde de kullanılır. Ancak bu farklı kullanımlar, konumuzla doğrudan bağlantısı olmadığı için teze dâhil edilmemiştir.

3.1.5. -A

Yeni Uygurcada metinlerde *-a* edatı ile yapılan soru cümleleriyle de karşılaşabilmekteyiz.

-a edatı Uygurcada çok işlevli bir edattır. *-a* edatı cümlede bildirme kipindeki yüklemle eklenecek, şaşırmak anlamını taşıyan soru ifade eder.

1. *Nimä bolduñ, javap berälmäysina?*

Ne oldun?Neden cevap veremiyorsun?

2. *Ke ğkip qaldıñ?nimä boldi?*

Neden geç kaldın?Bir şey mi oldu?

3.1.6. -hä

-hä edatının soru edatı olup olmadığı biraz tartışmalı bir konudur.

Yeni Uygurca metinlerdeki *-hā*nın cümleye yükleyen anlamını göz önünde bulundurarak baktığımızda, *-hā* edatı beyan meylideki cümlelerin önünde gelerek, cümleye şaşkınlık ya da iyi duyamamazlık anlamı katar. Böyle durumlarda *-hā* daha güçlü ve kısa telaffuz edilir.

1. *Hā? U texi çā qaytip kälmidimu?*

Ne? O hā âgeri dönmedi mi?

2. *Hā? Äxm āma?Umu barmaydu.*

Ne? Ahmet mi? O da gitmiyecek.

Bazen *-hā* edatı cümle sonuna gelir ve karşı taraftan bir açıklama bekler.

Meni aldapsiz-hā?-dedi.

Beni kandırmışsın, öyle mi?dedi.

Örneklerden yola çıkarak *-hā* edatının Yeni Uygurcada bir soru edatı olarak da kullanıldığı kanaatine varabilmekteyiz.

3.1.7. *-du/-tu*

Yeni Uygurcada *-du* edatı ile hem bildirme cümlelerinde hem soru cümlelerinde karşılaşılabilmekteyiz.

Bildirme cümleleri içinde kullanılan *-du* edatı her zaman cümle sonunda gelir ve cümleye kesinlik anlamı kazandırır.

U ā ā ätig ānde kelidu.

O yarın sabah gelecek.

Soru edatı olarak kullanılan *-du* ise genellikle cümlelerin sonunda gelir ve daha çok şüphe anlamı taşır.

1. *Atam nimişqa kälmäydiğandu? (Kerimi, 2015 : 434)*

Babam neden hā âgelmiyor?

2. *Xacip inim huş hāwār elip kälgänlikliridin İlikhan aliylirimu māmnun bolğandu?*

(Kerimi, 2015 : 448)

Hacip kardeşim, iyi haber getirdiğiniz için İlikhan şahım da memnun olmuştur, değil mi?

4. Soru Sözcükleri

Genelde bilgi alma amacıyla sorulan sorular cümlede bilinmeyen unsurun yerine soru kelimesi getirilmesi suretiyle yapılmaktadır. Dolayısıyla Uygur Türkçesinde soru sözcükleri daha çok soru zamirleri başlığı altına tabi tutulmaktadır. Ancak sözdizimsel olarak, soru sözcüklerinin cümlede farklı görevleri üstlenebildikleri de görülmektedir. Bu nedenle Yeni Uygurcada isim kökenli başka soru türleri gibi zarf veya sıfat olarak da kullanılabilir.

Çalışmamızda Yeni Uygurcadaki soru sözcükleri soru zarfları, soru zamirleri ve soru sıfatları olmak üzere üç tür hâlinde ele alınacaktır.

4.1. Soru Zamirleri

Hamit Tömür'e göre(2014:170), cümle içinde nesnelerin ismi, özelliği, sayısı ya da hareketin ifade edilme şekillerini öğrenmek için kullanılan ve soru anlamı taşıyan sözcükler soru zamirleridir ve o kendi çalışmasında Uygurcadaki soru sözcüklerinin tümünü zamirlerin soru zamirleri alt başlığında ele almıştır. Banguoğlu'na göre(1995:367) soru zamirleri, yerini tuttukları adı soru yoluyla temsil eden zamirlerdir. Ergin ise çalışmasında (1994:312), soru zamirlerinin nesneleri soru şeklinde temsil eden, nesnelerin soru şeklindeki karşılıkları olan zamirler olduğundan bahsetmiştir.

Yeni Uygurca dilbilgisi çalışmalarında, soru zamirleri isimlerin cümledeki yerini soru şeklinde temsil eden ve onları soru hâlinde ifade eden kelimeler olarak kabul edilmektedir.

Yeni Uygurcada sık karşımıza çıkan soru zamirleri şunlardır :

Kim “kim”

İnsanları sormak için kullanılır ve hâl ekleri ile beraber gelir.

Kim soru zamiri, hâl eklerini alarak da kullanılır ve soru cümlesinde anlam değişikliği yaratır.

	Yeni Uygurca	Türkiye Türkçesi
--	--------------	------------------

Yalın hâl	Kim	kim
İyelik eki	Kimni <i>ŋ</i>	kimin
Belirtme eki	Kimni	kimi
Y önelme eki	Kimge	kime
Bulunma eki	Kimde	kimde
Ayrılma eki	Kimdin	kimden
Orun belge eki	Kimdiki	kimdeki
Sınırlama eki	Kimgi ça	kime kadar
Benzetme eki	Kimdek	kim gibi
Eşitleme eki	Kim çilik	kim kadar

1. *Apaŋ u yärdä **kim**gä tayinidu?* (İsrail 2016, 338)

Annen orada kimden yardım ister?

2. ***Kim** bizgä köyinidu, jan pida qilidu?* (Xalide İsrail 2016, 299)

Kim bize yardım eder, bizim için canını feda eder?

Nä “ne”

Nä soru sözcüğü tarihi dönemlerden beri kullanılmaya başlayan soru kelimelerinden biridir. Hal ekleri ile kullanılır.

	Yeni Uygurca	Türkiye Türk çesi
Yalın hal	N ä	ne
iyelik eki	N äni <i>ŋ</i>	nerenin
Belirtme eki	N äni	nereni
Y önelme eki	N äg ä	nereye

Bulunma eki	N äd ä	nerede
Ayrılma eki	n ädin	nereden
Orun belge eki	n ädiki	neredeki
Sınırlama eki	n ägi çä	nereye kadar

1. *X äd ä siz xazir **n äd ä** turuwatisiz? (İsrail 2016: 677)*

Abla siz şu an nerede kalıyorsunuz?

2. *Özüñ **kim** bolisän? Qaysi fakultitta oquysän? Yurtuñ **n ädin**? (İsrail 2016, 152)*

Kimsin? Hangi fakültede okuyorsun? Memleketin neresi?

3. ***N ädiki** qoğun u? Kim bärdi? (İsrail 2016, 90)*

Nereden gelen kavun o? Kim verdi?

N äwaq “ne zaman”

Bu soru sözcüğü ne soru eki ile isim kelimesi waqitin birikmesinden oluşmuştur ve ne zaman anlamında kullanılır.

*Män k älgili **n äwaq**?*

Ben çoktan gelmiştim.

N äkäm “ne zaman”

Bu soru sözcüğünün ne soru zamiri ile zaman bildiren kem kelimesinin birikişinden oluştuğu ve ne zaman anlamında kullanılmakta olduğu bilinmektedir

*Män bu işni bilgili **n äkäm**?*

Ben bu işi çoktan biliyordum.

Nemisi “neden öyle”

Bu soru zamiri ne zamirinin III. şahıs iyelik şeklinden ayrılan bir kelimedir ve genelde isimleşen sıfat fillerden sonra “nasıl bir şey”, “neden öyle” gibi anlamlarda kullanılır ve bu soru zamirini i çeren cümleler kızgınlık içerir.

Oniñ meni çüşänmigini nemisi?

O neden beni anlamıyor?

Nim ä “ne, hangi”

Nimä soru sözcüğü insanlardan başka varlıkları sormak için kullanıldığında soru zamiri olarak kullanılır.

1.Nim ä bağa qni d äys än? H äyirliktu? (İsrail 2016, 71)

Hangi davetiyeden bahsediyorsun? Hayırdır?

2.Ç üşt ä nim ä etisiz? Sirttin birär närsä alğa ç kiräymu? (İsrail 2016, 71)

Öğlen ne yemek yapacaksınız? Dışarıdan bir şeyler getireyim mi?

4.2. Soru Sıfatları

Nim ä “ne”

Bu soru sözcüğü nesnelerin açıklamasını öğrenmek için kullanıldığında soru sıfatı olarak kabul edilir.

1.U oqutqu ç ayalniñ ismi nim ä iken? (İsrail 2016, 568)

O öğretmen bayanın adı neymiş?

2.Buniñ bilän nim ä dim ääk ç siz Q äys är b äg? (Kerimi 2015, 32)

Bununla ne demek istiyorsunuz siz Kayser bey?

Ni çün “neden”

Edebi eserlerde, özellikle şiirlerde “ne için” anlamında kullanıldığı görülmektedir.

1. Janan naz uyquda yetip ni çün tolğanmaz?

Aşiqi küt üp tursa e çp yoruq ruc äkl ärni? (L.mutellip)

Canan nazlı uykusunda yatıp neden kıvrılmaz?

Aşığı bekleyip dursa açıp yaruk pencereleri?

2. *Kişiniñ bolsa oğli, qizi, hotuni,*

Ni çün körgey uniñ közi uyquni? (Kerimi 2015, 914)

İnsanın varsa eğer oğlu, kızı, hatunu,

Neden g örs ün onun g ö z ü uykuyu?

Ni çük “nasıl”

Edebi eserlerde “nasıl” anlamında kullanılır.

Qandaq “nasıl”

Belirli bir özellik ya da durumu öğrenmek için kullanılan soru sıfatıdır.

1. *Yän ä qandaq şumluqlarni qilsam bolidu, Aliyliri?* (Kerimi 2015, 51)

Yine nasıl kötülükler yapmamı bekliyorsunuz, şahım?

2. *Undaq bolsa biz qandaq qilimiz? Badahşan qurup olturuweremduq, Xajip?* (Kerimi 2015, 51)

Öyleyse biz nasıl yapacağız? Rahat rahat oturacak mıyız Hacip?

Qaysi “hangi”

Bir türdeki neslerin belirli birin açıklaması için soru olarak kullanılır.

1. *O xazir n ä d ä, qaysi dohturhanida?* (İsrail 2016, 44)

O şu an nerede, hangi hastanede?

2. *Aliyliri bitaq ä qilmay eytsila, o p ütmig än qaysi iş?* (Kerimi 2015, 395)

Şahım sabırsızlandırmadan çabuk söyleyin, o bitmeyin hangi iş?

4.3. Soru Zarfları

Nimä “ne”

“qilmaq”, “bolmaq” gibi fillerle beraber kullanıldığında soru zarfı olarak işlev görür.

1. *Yari ikkisi nim ä işlarni qilip yürüdü?* (İsrail 2016, 306)

Yari (erkek ismi) ile ikisi ne işler qeviriyor?

2. **Nim ä bolduñ oğlum?** *Hiyal çan körinis än. (İsrail 2016, 306)*

Ne oldun oğlum? dalıp gitmişsin.

Nim ä üçün “neden”

1. *Ämma u kim? nim ä üçün şundaq qilidu? (İsrail 2016, 280)*

Ama o kim? Neden öyle yapıyor?

2. **Nim ä üçün äw äk änlisini bil äms än?** *(Kerimi 2015, 51)*

Neden gönderdiklerini biliyor musun?

Nimişqa “neden”

Bu “nim ä iş” ifadesine yönelme hal ekinin eklenmesi yoluyla oluşan soru zarfıdır ve cümlede “neden” anlamında kullanılır.

1. *Biz birbirimiz qutquzsaq nimişqa bolmiğudäk? (Kerimi 2015, 122)*

Biz birbirimizi kurtarırsak neden olmayacaktı?

2. *Başqılar yäp taşliw äk än n ärsini nimişqa yediñ? (Xalide İsrail 2016, 90)*

Başkasının ısırtıp attığı şeyi neden yedin?

Qa çan “ne zaman”

Bu zaman için kullanılan soru zarfıdır.

1. *Qa çanlardin beri hiyalğa petip kätkändimän? (İsrail 2016, 605)*

Ne zamandan beri hayale daldım böyle?

Qandaqsige “neden”

Bu soru zarfı “neye dayanarak, neden” anlamında kullanılmaktadır.

1. *Qandaqsig ä yol qoymayla Qäysär bäg ağa? (Kerimi 2015, 51)*

Neden izin vermiyorsunuz Qeyser bey ağa?

2. *Qandaqsig ä bu y ärd ä olturup qalla? (İsrail 2016, 151)*

Neden burada otuyorsunuz?

Qandaqlar çä “ne sebepten dolayı”

Bu soru zarfı Yeni Uygurcada “ne sebepten dolayı” ya da “hangi yöntemlerle” anlamında kullanılmaktadır.

1. *İşlar qandaqlar çä bundaq bolup qaldi? (İsrail 2016, 352)*

İşler ne sebepten dolayı böyle değişti?

2. *Män qandaqlar çä şair bolup qalğandimän? (İsrail 2016, 134)*

Ben ne sebepten şair oldum?

Qayaq “hangi taraf”

Bu soru zarfı tarihi soru zarfı “qay” ile taraf anlamında gelen “yaq” kelimesinden oluşmuştur.

Qayaqqa mañdiñ buradär? (Kerimi 2015, 81)

Hangi tarafa gidiyorsun birader?

Q äy ä “neresi”

Bu soru zarfı Tarihi soru zarfı “qay” ile toprak anlamındaki “yer” kelimesinden oluşmuştur ve mekân ve yerleri sormak için kullanılır.

Bu soru zarfı hâl ekleri olarak cümlede farklı biçimlerde kullanılır.

	Yeni Uygurca	Türkiye Türkçesi
Yalın hal	Q äy ä	Nere
İyelik eki	Q äy äniñ	Nerenin
Belirtme eki	Q äy äni	Nereni
Yönelme eki	Q äy ärg ä	Nereye
Bulunma eki	Q äy ärd ä	Nerede
Ayrılma eki	Q äy ärdin	Nereden
Orun belge eki	Q äy ärdiki	Neredeki

Sınırlama eki	Q äy ärgi çä	Kime kadar
Benzetme eki	Q äy ärd äk	Kim gibi
Eşitleme eki	Q äy ärq i çä	Kim kadar

1.Şun qä yildin keyin öz äyni täkrarlanğan bu azaplıq hatiril är **q äy ärd in** k äldi? (İsrail 2016, 27)

Bu kadar senelerden sonra sanki tam o zamandaki gibi tekrarlanan bu acı hatıralar nereden geldi?

2.X äy bod äk, X ädiy ä a çan **q äy ärg ä** k ätti? (İsrail 2016, 254)

Hey tombiş, Hediye ablan nereye gitti?

Qeni “nerede”

Bu soru zarfı “nerede”, “yok” anlamında kullanılır.

*Meniñ tehi tünügünla bu yärgä qoyup qoyğan kitabim **qeni**?* (İsrail 2016, 294)

Benim daha dün buraya bıraktığım kitabım nerede?

Qan çä “kaç”

Sayıları öğrenmek için kullanılan soru zarfidir.

1.Sän **qan çä** yaşqa kirdiñ? (Xalide İsrail 2016, 34)

Sen kaç yaşındasın?

N äççä “ne kadar, kaç”

Sayıları öğrenmek için kullanılan soru zarfidir.

1.Siz **n äççä** yaşqa kirdiñiz? (İsrail 2016, 316)

Siz kaç yaşındasınız?

4. 4. Vurgu

Banguoğlu’na göre söz içindeki soluğun hamleleri yerler ve derece derece yeğînleşir, buna paralel olarak ses organlarının hareketleri de sertleşir. Bu şiddetlenme noktalarında meydana

gelen heceler yanlarındakilerden daha kuvvetlidir. Bunlar kelime veya cümle içinde yeğlilik dorukları meydana getirir ve vurgu adını alır(2015:114).

Soru cümleleri en az bir soru ögesinin olmasını gerektirir. Ancak dillere baktığımızda bazı durumlarda hiç bir soru parçacığı ya da soru sözcüğü kullanılmamasına rağmen, soru anlamı ifade eden soru cümleleriyle de karşılaşabilmekteyiz. Bu tür cümlelerde vurgu, sorulan ögenin üzerine getirilir ve bu yolla soru cümleleri oluşturulur. Buna dayanarak vurgunun bir soru ögesi gibi davrandığını söyleyebiliriz.

Uzun(1988:25) soru edatı ya da soru sözcükleriyle değil, sadece ezgi yoluyla kurulan bir tür ezgi sorusundan bahsetmiştir.

Vurgu yoluyla yapılan sorularda şaşkınlık, öfke, inanmazlık vb. gibi duygular ifade edilmektedir ve karşıdakinden onay benzeri bir cevap beklenmektedir. Vurgu ile yapılan sorularda soru cümlesinden sonra soru işareti kullanılmaktadır.

Yeni Uygurcada vurgu ile yapılan sorularla sıkça karşılaşabiliriz.

Çalışmamızın daha sonraki bölümlerinde Yeni Uygurcadaki vurgu ile yapılan soru cümlelerinin türleri ve işlevleri hakkında ayrıntılı inceleme yapacağız.

III. YAPI BAKIMINDAN SORU CÜMLELERİ

1. Cümle ve Soru Cümlesi

Konuşanın belirli bir düşüncesini ifade eden dil birliği cümledir. Cümle genelde iki ya da daha fazla kelime veya kelime öbeğinden oluşur. Cümle dile özgü kurallara göre, küçük dil öğelerinden meydana gelen, kendi içinde içerik, dil bilgisel yapı ve vurgu açısından görece bir bütünlük gösteren dil birliğidir (Demir&Yılmaz 2014:238). Bazı durumlarda sadece bir tek kelime bile belirli bir düşünceyi ifade ederek kendi başına cümle olabildiği gibi, sınırsız sayıda kelimeleri birleştirerek de bir cümle oluşturulabilir. Dolayısıyla cümlenin uzunluğuna bir sınırlama koyulamaz.

Yeni Uygurcanın dilbilgisini çalışan araştırmacılar, az da olsa Uygurcadaki cümle türleri, cümle şekli ve cümle tipine değinmişlerdir.

Yeni Uygurcadaki soru cümleleri ile ilgili farklı sınıflandırmalar ve görüşler olsa bile, bu farklılıklar daha çok birleşik cümle ve yan cümlelerin sınıflandırılmasında karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada üzerinde durulan soru yapıları, cümlede anlam bahsinde ele alınmaktadır. Anlamına göre cümleler genel olarak bildirme cümlesi, soru cümlesi, emir cümlesi ve ünlem cümlesi olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır.

Dilbilgisi kitaplarında soru cümlesiyle ilgili hemen hemen her tanımda soru cümlesinin *soru yoluyla bilgi almak* amacı için kullanıldığı belirtilir (Karahana 2010: 107, Dizdaroğlu 1976:295, Bozkurt 2000:186). Ancak soru cümlelerine daha dikkatli bakıldığında, günlük yaşamda kullanılan soru cümlelerinin araştırmacıların verdiği tanımdaki gibi sadece “bilgi almak” için kullanılmadığının farkına varılır. Nitekim kızgınlık, şaşkınlık, öfke, onay isteme gibi çeşitli duyguları ifade etmek için de soru cümlesi kurulabilmektedir. Bize göre dil araştırmalarında genelleyici, veriye dayanmayan ifadeler yerine araştırma konusu dilin verilerini esas alan çalışmalar yapılmalıdır. Türkçe dil malzemelerine baktığımızda soru cümlesi için verilen tanımın tam yerinde olduğunu söyleyemeyiz. Soru cümlesi sadece vurgulanan bu özellikleri içeren bir cümle türü değildir.

Dilbilgisi kaynaklarına baktığımızda Şimşek'in verdiği tanımın daha kapsayıcı olduğunu görürüz. Şimşek'e göre soru cümlesi, bir yargıyı sorulu biçimde ortaya koyan cümledir (1987: 206).

2. Türkçede Soru

Yapısal olarak dillerin geneline bakıldığında, soruların soru sözcüklü sorular ve evet/hayır soruları olarak sınıflandırıldığı görülür. Türkçenin genel dilbilgisi kitaplarında ise soru sözcükleri ya da soru tümceleri herhangi bir sınıflandırmaya tabi tutulmamış, soru sözcükleri yalnızca sözcük türleri içinde incelenmiştir, soru tümceleri ise anlama göre ortaya çıkan tümce türlerinden biri olarak ele alınmıştır (Uzun 1988:16)

Yeni yayınlarda soru cümleleri yapısal, işlevsel, anlamsal ve sözdizimsel açıdan da incelenmeye başlanmıştır. Ancak soru cümlesinin türleri hakkında farklı araştırmacılar farklı sınıflandırmalar yapmaktadır.

Bazı araştırmacılar soru cümlelerini soru öbeği, içerdiği soru yapısı bakımından soru sözcüklü diğer bir söyleyişle *Ne-soruları*(wh-/content²/special³ /x-question⁴) ile *evet/hayır soruları* (yes-no/polar⁵/general⁶/nexus question) olarak iki sınıfa ayırmaktadır (Crystal 2008:400, Moravcsik 1992:310). Soru cümlelerini yapısal açıdan *evet/hayır sorusu*, *soru sözcüklü soru*, *yansımali soru* olarak sınıflandıranlar da vardır (Kornfilt 1997:5-36, Göksel ve Kerslake, 2005:289-309). Ezgi ile yapılan soruları sorunun ayrı bir türü olarak kabul edenler de vardır (Uzun 1988:16-31). Soru cümlelerini yapısal açıdan tasdik ile ilgili sorular (evet/hayır sorusu) ve tasavvurla ilgili sorular (Nk-soruları) olarak sınıflandıranlar da olmuştur (Bilgegil 1963:63). Soru cümlelerini soru kelimeleri ile yapılan soru cümlesi ve soru edatı *mX* ile yapılan soru cümlesi olarak sınıflandıran araştırmacılar da vardır (Savran 2002:233). Soru cümlelerini sayısı ve yapı bakımından *yalın soru*, *karma soru* ve *zincirleme soru* olarak sınıflandıranlar da olmuştur (Dizdaroğlu 1976:298-299, Şimşek 1987:212-222). Buna göre *yalın soru*, soru ekinden ya da tek sözcükten oluşan ve tek cevapla karşılanabilen soru cümlesi türü iken *karma soru* çoklu NK-soruları ve farklı soru türlerinin birleşmesiyle oluşan soruları ifade etmektedir. *Zincirleme sorular* ise yine çoklu NK-sorularına karşılıklı gelmektedir.

² Dryer, 2005a,s.470.

³ Moravcsik,1992, s.310; Tohti, 2012,s.306.

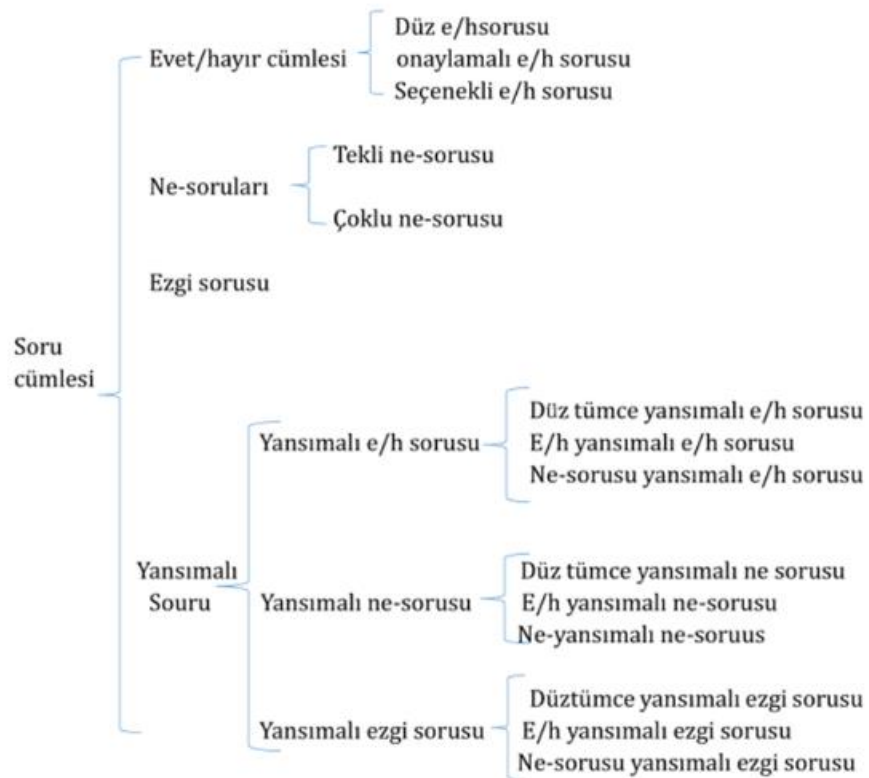
⁴ Lyons,1990,s.757

⁵ Dreyer,2005a,s.470

⁶ Moravcsik, 1992, s.310.

Türkçe dilbilgisi araştırmalarına bakıldığında Uzun (1988) ve Oturakçı'nın sınıflandırmalarının daha ayrıntılı ve kapsamlı olduğunu görebilmekteyiz.

Uzun'un sınıflandırmasını aşağıdaki tabloda görebiliriz:



Uzun'un bu sınıflandırmasına baktığımızda şu nokta dikkati çekmektedir:

Uzun; evet/hayır tümcelerini düz evet/hayır sorusu, onaylamalı evet/hayır sorusu, seçenekli evet/hayır sorusu olarak üç alt grup olarak ayırmıştır. Ama genelde seçenekli sorulara verilen cevap “evet” ya da “hayır”dan daha çok açıklamalıdır. Yani cümlede soru soranın sunduğu iki seçenekten biri cevap olarak verilecektir. Seçenekli sorulara verilen cevap bir bildirme cümlesi olacaktır.

A. –Yarın okulun kütüphanesine mi gideceksin Millî Kütüphane'ye **mi**?

B. – Millî kütüphaneye gideceğim.

Bunun gibi bir seçenekli soru cümlesi kurulduğunda, dinleyen kendi seçimini söyleyecektir. Bu tür seçenekli sorularda söyleyenin *evet* ya da *hayır* cevabı vermesi uygun değildir.

Uzun, bu sınıflandırma ile ilgili şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

Seçenekli sorulara “evet/hayır”lı yanıt verilmez ama üçüncü bir olasılığı içermek üzere “hayır”lı yanıt verilebilir(1998:23).

Uzun şu örneği vermiştir:

-*Ali çocukları arka bahçeye mi ön bahçeye **mi** çıkardı?*

-**Evet, arka bahçeye çıkardı.*

-**Hayır, ön bahçeye çıkardı.*

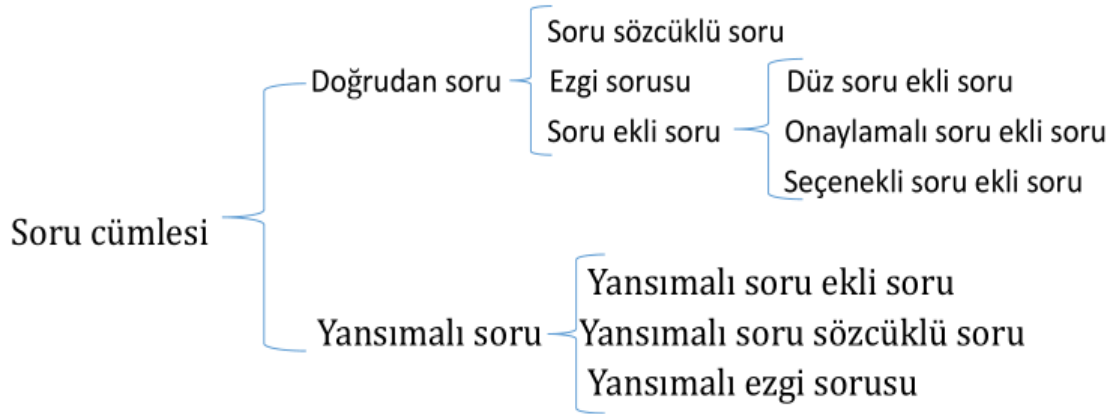
-*Hayır(ikisi de değil), yan bahçeye çıkardı.*

Seçenekli soru cümlelerini evet/hayır cevabı isteyen sorular olarak gören tek araştırmacı Uzun değildir. Seçenekli soruları gerek aldıkları cevaba göre, gerek yapı biçimine göre E/H sorularının bir türü olarak sınıflandıran başka araştırmacılar da vardır (Wilson&Sperder 1988:90). Onlara göre olumlu bir E/H sorusu olumlu bir önerme, olumsuz bir E/H sorusu olumsuz bir önerme bildirirken, seçenekli E/H sorusu olumlu ve olumsuz önermelerin her ikisini ifade edebilir.

Eğer seçenekli bir soru cümlesi için Uzun’un dediği gibi bir soru cümlesi kurulsa bile bu cümle artık seçenekli soru özelliğini kaybetmiş olacaktır. Ayrıca genel olarak seçenekli soru cümlelerinin cevabı, verilen seçeneklerden birinin seçilmesi ile tamamlanacaktır. Soruya cevap veren kişi genellikle sunulan iki seçenekten birini söyleyecektir. Eğer işiten; sunulan seçenekler arasında kararsız kaldıysa o zaman onun cevabı bilmiyorum ya da kararsızım olacak, evet ve ya hayır olmayacaktır. Dolayısıyla bize göre sorular yapı bakımından sınıflandırılırken seçenekli soru cümleleri evet/hayır soru cümleleri içerisinde yer alamaz.

Soru cümlelerini yapı bakımından sınıflandırırken seçenekli soruları, soru ekli sorular alt başlığında inceleyen araştırmalar bize göre daha ikna edicidir.

Oturakçı, çalışmasında soru cümlelerini yapısal açıdan doğrudan soru ve yansımali soru olarak iki ana gruba ayırmış ve bunları da alt gruplarda incelemiştir (2012,s.11-15). Oturakçı’nın sınıflandırması aşağıdaki tabloda verilmiştir:



3. Yeni Uygurcada Soru

Yeni Uygurca dilbilgisi araştırmalarında soru cümlesiyle ilgili çalışmalar çok azdır, bu çalışmalarda da soru cümleleri farklı şekillerde sınıflandırılmıştır.

Bazı araştırmacılara göre soru cümleleri yapı bakımından açık soru cümlesi (evet/hayır soru cümlesi) ve tahmin soru cümlesi (soru soran konu hakkında belli bir düşünceye sahip, ancak çok emin olamadığı zamanlarda) olmak üzere ikiye ayrılır. Soru soran kişi, açık soru cümlesi ile sorduğunda karşı tarafın konu hakkında kendisinin az çok bilgi sahibi olduğunu bilemeyeceğini düşünerek soruyu tahmin soru cümlesi şeklinde ortaya atar ve dinleyenin kendi görüşünü ispat etmesini umut eder.

Qandaq, xättä yezilğan gäp rastmikän?

Nasıl, mektupta yazılanlar gerçek miymiş?”

Bu tür sorular bazen soruyu dolaylı bir biçimde ifade etmek için de kullanılır:

Bu qetim yazğan kitabıñız toğrisida sözläp biräsiz?

Bu defa yazdığınız kitaplar hakkında bir şeyler söyler misiniz?

Bu tür sorular vurguyla da soru sözcükleri ile de yapılabilmektedir. Soruyu soranın bir karşılık beklediği soruların yanında retorik sorular da vardır. Retorik sorular, soru şeklindedir ancak soru anlamı taşımazlar. Soru eki ya da vurgu gibi soru cümlesi unsurları ile soru anlamını sağlar. Bunlar ünlem soru cümlesi ve tasvir soru cümlesi olarak sınıflandırılmıştır.

Yeni Uygurcadaki soru cümlelerini evet/hayır soru cümlesi, soru sözcüklü soru cümlesi, seçmeli soru cümlesi, onaylama soru cümlesi, şaşkınlık ifade eden soru cümlesi, sorgulamalı soru cümlesi olarak altı gruba ayıran çalışmalar da mevcuttur (Tohti 2012:366-369).

Tohti (2012:366-369), Yeni Uygurcadaki soru cümlelerini sadece yapı bakımından ele almıştır ve yapısal özelliklerine göre “evet/hayır soru cümlesi, soru sözcüklü soru cümlesi, seçmeli soru cümlesi, onaylama soru cümlesi, şaşkınlık ifade eden soru cümlesi, sorgulamalı soru cümlesi” olarak altı gruba ayırmıştır. Tohti’nin çalışması, Yeni Uygurcadaki soru cümleleri üzerinde yapılan en ayrıntılı araştırmadır. Sayit (2014:754-755), çalışmasında yeni Uygurcadaki cümleleri sınıflandırırken, bildirme sorusu, evet/hayır sorusu, retorik soru cümlesi, emir cümlesi, ünlem cümlesinden bahsetmiştir. Yani Sayit’e göre bu iki tür soru cümlesi Uygurcadaki genel soru cümleleri içinde yer almaktadır. Fan (2007:32), Yeni Uygurcadaki soru cümlelerinin sözdizimi özelliğini ele alan çalışmasında, yapı bakımından Yeni Uygurcada üç tür soru cümlesinden bahsetmiştir; evet/hayır cümlesi, seçmeli soru cümlesi ve soru sözcüklü soru cümlesi. Yeni Uygurcadaki soru cümlelerini Zhang da yapı bakımından: 1. Soru eki ve soru sözcüğü kullanılmayan, sadece vurgu ile ifade edilen soru cümlesi, 2. Soru sözcüğü kullanılan soru cümlesi, 3. Cümle sonunda soru eki kullanılan soru cümlesi olarak üç türe ayırmıştır.

Bize göre Uzun, Tohti ve Oturakçı’nın çalışmaları ve sınıflandırması daha kapsamlı ve ayrıntılıdır. Çalışmamızın bu bölümünde bu araştırmacıların görüşlerine ve Yeni Uygurca metinlerden elde edilen örneklere dayanarak Yeni Uygurcadaki soru cümleleri yapı bakımından sınıflandırılmaya çalışılacaktır.

Yapısal özellikleri açısından Yeni Uygurcada sorunun en ayrıntılı sınıflandırmasını Tohti yapmıştır.

Soru cümlelerini yapı bakımından, soruya verilecek cevaba göre sınıflandırmak uygun değildir, bu daha çok cümlelerin anlamı ile ilgili bir konudur. Bu sebepten bize göre Yeni Uygurcadaki soru cümlelerini yapı bakımından soru ekli soru cümleleri, soru sözcüklü soru cümleleri, ezgiyle kurulmuş soru cümleleri ve yansımali soru cümleleri olarak sınıflandırmak ve bu çerçevede ayrıntılı bir biçimde ele almak daha uygundur.

3.1. Soru Ekli Soru Cümleleri

3.1.1 Düz Soru Ekli Soru Cümleleri

Yeni Uygurcadaki soru ekli soru cümleleri soru ekleri ile yapılan soru cümlesidir. İlk bakışta bu tür soru cümleleri evet/hayır soru cümlesi olarak bilinen soru cümlesi türüne benziyor gibi gözükebilir de onlardan farklıdır.

Evet/hayır soru cümlesi soru eki ile yapılan ve cevap olarak evet ya da hayır cevabı bekleyen soru cümlesidir. Ama Yeni Uygurcada soru eki Türkiye Türkçesindekinden farklıdır. Uygurcadaki soru ekleri ile yapılan soru türlerinin hepsi için evet ya da hayır cevabı verilemez. Dolayısıyla Yeni Uygurcada soru ekleriyle yapılan sorular için düz soru ekli sorular (yani yansız soru ekli sorular) terimini kullanacağız.

Birinci bölümde aktarıldığı üzere Yeni Uygurcada yedi tür soru eki vardır. Bu yüzden soru ekli soru cümlelerini de bu yedi türü esas alarak inceleyeceğiz:

3.1.1.1–mu’lu Soru Cümleleri

–mu soru eki Yeni Uygurcada en çok kullanılan soru yapım ekidir. Yeni Uygurcada –mu soru eki ile yapılan soru cümleleri karşısındakinden evet ya da hayır cevabı almak için kullanılır.

Genellikle –mu eki bildirme cümlelerinin sonuna eklenerek soru cümlesi oluşturulmaktadır. Yeni Uygur Türkçesindeki –mu eki vurgu alan bir ektir.

1. *Silärniñ yurttimu gilas barmu?* (Kerimi, 2015 : 396)

“Sizin memlekette de vişne var mı?”

2. *Janaplar silärniñ bu ähdinamigä qarita he çqandaq pikirñlar yoqmu?* (Kerimi, 2015 : 401)

“Cenaplar sizin bu ahidname ile ilgili hi fñir fikriniz yok mu?”

–mu soru eki tamamlanmamış geçmiş zaman cümlesinde fiilden sonra eklendiği zaman –m,-am/-äm şekline değişir ve şahıs eklerinden sonra gelir:

1. *Yigit ädäbiyatni çüşin-äm-sän? Äsli ädäbiyatniñ qandaq bolidiğanliqini bil-äm-sän?* (Kerimi, 2015 : 299)

“Delikanlı, edebiyattan anlıyor musun? Asıl edebiyatın nasıl olduğunu biliyor musun?”

2. Balam, aldimizda nahayiti müşköl ve şiddätlik jäh bar, qatnişışni hala-**m-s-än**?

“Oğlum, önümüzde çok zor ve şiddetli bir savaş var, katılmak istiyor musun?”

3. Därhal besip kir äyli dimek çimusiz? Bundaq qilsaq jäh nizamiğa uyğun kil-**äm-du**?(Kerimi, 2015 : 606)

“Siz hemen girelim demek mi istediniz? Böyle yaparsak savaş kuralına uygun olur**mu**?”

Bazı durumlarda metin içerisinde, bir isim ya da sıfatın ardından soru eki –mu eklenir ve şahıs eki ile beraber bir soru cümlesi oluşturur:

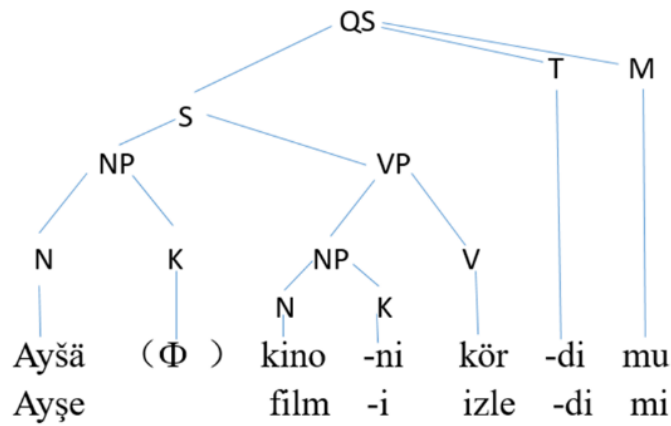
1. Oquğu ç**imus-än**?

“Öğrenci misin?”

2. Yaxşı**mus-än**?

“İyi misin?”

Yeni Uygurcadaki cümle yapısı özelliğinin daha kolay anlaşılabilmesi için aşağıdaki şekilde açıklamayı uygun bulduk:



N (noun-isim) K(kasus) V(verb) T(tense mark) M(mood)

NP(noun phrase) VP(verb phrase) S(sentence) QS(question sentence)

3.1.1.2–ma’lı Sorular

Bazen Yeni Uygurcadaki –*mu* soru eki, ardından gelen şaşkınlık bildiren –*a* eki ile birleşerek –*ma* şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

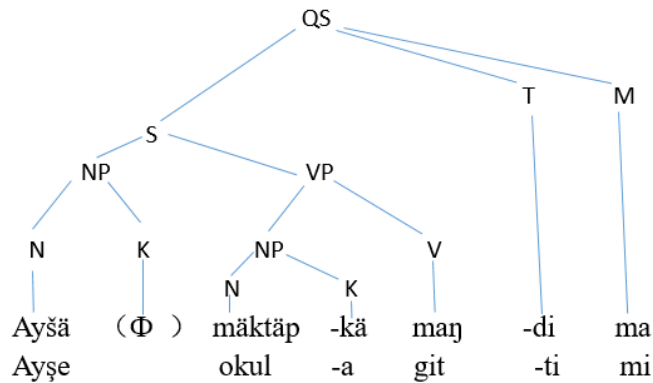
Yeni Uygurcada –*ma* soru eki bildirme cümlelerinin arkasına eklenerek, bildirme cümlesini soru cümlesine dönüştürür:

1. *Nim ä? Bizni qutquziwatidu, dediñma?* (Kerimi, 2015 : 638)

“Ne? Bizi kurtarıyor mu dedin?”

2. *Apla, rastinla şundaq iş boptuma? Nimişqa burunraq demidiñ?* (Kerimi, 2015 : 425)

“Vallahi mi, gerçekten öyle bir şey mi olmuş? Neden bana biraz önceden söylemedin?”



N (noun) K(kasus) V(verb-fiil) T(tense mark) M(mood)

NP(noun phrase) VP(verb phrase) S(sentence) QS(question sentence)

3.1.1.3–ğu/qu’lu Soru Cümlesi

Araştırmacılar –*ğu/-qu* soru eklerinin Orhun Yazıtlarında karşımıza çıktığından ve günümüzdeki bazı modern Türk dillerinde kullanılmakta olduğundan söz ederler. –*ğu/-qu* soru eki yeni Uygurcada işlek olarak kullanılan bir soru yapım ekidir. Tohti (2012:369), çalışmasında –*ğu/-qu* ile yapılan sorular için şaşkınlık ifade eden soru cümleleri terimini kullanmıştır.

Yeni Uygurcada –*ğu/-qu* soru eki bildirme cümlelerinin sonuna eklenir. Bazı durumlarda metin içinde bazı kelimelere de eklenerek soru cümlesi oluşturur:

1. *Qaraŋġu çışsimu öyiñizniñ ġriġini yandurmidiñizġu?* (Kerimi, 2015 : 638)

“Karanlık çökse bile evinizin ışıklarını yakmıyor musunuz?”

2. *Arzulirimizni reallıqqa aylanduruşımız kirek idiġu?* (Xalide İsrail 2016 : 493)

“Arzularımızı gerçekleştirmemiz gerekmiyor muydu?”

3. *Elzadb äġ yaşqu oġlum?*

“Elzadbeg genç mi oġlum?”

Yeni Uygurcadaki –ġu/-qu soru ekleri ile yapılan soru cümleleri konu hakkındaki şaşkınlık ya da beklenmezlik duygusunu ifade eder ve karşı taraftan daha açıklayıcı bir cevap bekler.

3.1.1.4–qu’lu Soru Cümleleri

Yeni Uygurcada soru cümlelerinde işlek olarak kullanılan soru eklerinden bir diğeri de –qu ekidir. Genelde cümle sonuna eklenir. Bu soru eki ile yapılan soru cümlelerinin sorgulama anlamı taşıdıkları bilinmektedir.

Tohti (2012:369) çalışmasında –qu eki ile yapılan soru cümleleri için sorgulamalı soru cümlesi terimini kullanmaktadır.

1. *-Sän qu Lal ä? Sän g äp qilip b ärm äms äñ?* (İsrail 2016 : 94)

“Ya sen Lale? Sen bir şey söylemeyecek misin?”

2. *Biz bil äñ he ġġandaq alaġisi bolmiġan aka-siñil ikkäylän qu?* (İsrail 2016 : 280)

“Ya bizimle hiçbir alakası olmayan abi, kardeş ikisi?” (=onlar nasıl olacak?)

3.1.1.5 –a’lı Soru Cümleleri

Yeni Uygurcadaki –a eki çok işlevli bir ektir. Bu ek cümlede beyan meylindeki yüklemle eklenir ve soru soranın şaşırma duygusunu ifade eden soru cümlesi oluşturur.

1. *Tehi çäk älm äyda? Nimä bolġandu?* (Tömür 2014:437)

“Hâlâ gelmiyor ya? Ne oldu acaba?”

2. *Huş bolay, maña bir hât yezip beriña? (Tömür 2014:437)*

“Yalvarıyorum, benim için bir mektup yazar mısın?”

-a soru eki cümleye eklendiğinde bazen cümleye şaşkınlık duygusu katar. Bazen de cümlede ifade edilen emir anlamını hafifletir.

-a soru eki genelde daha çok Yeni Uygurcanın konuşma dilinde kullanılsa da bazı yazılı eserlerde de karşımıza çıkmaktadır.

3.1.1.6 –hǎ li Soru cümleleri

-hǎ soru eki cümlelerin hem önüne hem de sonuna eklenebilir, bu yönüyle de yeni Uygurcadaki diğer soru eklerinden farklılık gösterir. Bu ek, beyan meylindeki cümlelerin önüne geldiğinde söylenileni net duyamamaktan kaynaklanan ya da şaşırma duygusu yüklenen bir soru cümlesi oluşturur. Soru cümlesi sona geldiğinde karşıdakinden bir açıklama beklenen soru cümlesi oluşturur:

1. *Atasağun bekām, yolumğa taza qariğansiz-hǎ? (Kerimi, 2015 : 477)*

“Atasagun sultanım, beni çok beklemiştinizdir, değil mi?”

2. *Ke çä dig ān muşundaq uzun bolidu, haqanim, untup qaptıla-hǎ? (Kerimi, 2015 : 477)*

“Gece dediğimiz öyle uzun oluyor, hakanım, unuttunuz mu?”

3.1.1.7 –du’lu Soru Cümlesi

Yeni Uygurcada –du soru ekleri cümle sonuna eklenerek şüphe, emin olamama durumunun ifade edildiği soru cümleleri oluşturur.

1. *Qäysärbägniñ adāmliri awarä qilmiğandu sizni? (Kerimi 2015 : 477)*

“Kayserbeg’in adamları size bir sorun çıkartmadı, değil mi?”

2. *O küni başqa orunlaşturuşuñlar yoqtu? (İsrail 2016 : 120)*

“O gün başka bir planınız yok, değil mi?”

Bu tür yansız soru ekli soru cümlelerinin dışında Yeni Uygurcada yine Türkçe ve diğer dillerdeki gibi eklentili soru cümle türü de mevcuttur.

3.1.2. Se çenekli Soru Ekli Soru Cümlesi

Yanıt için se çenek sunan sorulardır. İki ya da ikiden fazla se çenek sunulabilir. Cümlelerin arasına tercihe göre *yaki* kullanılır. Bu tür soruların genel şekli şu biçimdedir: mu ya da mu? (..... mI ya da mI?). Bu tür bir cümle iki –mu’lu sorunun birlikte kullanılması gibi gözükse de bu iki basit –mu’lu sorunun öylesine bir arada kullanılması değildir. Bu tür cümleler üç tür özellik sergilemektedir:

(1) İki cümle arasında genelde se çene ği ifade eden bağlaç *yaki* olur. (2) İki soru cümlesinde sunulan se çenekler genelde hep birbirine zıt olur ya da soru soran iki cümleyi birbirine zıt olan i çerikle se çeneli olarak ortaya atar. (3) Se çenekli soru cümlelerinde her iki cümlede söylenen şeyler cümlelerin odak noktası oldu ğu için, ikinci soru cümlesindeki odak olmayan nokta, tüm metin veya cümleden anlaşılabilir.

1. O yurtı ğa ata-anisinin yeni ğa kâtkânmidu ya da bu yam ğurlu ğ ke ğd â qe ğp yûr ândi ğandu?? (İsrail 2016 : 166)

“O memleketine anne babasının yanına mı gitmiştir yoksa bu yağmurlu gecede dışarıda mı saklanmış tır?”

2. Jân â degân öymu, ba ğmu bowa? (Kerimi, 2015 : 220)

“Cennet dedi ğin ev mi, ba ğ mı dede?”

3. Sân qu? Sân qandaq qilmaq ğ? Tuluqsizni püt küzsân dawamlıq oqumsân ya da...? (İsrail 2016 : 186)

“Ya sen? Sen ne yapmayı düşünüyorsun? Orta okulu bitirdikten sonra okuyacak mısın yoksa?”

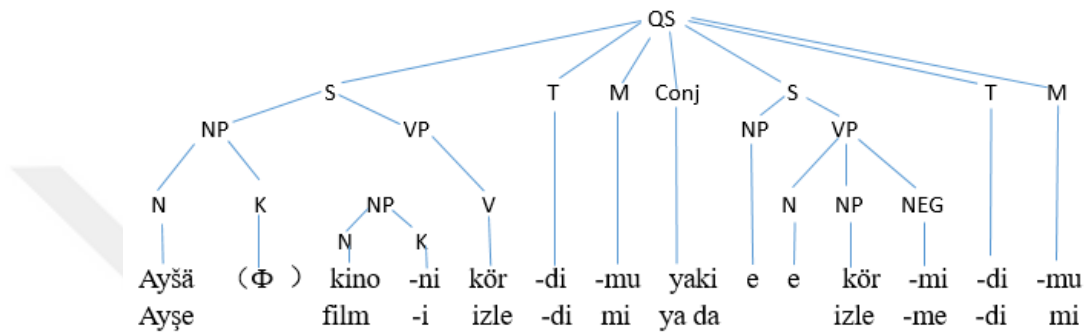
Olumlu ve olumsuz iki se çenek sunulan cümlelerde, genelde olumlu ifade cümle başında, olumsuz ifade ise cümle sonunda görülür. Ayrıca olumsuz ifadede sadece *yoq* (yok) , *âm âs* (de ğil) gibi olumsuzluk bildiren kelimeler bulunur:

(1) *Bilmidim, kälginimdin häwär taptimu, yoq?* (= *Bilmidim kälginimdin häwär taptimu* yaki *hävär tapmidimu?*) (Kerimi, 2015 : 85)

“Bilmiyorum, geldiğimden haberi var mı, yok mu?”

(2) *Saṇa bu pürsä lazimmu äm äsmu?*

“Sana bu fırsat gerek mi, değil mi?”



N (noun) K(kasus) V(verb) T(tense mark) M(mood) NP(noun phrase) VP(verb phrase)
S(sentence) QS(question sentence) Conj(conjunction) NEG (negation mark)

3.1.3. Onaylamalı Soru Ekli Soru Cümlesi

Eklentili soru ekli soru da denir. Söylenen sözün, düşüncenin ya da durumun onayı istendiğinde kurulan bu soru türü, Yeni Uygurcada genelde *şundaqqu* (öyle değil mi), *şundaqmu* (öyle mi) gibi soru eki içeren işaret zamirleri ile yapılır. Bu tür soru yapısı genelde dinleyenden olumlu ya da olumsuz olarak dile getirilen bir şey hakkında onay istemek için kullanılır.

1. *Kişil är bizg ä qarap häw äs qilişidu şundaqqu H ädiy ä?* (İsrail 2016 : 706)

“Adamlar bize özenecekler öyle değil mi, Hediye?”

2. *Bu öyd ä adem yoq, şundaqmu?*

“Bu evde kimse yok, değil mi?”

şundaqqu/şundaqmu, hem olumlu hem olumsuz cümlelerin ardından kullanılabilir.

3.2. Soru Sözcüklü Soru Cümlesi

Kim (kim), *nem ä* (ne), *qaysi* (hangisi), *qandaq* (nasıl), *qa ƣan* (ne zaman), *ƣan ƣä* (ka ƣ), *n äƣƣä* (ne kadar), *qeni* (nerede), *q äy ä* (nere), *n ä* (nere), *nemişqa/nemişkä* (neden), *nem ä üçün* gibi soru sözcükleriyle kurulan soru cümlesi türüdür. İngilizcede wh-/special/content/x-question gibi farklı adlandırmalarla bilinen bu tür soru cümleleri, Uygurca bazı çalışmalarda özel soru cümleleri olarak da adlandırılmaktadır. Soru sözcüklü soru cümlelerini içerdiği soru sayısına göre tekli soru sözcüklü soru cümlesi ve çoklu soru sözcüklü soru cümlesi olarak iki gruba ayırabiliriz.

Tekli soru sözcüklü soru cümleleri içinde sadece bir soru kelimesi bulunan soru cümlelerdir.

1. *Bu mäktupni nem ä üçün äw ätkänlikini bil äms ä?* (Kerimi 2016 : 175)

“Bu mektubu neden gönderdiğini biliyor musun?”

2. *Sizniƣ wätiniƣiz q äy ä?* (Kerimi 2016 : 397)

“Sizin vatanınız neresi?”

Çoklu soru sözcüklü soru cümleleri ise birden fazla soru sözcüğü ile kurulur.

1. *Özüñ kim bolis äñ, qaysi fakultitta oquysän, yurtuñ n ädin?* (Xalide İsrail 2016 : 152)

“Sen kimsin, hangi fakültede okuyorsun, memleketin neresi?”

2. *Nimandaq jawab b ärm äys äñ, sen zadi nem ä ad äñ?* (Kerimi 2016 : 650)

“Neden cevap vermiyorsun, sen kimsin?”

Çalışmamızın bu kısmında Yeni Uygurcadan örnek olarak seçtiğimiz *Altun K äş* “Altın Ayakkabı” (Xalide İsrail, 2016) adlı romandan aldığımız soru sözcüğü kullanılan cümlelerdeki soru sözcüklerini sözcük türü ve cümlenin hangi ögesi olduğu bakımından ele alacağız. Romanda kullanılan soru sözcüklerine baktığımızda, Yeni Uygurcada soru sözcüklerinin genel olarak *Qa** (*qaysi*, *qandaq*, *qa ƣan* vb.) ve *Ne+* (*nemişqa*, *nim ä üçün*, *n äd ä* vb.) ile başladığını görmekteyiz. Çalışmamızda Yeni Uygurcadaki *qa+* biçimindeki soru sözcüklerini *Qa** sözcükleri, *ne+* biçimindeki soru sözcüklerini *Ne** sözcükleri şeklinde kullanacağız.

A. Romanda Kullanılan Soru Zarfları:

a. Romanda soru zarfı olarak kullanılan **Qa*s** özcükleri:

1. *Özüng qı apa, ä äng **qandaqraq** turdung?* (s.17)

“Ya sen anne, senin durumun nasıl?”

Bu cümlede soru zarfı olarak kullanılan *qandaq* sözcüğüne cümle zarfı tümlecidir.

2. *Bundaq ketiw ärs äng **qandaq** bolidu?* (s.17)

“Böyle devam ederse nasıl olur?”

Bu cümlede soru zarfı olarak kullanılan *qandaq* sözcüğü bu cümle zarfı tümlecidir, aynı zamanda *qandaq* sözcüğü *bol-* fiili ile birlikte cümle yüklemine oluşturduğu için bu cümle zarfı yüklem öbeğidir.

3. *Lal äd äk balılardın bir näçqni tepip h äptid ä üç qetim d ärs äs äm **qandaq** bolar?* (s.26)

“Lale gibi çocuklardan birkaçını toplayıp haftada üç defa ders yapsam nasıl olur?”

Bu cümlede soru zarfı olarak kullanılan *qandaq* sözcüğü cümle zarfı tümlecidir, *qandaq* soru sözcüğü –*bol* fiili ile beraber cümle yüklemine oluşturduğu için aynı zamanda cümle zarfı yüklem öbeğidir.

4. *Aq qa qıq boway-momaylar yaşliqigha **qandaqmu** qaytalisun?* (s.72)

“Ak saçlı dedeler, nineler gençliklerine nasıl dönebilirler?”

qandaq soru zarfı bu cümle zarfı tümlecidir.

5. *Sil ärg ä ata-anaqlar **qandaq** salam-sah ä qilişni ög ämidimu?* (s.86)

“Size anne babanız nasıl selam verileceğini öğretmedi mi?”

qandaq soru zarfı bu cümle zarfı tümlecidir.

6. *Äsli şundaq şox, qe çän, quşqa q äk wi qırlap sözläpla turidiğan Lalä **qeni**?* (s.97)

“Aslında o kadar yaramaz,akıllı, durmadan konuşan Lale nerede? ”

qeni soru zarfı bu cümle zarfı yüklemidir

7. *A qa, aşu yıra q yärlärdä özüñ yalğuz **qandaqmu** qılars äñ?* (s.102)

“Abla, şu uzak yerlerde tek başına nasıl yaparsın?”

qandaq soru zarfı bu cümlede yardımcı eylemle beraber yüklem öbeği oluşturmuştur.

8. *Bir kâtsän yänä **qa qanlarda** kel ärs än?* (s.102)

“Şimdi gitsen ne zaman dönersin?”

qa qan soru zarfı bu cümlede yardımcı eylemle beraber yüklem öbeği oluşturmuştur.

9. *Sän u adämnı çışänmäy turup toy qılsañ, keyin köñlün çüşmäy qalsa **qandaq** qilis än?* (s.102)

“Sen o adamı tanımadan evlenip, sonra hoşlanmazsan ne yapacaksın?”

qandaq soru zarfı bu cümlede yardımcı eylemle beraber yüklem öbeği oluşturmuştur.

10. *Muhabb ätsiz **qandaqmu** yaşaş mumkin?* (s.102)

“Aşksız yaşamak nasıl mümkün olur?”

Qandaqmu soru zarfı bu cümlede yardımcı eylemle beraber yüklem öbeği oluşturmuştur.

11. *Män **qandaqlar** çä şa'ir bolup qalghandim än-h ä?* (s.134)

“Ben nasıl oldu da şair oldum?”

qandaqlar çä soru zarfı bu cümlede yardımcı eylemle beraber yüklem öbeği oluşturmuştur.

12. *Ustam **qandaqsig ä** bundaq yärd ä olturup qalghanla?* (s.151)

“Ustam neden böyle bir yerde oturuyorsunuz?”

qandaqsig ä soru zarfı bu cümlede yardımcı eylemle beraber yüklem öbeği oluşturmuştur.

13. *Yighindiki t öhm ät w ä haqar ät ärne **qandaqmu** köür älisun?* (s.166)

“Toplantıdaki töhmet ve hakaretleri nasıl kaldırabilsin?”

qandaqmu soru zarfı bu cümlede yardımcı eylemle beraber yüklem öbeği oluşturmuştur.

14. *Apam **qandaq qiliwatidighandu?*** (s.166)

“Annem nasıl yapıyordu?”

qandaq soru zarfı bu cümlede yardımcı eylemle beraber yüklem öbeği oluşturmuştur.

15. *Sän qı? Sän **qandaq qilmaq qı**, toluqsizni p ük üzs äng dawamliq oqums än yaki...?* s.186)

“Ya sen? Sen ne yapmayı düşünüyorsun, ortaokulu bitirdikten sonra okula devam edecek misin ya da...?”

Qandaq soru zarfı bu cümlede yardımcı eylemle beraber yüklem öbeği oluşturmuştur.

16. *Ändi mudir sizdin oçalsa **qandaq** qilisiz? (s.244)*

“Şimdi müdür sizden oç alırsa ne yapacaksınız?”

Qandaq soru zarfı bu cümlede yardımcı eylemle beraber yüklem öbeği oluşturmuştur.

17. *Äsli ädäbiyatning **qandaq** bolidiğanliqini bilämsän? (s.299)*

“Gerçek edebiyatın nasıl olduğunu biliyor musun?”

Qandaq soru zarfı bu cümlede zarf görevinde yardımcı eylemle birlikte ortaç öbeği oluşturmuştur, bu öbek ise cümlelerin nesnesi olmuştur.

18. *Şun çä az yem äklik bil äñ ad äñ **qa qanğı** çä b ärdäşliq ber älişi mumkin? (s.205)*

“Bu kadar az yiyecek ile insan nasıl dayanabilsin?”

Qa qanğı çä soru zarfı bu cümlelerin zarf tümlecidir.

19. *Bu äñ ä sangä **qan qilik** äsqatar? (s.338)*

“Bu yetki sana ne getirebilir ki?”

Qan qilik soru zarfı cümlede zarf tümlecidir.

20. *Apañni küy'oghullargha tapşurup bu yärdä qalimän desäñ **qandaq** bolidu? (s.338)*

“Anneni damatlara bırakıp burada kalacağım dersin nasıl olur?”

Qandaq soru zarfı bu cümlelerin zarf tümlecidir, aynı zamanda bol- fiilie ile birlikte cümlelerin yüklemine oluşturduğu için cümlelerin yüklem öbeğidir.

21. *U til bilmisä, öz millitini, ularniñ örp-aditini bilmisä **qandaq** bolidu? (s.349)*

“o ana dilini bilmiyorsa, kendi milletini, onların geleneğini bilmiyorsa nasıl olur?”

Qandaq soru zarfı bu cümlelerin zarf tümlecidir, aynı zamanda bol- fiili ile beraber cümlelerin yüklemine oluşturduğu için cümlelerin yüklem öbeğidir.

22. *U kälg üsid ä balilirini **qandaq** t ärbii ä äydu? (s.349)*

“O gelecekte çocuklarını nasıl eğitecek?”

Qandaq soru zarfı bu cümlede zarf tümlecidir.

23. *İşlar **qandaqlar çä** muşundaq bolup qaldi-h ä? (s.352)*

“İşler nasıl oldu da böyle bir duruma geldi?”

Qandaqlar çä soru zarfı bu cümlede zarf tümlecidir.

24. *Undaqtä bay bil äñ baliliri **qandaq** qilidu? (s.406)*

“O zaman bay ve çocukları nasıl yapacak?”

Qandaq soru zarfı bu cümlede qil- fiili ile beraber cümlede yüklem oluşturduğu için cümlede yüklem öbeğidir.

25. *yalghuz bi çar äy ézida **qandaq** qilar, m äñ balilirimni **qandaq** qilarm äñ? (s.445)*

“Tek başına köyde nasıl yaşayacak, ben çocuklarımla nasıl yaşayacağım?”

Bu çoklu soru sözcüklü soru cümlesinde iki defa kullanılan *qandaq* soru zarfları cümlede yardımcı eylemle beraber cümlede yüklem oluşturduğu için, cümlede yüklem öbeğidir.

26. *Äğär uniñ iş äñ çisini qolgha k ält ür üşk ä tirişqan bolsam **qandaq** bolar idi?*

“Eğer onun güvenini kazanmak için çabalasaydım nasıl olurdu?”

qandaq soru zarfı bu cümlede zarf tümlecidir, aynı zamanda bol- fiili ile beraber cümlede yüklem oluşturduğu için cümlede yüklem öbeğidir.

27. *Siz apamniñ xäwirini **qandaq** bildiñiz? (s.406)*

“Siz annemin haberini nasıl öğrendiniz?”

qandaq soru zarfı bu cümlede zarf tümlecidir.

28. *Muşundaq jan tikip işläp ağrip qalsiñiz **qandaq** qilimiz, balılar **qandaq** qilidu? (s.583)*

“Bu kadar zorlanarak çalışıp, hasta olursanız nasıl yapacağız, çocuklar nasıl yapacak?”

Bu çoklu soru sözcüklü soru cümlesinde *qandaq* soru zarfı iki kez kullanılmıştır, her ikisi de cümlede yardımcı eylemle beraber yüklem öbeği oluşturmuştur.

29. ***Qa qanlardin tartip** xiyalgha çök üp k äk ändim äñ? (s.605)*

“Ne zamandan beri böyle hayale dalıp gittim?”

Qa qan soru zarfı bu cümlede zarf tümlecidir.

30. Şundaq qilip **qa qanraq** yolgha çqay dâwatis ân? (s.670)

“Öyle ise ne zaman yola çıkmayı düşünüyorsun?”

Qa qanraq soru zarfı bu cümlede zarf tümlecidir.

31. Uningha birär iş bolup qalsa baliliri **qandaq qilidu**? (s.685)

“Eğer onun başına herhangi bir şey gelirse ne yapacak?”

Qandaq soru zarfı bu cümlede yardımcı eylemle beraber yüklem öbeğini oluşturmuştur.

32. Hälīmā ikkiñlarniñ munasiwiti **qandaq boldi**? (s.688)

“Halime ikinizin ilişkisi nasıl oldu?”

qandaq soru zarfı bu cümlede yardımcı eylemle beraber yüklem öbeğini oluşturmuştur.

b. Soru zarfı olarak kullanılan Ne* sözcükleri

1. Başqilar y çp taşliw ätkän n ärsini **nemişqa** yediñ? (s.90)

“Başkalarının ısırp attığı şeyi neden yedin?”

Nemişqa soru zarfı bu cümlede zarf tümlecidir.

2. Lalä, öz tiliñ tursa, **nemişqa** çüş äñm äys än? (s.91)

“Lale, kendi ana dilini neden anlamıyorsun?”

Nemişqa soru zarfı bu cümlede zarf tümlecidir.

3. Män **nemişqa** sän üçün bir kün ke çkip yolgha çqmidim? (s.103)

“Ben neden senin için bir kaç gün geç yola çıkmadım?”

Nemişqa soru zarfı bu cümlede zarf tümlecidir.

4. Muhabb äñni qoghlişidighan ad äñ başta **nemişqa** özidin çoñ adämğä tegidu? (s.145)

“Aşka bu kadar önem veriyorken neden ilk başta kendisinden büyük biri ile evleniyor?”

Nemişqa soru sözcüğü bu cümlede zarf tümlecidir.

5. Siz meni **nemişqa** burzhu'a idiyäsi eğir d äysiz? (s.243)

“Siz benim i ğın neden burjuvaziye düşkün diyorsunuz?”

Nemişqa soru sözcüğü bu cümleinin zarf tümlecidir.

6. Siz **nemişqa** mudirni tillaysiz?

“Siz neden müdüre hakaret ettiniz?”

Nemişqa soru sözcüğü bu cümleinin zarf tümlecidir.

7. **nemişqa** bundaq qilisiz, otunlarni öziñiz qalisiñiz bolmamdu?

“Neden böyle yapıyorsunuz, odunları kendiniz kullansanız olmuyor mu?”

Nemişqa soru sözcüğü bu cümleinin zarf tümlecidir.

8. Buni **nemişqa** yärgä qoyup qoydiñiz? (s.244)

“Bunu neden yere bıraktınız?”

Nemişqa soru sözcüğü bu cümleinin zarf tümlecidir.

9. **Nemişqa** meni pat-pat yoqlap k älm äys äñ? (s.255)

“Neden beni sık sık görmeye gelmiyorsun?”

Nemişqa soru sözcüğü bu cümleinin zarf tümlecidir.

10. U **nem ä üçün** şundaq qilidu? (s.280)

“O neden böyle yapıyor?”

nem ä üçün soru sözcüğü bu cümleinin zarf tümlecidir.

11. Şun çäköp ad äm saqlawatqan y ärd ä biz saqlisaq **nemişqa** bolmaydik äñ? (s.305)

“Bu kadar çok kişi bekliyorken biz de beklesek neden olmasın?”

Nemişqa soru sözcüğü bu cümleinin zarf tümlecidir.

12. Şundaq turuqluq **nemişqa** ğqip ketim äñ d äys äñ? (s.340)

“Öyle durumda neden gideceğim diyorsun?”

Nemişqa soru sözcüğü bu cümleinin zarf tümlecidir.

13. Muşundaq bir äsirdä biz **nem ä üçin** bu xil qism älärg äduçkelimiz? (s.352)

“Böyle bir asırda biz neden böyle kadere maruz kalıyoruz?”

nem ä üçin soru sözcüğü bu cümlede zarf tümlecidir.

14. Tilimiz **nem ä üçin** çätkä qeqilip, yoqilip ketiş girdabiğa berip qalidu? (s.352)

“Dilimiz neden küçümseniyor, yok olma tehlikesine maruz kalıyor?”

nem ä üçin soru zarfı bu cümlede zarf tümlecidir.

15. Çoñ apa, u **nemişqa** şundaq qilidu? (s.464)

“Nine, o neden böyle yapıyor?”

Nemişqa soru zarfı bu cümlede zarf tümlecidir.

16. **Nem ä bolduñ** oghlum? (s.520)

“Ne oldun oğlum?”

Nem ä soru zarfı bu cümlede zarf tümlecidir.

17. Ätr ät ambirida aşliq turup, **nemişqa** dehqanlarğa bärmäysilär? (s.596)

“Depoda gıda varken, neden köylülere dağıtmıyorsunuz?”

Nemişqa soru zarfı bu cümlede zarf tümlecidir.

18. Otun tirişimdin **neman çä** qorqis än balam? (s.610)

“Odun toplamamdan neden bu kadar korkuyorsun oğlum?”

Neman çä soru zarfı bu cümlede zarf tümlecidir.

19. Oqughu ç sizni **nem ä üçin** h örm ät qilmaydu? (s.620)

“Öğrenci neden size saygı göstermiyor?”

nem ä üçin soru zarfı bu cümlede zarf tümlecidir.

20. **Nemandaq** aldirañghu sän balam? (s.623)

“Neden bu kadar acelecisin sen çocuğum?”

Nemandaq soru zarfı bu cümlede zarf tümlecidir.

21. *Nemişqa* bundaq olturis än? (s.694)

“Neden böyle oturuyorsun?”

Nemişqa soru zarfı bu cümlenin zarf tümlecidir.

22. U *nem ä üçin* axirida bundaq özgirip ketidu? (s.694)

“O ne sebepten sonunda bu kadar değişiyor?”

nem ä üçin soru zarfı bu cümlenin zarf tümlecidir.

23. Apa, dadam *nemişqa* öydin çiqip ketidu? (s.698)

“Anne, babam neden evden çekip gidiyor?”

Nemişqa soru zarfı bu cümlenin zarf tümlecidir.

B. Romanda kullanılan soru zamirleri

a. Romanda soru zamiri olarak kullanılan *Qa** sözcükleri

1. Şun çä yildin keyin öz äyni tåkrarlañhan bu azapliq äslimilär *q äy ärdin* k äldi? (s.27)

“Bu kadar seneden sonra eskisi gibi tekrarlanan bu acı hatıralar nereden geldi?”

Bu cümlede *q äy ärdin* soru zamiri dolaylı tümleç olarak kullanılmıştır.

2. H äy bod äk, H ädiy ä a çay *q äy ärg ä* k äti? (s.254)

“Çocuk, Hediye ablan nereye gitti?”

Bu cümlede *q äy ärg ä* soru zamiri, dolaylı tümleç olarak kullanılmıştır.

3. Ukam *qandaq boldi*? (s.454)

“Kardeşim nasıl oldu?”

Bu cümlede *qandaq* soru zamiri cümlede yardımcı eylemle öbekleşerek yüklem olmuştur.

4. Siz ilgiri nem ä iş qilattiñiz? *Q äy ärdä idiniz*? (s.508)

“Siz önceden ne iş yapıyordunuz, neredeydiniz?”

Bu cümlede *q äy ärd ä* soru zamiri cümlede cevher fiilinin eklenmesiyle yüklemleşmiştir.

b. Romanda soru zamiri olarak kullanılan Ne* soru sözcükleri:

1. *Biz qandaq Aqidä bilän yaşığan, oquğu qırimizgha nemä döp tärbiyä bärğän?* (s.23)

“Biz nasıl Akide ile yaşamıştık, öğrencilerimize nasıl eğitim vermiştik?”

Bu cümledeki *nemä* soru zamiri cümlede demek anlamındaki – d ä eyleminin nesnesidir.

2. *Ukam dadiñiz hazir nädä, qaysi doxturxanida?* (s.44)

“Babanız şu an nerede, hangi hastanede?”

Nädä soru zamiri bu cümlelerin yüklemidir.

3. *Nemä boldunlar, aghziñlardiki nemä qum?* (s.89)

“Ne oldunuz, ağzınızdaki bu kum ne?”

Bu birleşik cümlede ilk cümlede kullanılan *Nemä* soru sözcüğü cümlede soru zamiri olarak kullanılmıştır ve cümlelerin yüklem öbeğini oluşturmuştur.

4. *nädiki qoghun u? Kim bärdi?* (s.90)

“Neredeki kavun o? Kim verdi?”

Bu birleşik cümlede *nädiki* sözcüğü soru zamiri, tamlayan görevinde *qoghun* sözcüğüyle öbekleşerek yüklem öbeği olmuştur.

5. *Başqılar yäp taşliw ätkän närsini nemişqa yediñ? Män saña nemä degän?* (s.90)

“Diğer insanların ısırp attığı şeyi neden yediniz? Ben size ne demiştim?”

Bu cümlede *nemä* sözcüğü soru zamiri olarak kullanılmıştır ve cümlede nesneyi ifade eder.

6. *Keliñlar balilirim tamaqni hämmimiz billä etäyli, nemä etimiz?* (s.105)

“Gelin çocuklar yemeği beraber yapalım, ne yapalım?”

Bu cümlede *nemä* sözcüğü soru zamiri olarak kullanılmıştır ve cümlede nesneyi ifade eder.

7. *Özüñ kim bolisän, qaysi fakultetta oquysän, yurtuñ nädin?* (s.152)

“Kimsin, hangi fakültede okuyorsun, nerelisin?”

Bu cümlede *nädin* sözcüğü soru zamiri olarak kullanılmıştır ve cümlelerin yüklemidir.

8. *Unda qta tap qaq momay **nem ä** dedi? (s.177)*

“O zaman falcı bacı ne dedi?”

Bu cümlede *nem ä* sözcüğü soru zamiri olarak kullanılmıştır ve cümle nin nesnesini ifade eder.

9. ***Nem ä** boldıñız? Yän ä şu itmu? (s.233)*

“Ne oldunuz? Yine mi o köpek?”

Bu cümlede *nem ä* sözcüğü soru zamiri olarak kullanılmış ve cümle nin yüklem öbeğini oluşturmuştur.

10. *Siz Ayş ä h ädig ä **nem ä** dediñiz? (s.362)*

“Siz Ayşe ablaya ne dediniz?”

Bu cümlede *nem ä* sözcüğü soru zamiri olarak kullanılmıştır ve cümle nin nesnesini ifade eder.

11. *Hoy aşıq, özliri bil äñ özliri **nem ä** d äwatidila? (s.405)*

“Vay serseri, kendi kendinize ne konuşuyorsunuz?”

Bu cümlede *nem ä* sözcüğü soru zamiri olarak kullanılmıştır ve cümle nin nesnesini ifade eder.

12. *Ç üşt ä **nem ä** tamaq etisiz? (s.432)*

“Öğlen ne yemek yapacaksınız?”

Bu cümlede *nem ä* soru zamiri cümlede tamlayan görevinde *tamaq* sözcüğüyle öbekleşerek nesne olmuştur.

13. *Sän **nem ä** bolup bun qä öz girip kättiñ? Hazir **n äd ä** turiwatis äñ? (s.505)*

“Sen ne oldu da bu kadar değiştin? Şimdi nerede kalıyorsun?”

Bu birleşik cümlede *n äd ä* soru zamiri cümle nin dolaylı tümlecidir.

14. *U oqutqu q ayalniñ ismi **nem ä** ik äñ? (s.568)*

“O öğretmen bayanın adı neymiş?”

Bu cümlede *nem ä* soru zamiri cümlede cevher fiilinin getirilmesiyle yüklemleşmiştir.

15. *Sän **n ädin** päyda bolduñ ämdi? (s.622)*

“Sen nereden çıktın şimdi?”

Bu cümlede soru zamiri olarak kullanılan *nädin* soru sözcüğü cümlede dolaylı tümleçtir.

16. *Räyis ä, bu kät ä buyärlärd ä **nem ä qiliwatis än?** (s.627)*

“Reyise, gecenin bu vaktinde buralarda ne yapıyorsun?”

Bu cümlede soru zamiri olarak kullanılan *nem ä* soru sözcüğü cümlemin yüklem öbeğini oluşturmuştur.

17. *Häd ä, siz hazır **näd ä** turuwatisiz? (s.677)*

“Abla, siz şu an nerede kalıyorsunuz?”

Bu cümlede soru zamiri olarak kullanılan *näd ä* sözcüğü cümlemin dolaylı tümlecidir.

18. *Män he qandaq pakitsiz **nem ä d äym än?** (s.688)*

“Ben hiçbir açıklamam olmadan ne diyeceğim?”

Bu cümlede soru zamiri olarak kullanılan *nem ä* sözcüğü cümlemin nesnesidir.

c. Romanda soru zamiri olarak kullanılan *kim* soru sözcüğü

1. *Hädiy ä seni da'im d ärwaza aldida saqlaydighan yigit **kim** u?*

“Hediye, seni her zaman kapının önünde bekleyen o çocuk kim?”

Bu cümlede soru zamiri olarak kullanılan *kim* sözcüğü cümlemin yüklemidir.

2. *Dadiñiz **kim** bolidu ukam?*

“Babanız kim kardeşim?”

Bu cümlede soru zamiri olarak kullanılan *kim* sözcüğü cümlemin yüklem öbeğini oluşturmuştur.

3. *Yillarniñ qolidin **kim** qe qip qutulalighan? (s.31)*

“Yılların ellerinden kim kaçıp kurtalabildi?”

Bu cümlede soru zamiri olarak kullanılan sözcük *kim* cümlemin öznesidir.

4. *Sil ä **kim** bolisil ä, m än sil ä rni tonuyalimidimghu? (s.85)*

“Siz kimsiniz, ben sizi tanıyamadım ya?”

Bu cümlede soru zamiri olarak kullanılan *kim* soru sözcüğü cümleinin yüklem öbeğini oluşturmuştur.

5. **Bir kimni izd ämsiz?** (s.228)

“Birini mi arıyorsunuz?”

Bu cümlede soru zamiri olarak kullanılan sözcük *kim* cümleinin nesnesidir.

6. **Apañ u yärdä kimg ä tayınu?**

“Annen orada kimden yardım isteyecek?”

Bu cümlede soru zamiri olarak kullanılan *kim* cümleinin dolaylı tümlecidir.

7. **Bu sahibjamal kimdu?** (s.338)

“Bu güzel kız kim?”

Bu cümlede soru zamiri olarak kullanılan *kim* sözcüğü cümleinin yüklemidir.

C. Romanda kullanılan soru sıfatları:

a. Romanda soru sıfatı olarak kullanılan Qa* sözcükleri

1. **Biz qandaq äqid ä bilän yaşighan, oqughu qırimizgha nem ä d äp t ärbiy ä b ärg än?** (s.23)

“Biz nasıl akide ile yaşamıştık, öğrencilerimize nasıl eğitim vermiştik?”

Bu cümlede soru sıfatı olarak kullanılan *qandaq* sözcüğü yan cümleinin tamlayanıdır.

2. **Ukam dadiñiz hazir nädä, qaysi doxturxanida?** (s.44)

“Babanız şu an nerede, hangi hastanede?”

Bu cümlede soru sıfatı olarak kullanılan *qaysi* sözcüğü *doxturxana* sözcüğüyle öbekleşerek cümleinin yüklemi olmuştur.

3. **Mirza Häyd är K ör ägan qandaqraq ad äm bolghiydi?** (s.137)

“Mirza Heyder Koragan nasıl bir kişi idi acaba?”

Bu cümlede soru sıfatı olarak kullanılan *qandaqraq* kelimesi cümleinin tamlayanıdır.

4. *Sən d əwatqan Amin ə **qandaqraq** qiz ik ən?* (s.309)

“Senin dediğin Amina nasıl bir kızmış?”

Bu cümlede soru sıfatı olarak kullanılan *qandaqraq* sözcüğü *qiz* sözcüğün *tamlayanı* olarak cümleinin yüklem öbeğini oluşturmuştur.

5. *Bu imtihandi qı, balılarniñ nətijisi **qandaqraq**?* (s.346)

“Ya bu sınavda, öğrencilerin sonuçları nasıldı?”

Bu cümlede soru sıfatı olarak kullanılan *qandaqraq* sözcüğü cümleinin yüklemidir.

6. ***Qaysi** g üleşniniñ g ülis ən qizim? buyərgə nemə həjət bilən kəldiñ?* (s.417)

“Hangi gülşenin gülüsün sen kızım?Buraya ne hacet için geldin?”

Bu cümlede soru sıfatı olarak kullanılan *qaysi* sözcüğü *tamlayanı* olarak cümleinin yüklem öbeğini oluşturmuştur.

7. ***Qan çilik** pul ket ər bu işqa?* (s.434)

“Ne kadar para gerekir bu işe?”

Bu cümlede soru sıfatı olarak kullanılan *qan çilik* kelimesi cümleinin öznesidir.

8. *Sizniñ qı yunus akindiz **qandaqraq** ad əm idi?* (s.691)

“Size göre Yunus abiniz nasıl bir kişi?”

Bu cümlede soru sıfatı olarak kullanılan *qandaqraq* sözcüğü *adem* sözcüğünün *tamlayanı* olarak yüklem öbeği oluşturmuştur.

b. Romanda soru sıfatı olarak kullanılan Ne* sözcükleri

1. ***Nem ə** baghaqni d əydighans ən? x əyrliktu?* (s.71)

“Hangi davetiyeden bahsediyorsunuz?Hayırdır?”

Bu cümlede soru sıfatı olarak kullanılan *nem ə* sözcüğü *baghaq* sözcüğünün *tamlayanı* olarak cümleinin nesne öbeğini oluşturmuştur.

2. *U ad əmd ə **nem ə** gunah? uniñ oghlida **nem ə** gunah?* (s.145)

“O adamın ne günahı var?Onun oğlunun ne günahı var?”

Bu cümlede iki kez soru sıfatı olarak kullanılan *nem ä* sözcüğü arkalarındaki adları tamlayarak cümlenin özne öbeğini oluşturmuştur.

3. *Ürüm qidin kâpsiz-dä, öziñiz **nälik**? (s.229)*

“Urumçi’den geldiniz demek, kendiniz nerelisiniz?”

Bu cümlede soru sıfatı olarak kullanılan *nälik* sözcüğü cümlenin yüklemidir.

4. *Yari ikkisi **nem ä işlarni** qilip yüridighandu? (s.306)*

“Yari (Erkek ismi) ikisi ne işlerle uğraşıyor acaba?”

Bu cümlede soru sıfatı olarak kullanılan *nem ä* sözcüğü *iş* sözcüğünü tamlayarak cümlenin nesne öbeğini oluşturmuştur.

5. *Qaysi gülşänniñ gülisän qizim? buyärgä **nem ä haj ä bil äñ** kälidin? (s.417)*

“Hangi gülşenin gülüs ün sen kızım?Buraya ne hacet için geldin?”

Bu cümlede soru sıfatı olarak kullanılan *nem ä* sözcüğü *hajet* sözcüğünü tamlamış ve edat öbeği oluşturarak cümlenin zarf tümleci olmuştur.

6. *Apiñiz u yaqtin **näçän ä** yilliri qaytip kälg äñ? (s.431)*

“Anneniz o taraftan ne zaman dönmüştü?”

Bu cümlede soru sıfatı olarak kullanılan *näçän ä* sözcüğü *yillar* sözcüğünü tamlayarak cümlenin zarf tümlecini oluşturmuştur.

7. *Siz ilgiri **nem ä iş** qilattinñiz? (s.508)*

“Siz önceden ne iş yapıyordunuz?”

Bu cümlede soru sıfatı olarak kullanılan *nem ä* sözcüğü cümlenin nesne öbeğini oluşturmuştur.

D. Romanda Soru Ünlemi Olarak Kullanılan Soru Sözcükleri

Romandan topladığımız örneklere baktığımızda soru ekleri ile yapılan bazı soru cümlelerinde soru eklerinden sonra bazı soru sözcükleri kullanılan cümleler de vardır. Bu tür cümlelerde cümleye soru anlamını soru ekleri kazandırır, soru sözcükleri ise duygu amaçlı soru ünlemi olarak cümleye eklenmiştir.

1. *Wuy H ädiy ä, siz p äq ätlä özg ärm äpsiz, yillar sizni untup qaldimu **qandaq**? (s.2)*

“Vay Hediye, siz hiç değişmemişsiniz, yıllar sizi unuttu mu acaba?”

2. *Silärniñ dāwriqlarda bāzi işlar t ä üriğ ä t ä r ä q qiy qildimu qandaq?* (s.19)

“Sizin devrinizde bazı şeyler tam tersine mi geliyor acaba?”

3. *B ü g ü n ulargha s ä l aşuruw ä timmu qandaq?* (s.87)

“Bugün onlara karşı biraz aşırıya mı kaçtım acaba?”

4. *Tagha, sili ö m ürlirid ä başqa iş qilmay yurt kezip y ü r g ä n mu nem ä?* (s.214)

“Amca, siz hayatınız boyunca başka hiç bir şey yapmadan sadece gezdiniz mi acaba?”

5. *Mijäziniz yoqmu nem ä?* (s.362)

“Sağlığınız yerinde değil mi acaba?”

6. *Käptärlär bugün ä j ä p muñluq buquldişip k ä t tiya, bizg ä h ä wisi keliwatamdu-nem ä?* (s.410)

“Güvercinler bugün çok güzel ötüyorlar, bize imreniyorlar mı acaba?”

3.3. Yansımali Sorular

Yansımali sorular konuşurun sorusunun tümünü veya bir bölümünü dinleyicinin tekrarladığı, başka bir deyimle, ifade edilen bir soruyu takip eden sorular hakkındaki soru türü olarak tanımlanmıştır (Göksel&Kerslake 2005:267, Teschner&Evans 2007:63, Kornfilt 1997:38). Bazı araştırmacılar ise yansımali soruyu bir düz tümceye veya bir soru tümcesine yönelik olan, genellikle de karşılıklı konuşmada geçen sözcükleri iyi duymamaya, tümcede verilen bilgileri iyi anlamamaya, o bilgilere inanmamaya vb. bağlı duygularla, iletişimsel gerekçelerle üretilen soru türü olarak tanımlamıştır (Uzun 1988:26). Yansımali sorularda genellikle soruyu dinleyen tam olarak duyamamış ya da soru tam anlaşılmamıştır veya dinleyici şaşkınlık içindedir. Bu sebepten dinleyici, doğru duyup duymadığından emin olmak için yansımali soru sorar. Bu nedenle asıl soru cümlesi ya tamamen ya da kısmen tekrarlanır. Baytok (2013:57) çalışmasında Fiengo’nun (Fiengo 2007:76) yansımali sorular için tekrar soruları (*repeat question*) terimini kullandığından bahseder. Fiengo’ya göre yansımali soru ilk soruyu tam olarak duyamama sebebiyle sorulmaktadır. Tam olarak anlaşılmayan bölüm cümledeki bir kelime ya da heceler olabilir (Baytok 2013:57). Yansımali soruları ikinci sıra sorular olarak ifade eden araştırmacılar da vardır (Artstein 2002:105). Artstein soru sözcüğü kullanılan yansımali sorularda aynı soru

sözcüğü bir kaç defa kullanılsa bile, bu soru sözcüklerinin cümledeki işlevlerinin farklı olacağından bahsetmiştir. Artstein şu örnekleri verir:

A: Who did Mary see? (Mary kimi gördü?)

B: Who did who see? (kim kimi gördü?)

(Artstein 2002:105)

Artstein'e göre B'nin yansımali sorusu için beklenen cevap A'nin sorduğu sorunun netleştirilmesidir. Yansımali soru cümlesi olan B'deki kim (*who*) kelimesi iki kez kullanılmıştır ve cümlede farklı işlevleri sergiler. O'na göre bu tür cümlelerde soru sözcüklerinin işlevleri vurgu ile alakalıdır. İlk kullanılan kim vurgusuzdur ve bu A'nın söylediği orjinal soru cümlesinin bir bölümüdür. İkinci kim vurgu ile söylenilir ve B'nin sormak veya tartışmak istediği ögeyi ifade eder.

Artstein'e göre aynı bir cümlede birden fazla soru sözcüğü de kullanılabilir. Aşağıdaki örneği vemiştir:

A. Who gave flowers to George? (George'a kim çiçek verdi?) ,

B. WHAT did who give to George? (George'a kim ne verdi?)

[Who gave WHAT to George?] (Kim George'a ne verdi?) (Artstein 2002:105)

İlk ifadedeki ya da ilk sorudaki bir öge ile uygun soru sözcüğünün yerini değiştirmek yansımali soruların yapımında en sık başvurulan yoldur (Kornfilt 1997:33) . Kornfilt şu şekilde bir örnek verir:

A. I am going to the movies. (Ben sinemaya gidiyorum.)

B. Where did you say (that you are going) ?[Nereye (gidiyorum) dedin?]

(Kornfilt 1997:34)

Kornfilt'e (1997:34) göre e/h yansımali soruların farklı yapım şekilleri mevcuttur. Bazen konuşurun ifadesinin tümünün dinleyici tarafından tekrarlanması ve bir e/h sorusu şeklinde sorulması ile yansımali e/h sorusu oluşturulur. Bazı zamanlarda ise konuşurun orjinal ifadesinin sadece bir bölümünün tekrarlanması ile de yansımali e/h sorusu yapılabilir.

Bir yansımali soru cümlesinin yapılması için konuşurun orijinal sorusunun tamamının ya da bir bölümünün mutlaka tekrarlanması gerekmez. Bazen; *ne, affedersiniz, pardon, anlamadım vb.* ifadeler de kullanılabilir. Bu tür ifadeler tekrarlama için kısaltılmış ricalardır.

Genelde araştırmacılar yansımali soruları e/h yansımali sorular ve soru sözcüklü yansımali sorular olarak iki gruba ayırır (Konrfilt 1997:32-36, Hualde, 1992:19) . Ama bu iki türe ezgi yolu ile yapılan yansımali ezgi sorularını da ekleyerek inceleyen araştırmacılar da vardır (Uzun 1988:28-30) .

Yeni Uygurcadan elde ettiğimiz örneklere dayanarak yansımali soruları; yansımali soru ekli sorular, yansımali soru sözcüklü sorular ve yansımali ezgi soruları olarak sınıflandırabiliriz.

3.3.1. Soru Ekli Yansımali Soru

Konuşurun orijinal ifadesini soru yapım ekleri ekleyerek tekrar etme yoluyla yapılan sorulardır.

Yansımali soru ekli sorular birkaç farklı şekilde yapılabilir.

Bazen işitir, konuşurun söylediği orijinal bildirme cümlesini iyi duymamadığı ya da anlamadığı için orijinal cümleye soru eki ekleyerek konuşura sorar.

A. *Ät äAyş äm äkt äpk äbaridu.* “Yarın Ayşe okula gidecek.”

B. *Ät äAyş äm äkt äpk äbaramdu?*“Yarın Ayşe okula mı gidecek?”

A. *Hää.* “Evet”

A. *Beg Yüsüp ağamniñ ornida bu ähdinamini elip kældim, aka.*

“Beg yusuf ağabeyimin yerine bu ahidnameyi getirdim, abi.”

B. *Beg Yüsüp ağamniñ ornidimu?*“Beg yusuf ağa beyimin yerine mi?”

A. *Şundaq.* “Evet, öyle”

(Kerimi 2016:413)

Bazen dinleyici konuşurun soru ekli soru cümlesini iyi duymadığı ya da bu sorudan şaşırıldığı için orijinal cümleye soru eki ekleyerek tekrar konuşura sorar:

A. *Ät äAyş äm äkt äpk äbaramdu?*“Yarın Ayşe okula gidecek mi?”

B. *Ät ä Ayş ä m äkt äpk ä baramdu dediñma?* "Yarın Ayşe okula gidecek mi diye mi sordun?"

A. *Hää, ä ä Ayş ä m äkt äpk ä baramdu dedim.* "Evet, yarın Ayşe okula gidecek mi?"

Bazen bir soru sözcüğü içeren soru sözcüklü soru cümlesi dinleyici tarafından soru ekiyle tekrar edilerek bir soru sözcüğü içeren soru ekli yansımali soruya dönüştürülebilir.

A. *Ät ä kim m äkt äpk ä baridu?* "Yarın kim okula gidecek?"

B. *Ät ä kim m äkt äpk ä baramdu?* "Yarın kim mi okula gidecek?"

C. *Hää* "Evet"

3.3.2. Soru Sözcüklü Yansımali Soru

Bu tür sorular bir bildirme cümlesinin, bir soru ekli soru cümlesinin ya da soru sözcüklü soru cümlesinin herhangi bir soru sözcüğü kullanarak soru cümlesi haline getirilmesiyle oluşturulur (Oturakçı 2012: 37).

1. örnek:

A. *Ät ä Ayş ä m äkt äpk ä baridu.* "Yarın Ayşe okula gidecek."

B. *Ät ä Ayş ä n äg ä baridu?* "Yarın Ayşe nereye gidecek?"

A. *M äkt äpk ä* "Okula."

2. örnek:

A. *Ät ä Ayş ä m äkt äpk ä baramdu?* "Yarın Ayşe okula gidecek mi?"

B. *Ät ä Ayş ä n äg ä baramdu?* "Yarın Ayşe nereye gidecek?"

3. örnek:

A. *Ät ä Ayş ä m äkt äpk ä baramdu?* "Yarın Ayşe okula gidecek mi?"

B. *Ät ä kim n äg ä baramdu?* "Yarın kim nereye gidecek?"

3.3.3. Ezgi Yansımali Soru

Bir bildirme cümlesi ya da bir soru ekli soru cümlesinin ezgi ile tekrarlanmasından oluşan soru türüdür.

A. Ät äAyš äm äkt äpk äbaridu. “Yarın Ayşe okula gidecek?”

B. Ät äAyš äm äkt äpk äbaridu? ”Yarın Ayşe okula gidecek?”

A. Ät äAyš äm äkt äpk äbaramdu? “Yarın Ayşe okula gidecek mi?”

B. Ät äAyš äm äkt äpk äbaramdu?H ääbaridu. “Yarın Ayşe okula gidecek mi? Evet gidecek.”

3.4. Ezgi Sorusu

Soru eki veya ne-sözcüğü ile değil, yalnızca ezgi yoluyla sorulan parçasal sorulardır (Uzun 1988:25) . Bu tür soruların yapısında herhangi bir soru eki ya da soru sözcüğü bulunmaz, yazı dilinde bir bildirme cümlesinin arkasına soru işareti eklenmiş halde rastladığımız bu tür cümlelerde vurgu yoluyla soru ifade edilir. Ezgi soru cümleleri, kendisinden önce söylenen cümlede aktarılan düşüncenin belli bazı taraflarını incelemek için sorulur. Genelde ikili iletişimde cümlelerin hangi anlamda kullanıldığı sadece vurgu yardımıyla anlaşılır, yazılı eserlerde ise soru işareti ile anlaşılır. Soru cümlelerinde vurgu, cümle sonunda ses tonunun keskin çıkıp sesin uzaması şeklindedir (Caparov 1979:10) .Ezgi sorularında şaşkınlık, hayret, inanamama vb. duyguları onaylatma amacı güdülür. Bu açıdan ezgi soruları söyleme ve ortama bağlıdır (Uzun 1988:25) .

Ezgi soruları bazen bir düz bildirme cümlesini tekar ederek ve cümle sonuna vurgu getirerek yapılır. Bazen de bir soru cümlesinin (soru ekli, soru sözcüklü olması fark etmez) tekrar edilmesi ve cümle sonuna vurgu getirilmesi ile yapılır.

Tezimizin bu kısmında Yeni Uygurcadaki ezgi ile yapılan soruları daha iyi gösterebilmek için ses analiz uygulaması Praat 6.1.12'yi kullanarak Uygurcadan derlediğimiz soru cümlelerini tablo halinde göstereceğiz.

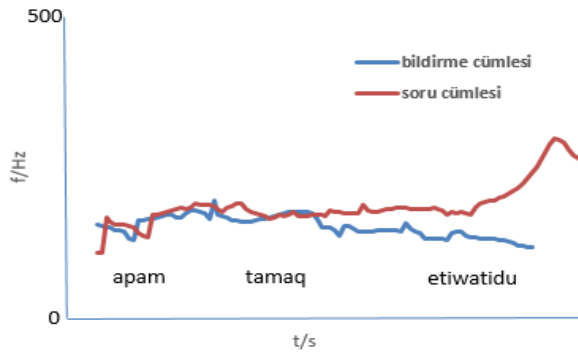
Ses kaydı aldığımız kişilerin temel bilgiler:

	A1	A2	A3	A4	B1	B2	B3	B4
Cinsiyeti	erkek	erkek	erkek	erkek	kadın	kadın	kadın	kadın
Yaşı	26	35	27	26	25	21	21	20
Memleketi	Urum ç	Kaşgar	Kumul	Hoten	Urum ç	Kaşgar	Kumul	Hoten
Eğitim düzeyi	yüksek lisans	doktora	yüksek lisans	yüksek lisans	yüksek lisans	lisans	lisans	lisans

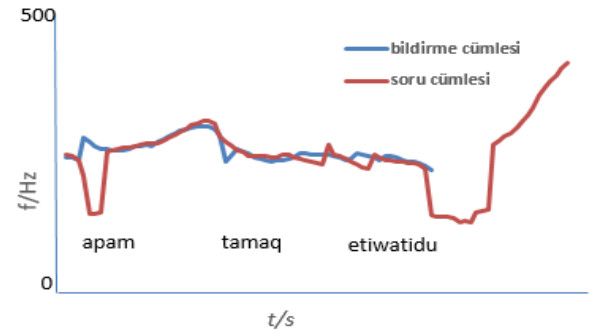
Seçilen cümleler Çin Minzu Üniversitesindeki farklı şehirlerden gelen öğrencilerden kaydedildi ve ses analiz uygulaması Praat 6.1.12 ile görsel şekle getirildi.

1. *Apam tamaq etiwatidu. /Apam tamaq etiwatidu?*

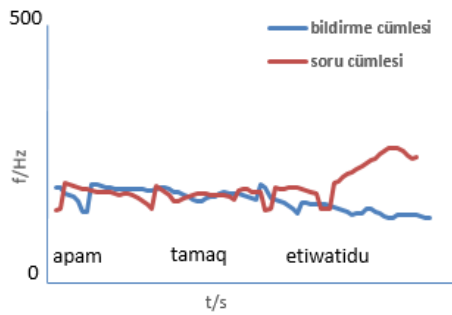
“Annem yemek yapıyor.” / “Annem yemek yapıyor?”



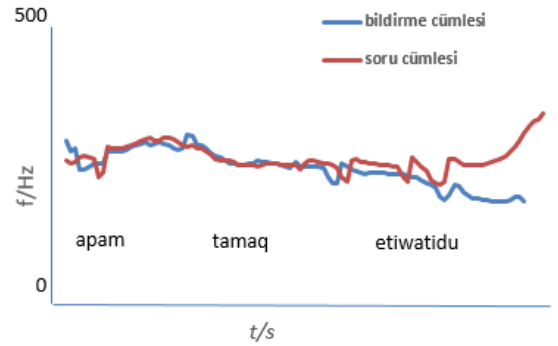
A1.1



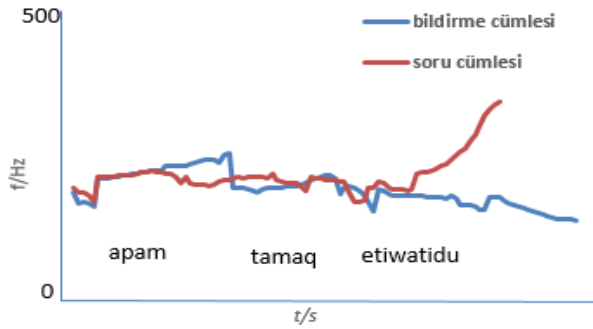
B1.1



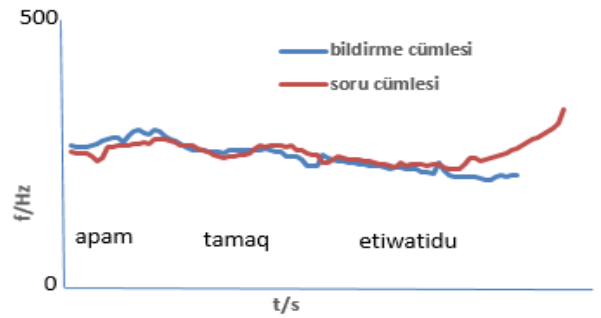
A2.1



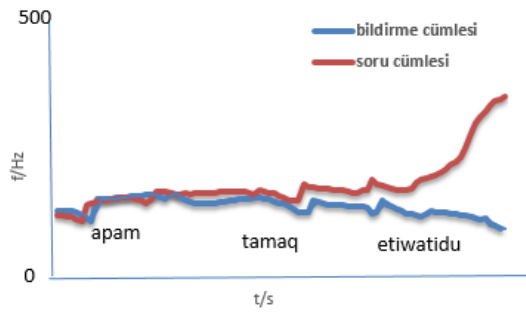
B2.1



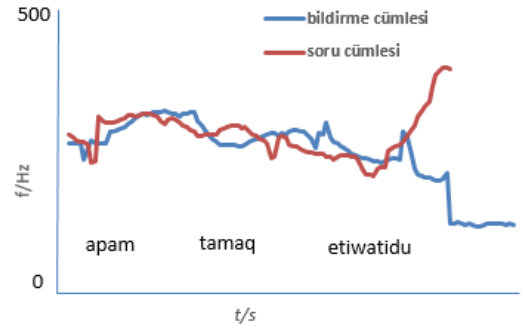
A3.1



B3.1



A4.1

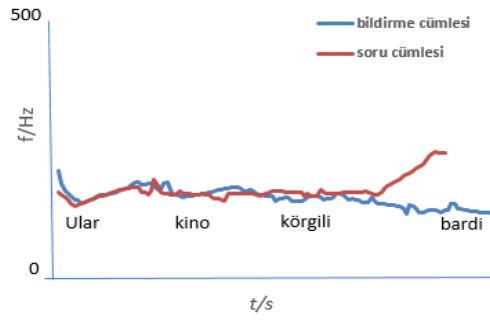


B4.1

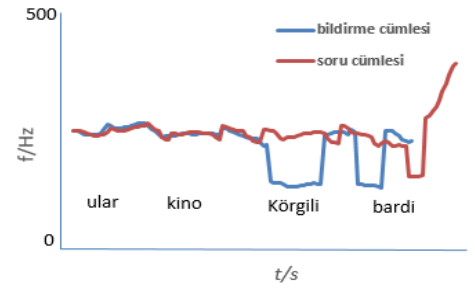
Yukarıda gösterdiğimiz grafikteki Urumçi, Kaşgar, Kumul ve Hotenli kişilerden kaydını aldığımız bildirme cümlesi “anam tamaq etiwatidu” ve bu cümlelin ezgi yoluyla yapılan soru şekli “anam tamaq etiwatidu?”dur. Tablodan şunu göre biliyoruz ki, bu bildirme cümlesi ve ezgi yoluyla yapılan soru cümlesinin dört farklı şehir arasındaki söylenişinde pek fazla farklılık yoktur. Ayrıca bildirme cümlesi ile soru cümlesinin cümle başı ve cümle ortasındaki gösterme çizgileri arasında da pek çok fark görünmüyor; sadece cümle sonuna yani –watidu kısmına baktığımızda bildirme cümlesinin genellikle düz ya da biraz düşük şekilde söylenildiğini, soru cümlesini ifade eden çizgilerin ise ilgi çekecek kadar yükseklik sergilediği görülmektedir.

2. Ular kino körgili bardi. / Ular kino körgili bardi?

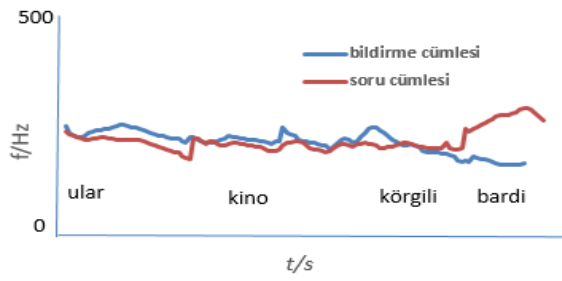
“Onlar film izlemeye gitti.” / “Onlar film izlemeye gitti?”



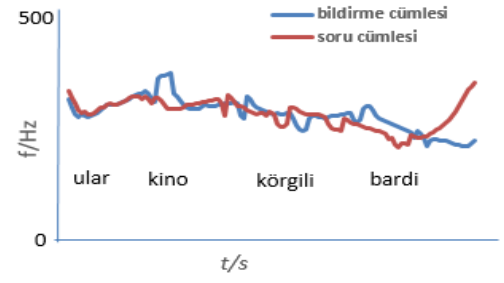
A1.2



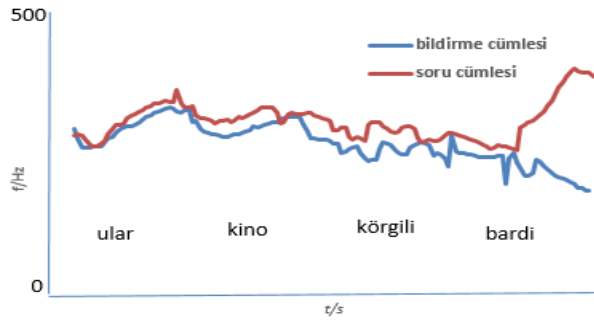
B1.2



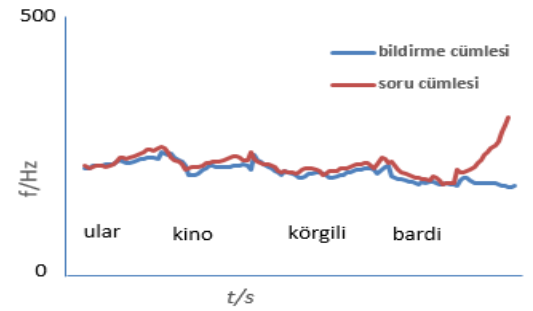
A2.2



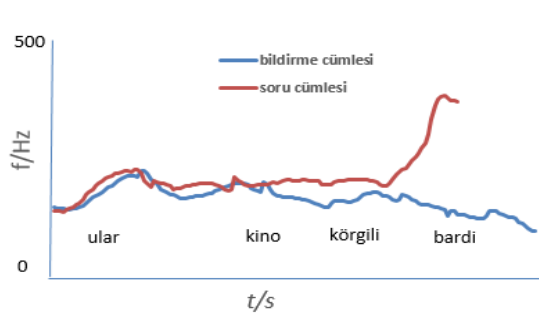
B2.2



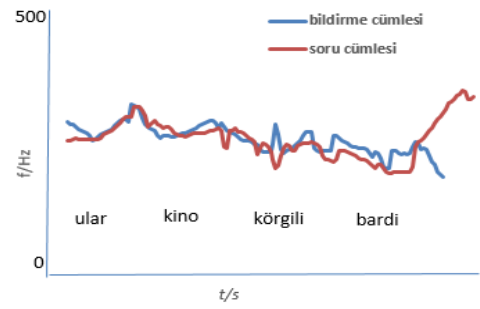
A3.2



B3.2



A4.2

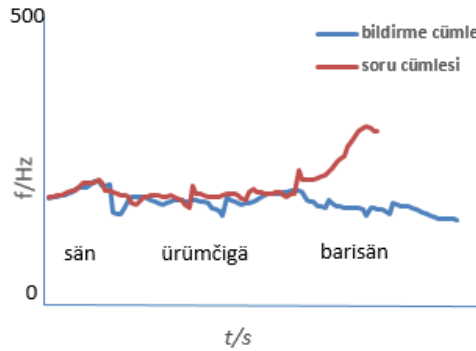


B4.2

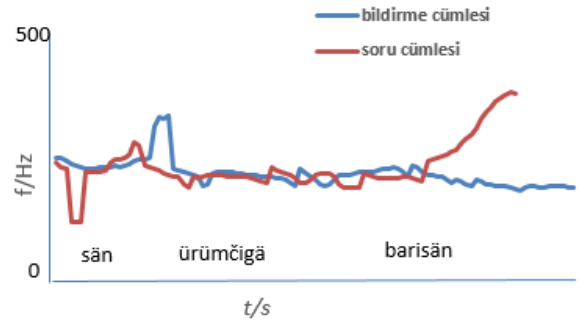
Yukarıdaki grafiğe baktığımızda, erkek ya da kadında olsun Uygurcadaki bildirme cümlelerinin cümle uzunluğu ezgi soru cümlesinden uzundur. Ama cümlelerin son kelimesine baktığımızda cümlelerin bildirme cümlesi ya da soru cümlesi olduğunu belirleyen “bardı” sözcüğünde durum tam tersidir. Baridu -özellikle- du soru cümlesinde daha uzun söylenir.

3. *Sän ürümçigä barisän. / Sän ürümçigä barisän?*

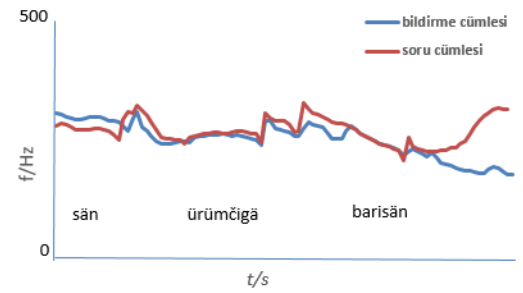
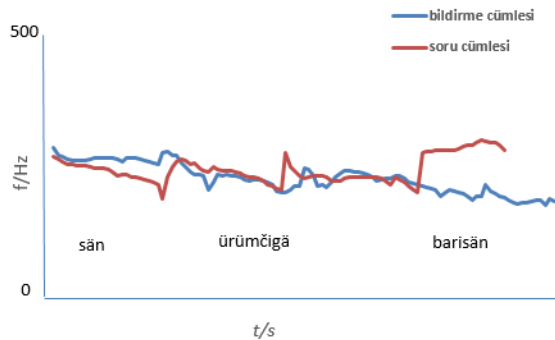
“Sen Urumçi’ye gideceksin.” / “Sen Urumçi’ye gideceksin?”



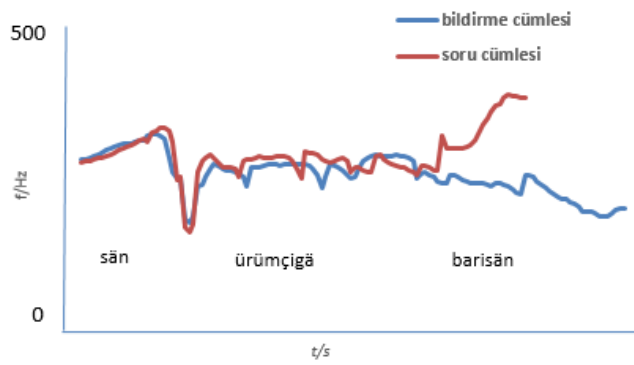
A1.3



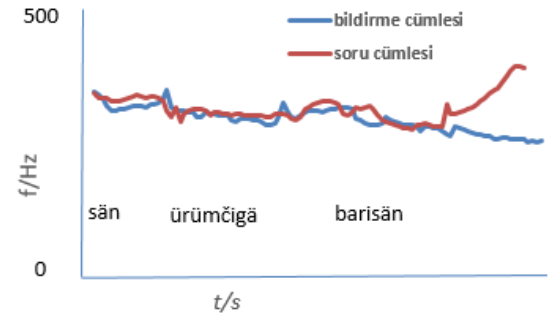
B1.3



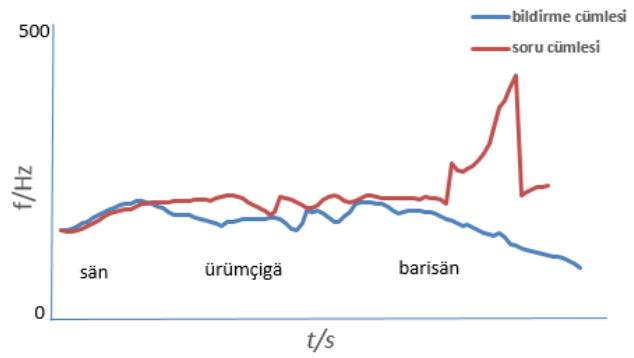
A2.3



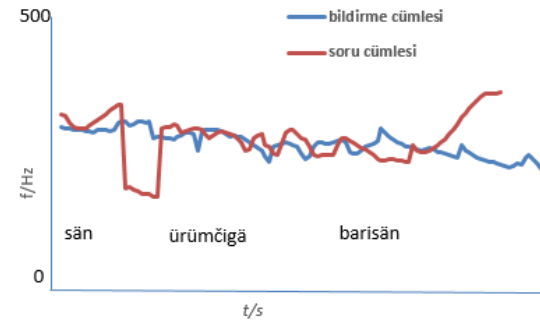
B2.3



A3.3



B3.3

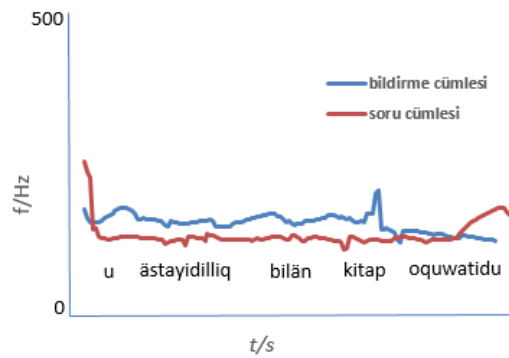


A4.3

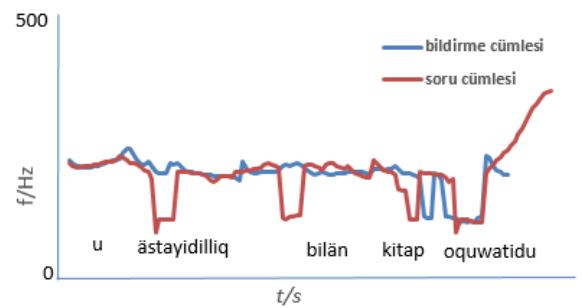
B4.3

4. *U ästayidilliq bilän kitap oquwatidu. / U ästayidilliq bilän kitap oquwatidu?*

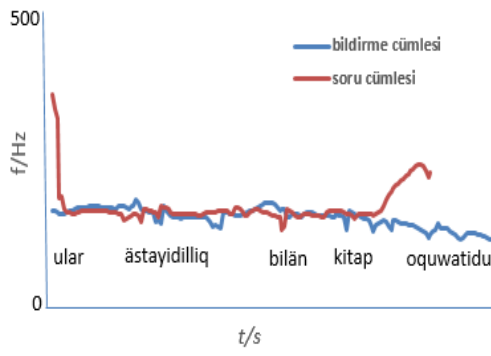
“O dalgın hâde kitap okuyor.” / “O dalgın hâde kitap okuyor?”



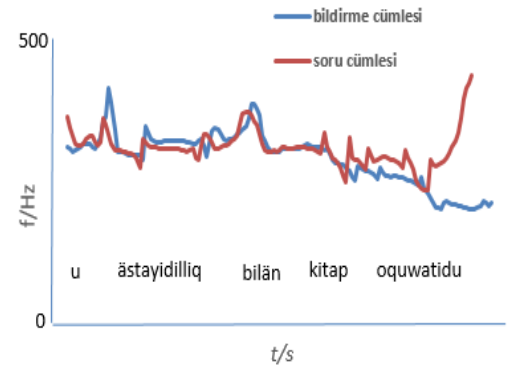
A1.4



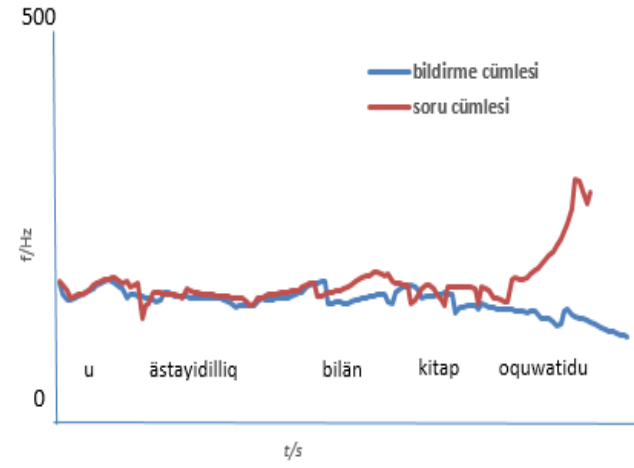
B1.4



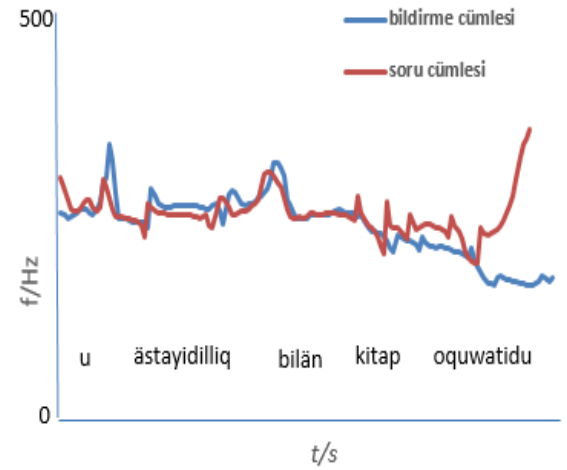
A2.4



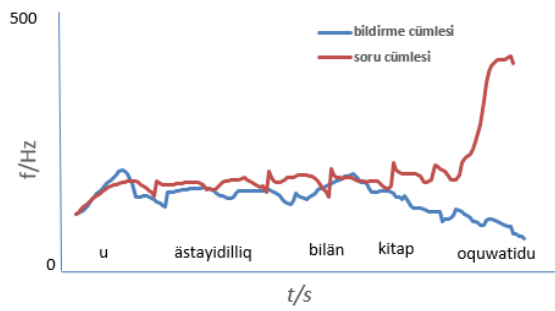
B2.4



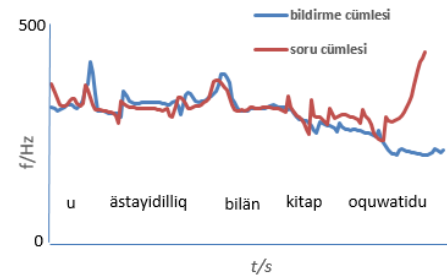
A3.4



B3.4



A4.4



B4.4

Yeni Uygurcada ezgi yoluyla yapılan sorular daha çok yansımali soru cümlelerinde görülmektedir. Dinleyici; konuşurun orijinal cümlesini iyi duyamadığı için bundan emin olmak

amacıyla orijinal cümleyi aynen tekrarlayacak, ama cümle sonunu daha yüksek bir ezgiyle söyleyecektir. Bu sayede cümlelerin soru cümlesi olduğu belli olacaktır.

Konuşurun orijinal cümlede söylediği bilginin dinleyiciyi şaşırttığı durumlarda, dinleyici yine aynı cümleyi tekrar eder ve cümle sonunu yüksek ezgi ile söyler. Ancak bazen bu yüksek ezgiyle cümle başında da karşılaşılabilir. Genelde soru cümlesi ve bildirme cümlesinin cümle başı ve cümle ortasındaki söylenişinde de pek çok fark yoktur, ama şaşkınlık içinde sorulan ezgi sorularında cümle başında da ezgi belli olabilir.

Ezgi yoluyla yapılan soru cümlelerinde, cümle sonu bildirme cümlesine göre daha uzun ve aynı zamanda daha kuvvetli söylenir. Bu, ezgi yoluyla oluşturulan soru cümlelerinin bildirme cümlelerine göre daha çok duygusal özellik içerdiği için meydana geliyor olabilir.

Ezgi yoluyla yapılan soru cümleleri kadınlar ve erkekler arasında da farklılıklar sergiler. Kadınlar, cümle sonunu erkeklere göre daha güçlü ve daha uzun söyler. Ses kayıtlarından anlaşıldığı üzere kadınlar cümle sonunda daha hızlı ve acele bir çıkış yapar, erkekler ise daha yavaş ve yumuşak biçimde söylerler.

Ses kayıtlarından şöyle bir sonuca varılabilir : Yeni Uygurcada bildirme sorularının cümle uzunluğu ezgi sorularından uzun olsa da, cümle sonunda bu tam tersi bir durum sergiler. Ezgi sorularının cümle sonundaki vurgu alan kısmı daha uzun ve daha güçlü söylenir. Kadınlar ezgi soruları kurduğu zaman cümle sonunda erkeklere göre daha hızlı ve acele bir çıkış yapar. Bu ezgi sorusunun oluşturulması için en önemli etkidir. Dolayısıyla kadınlar ezgi yoluyla soru anlamını daha iyi ifade edebilir diyebiliriz.

IV. ANLAM BAKIMINDAN SORU CÜMLELERİ

1. Anlambiliminde Soru

Soru kavramı, yapı bakımından söz dizimi, anlam bakımından anlambilim ve pragmatik ile yakından ilgilidir. Tezin önceki bölümünde Yeni Uygurcadaki soru cümlelerini yapı bakımından inceledik, bu bölümde ise konuyu anlam bakımından ele alacağız.

İnsanların bilinçli ya da bilinçsiz olarak günlük yaşamda kullandığı sorular her kullanımda farklı işlev sergileyerek farklı anlamlar ifade edebilmektedir. Bu farklılıkları belirleyen etkenler; konuşur ve işitirin bulunduğu ortam, konuşurun o anki ruhsal durumu, konuşur ve işitir arasındaki sosyal ilişkidir.

Dilbilgisi kitaplarına ya da cümlebilgisi ile alakalı çalışmalara bakıldığında, soru cümlelerinin anlamsal açıdan daha çok olumluluk, olumsuzluk ve sözdelik bakımından değerlendirildiği görülür. (Hatiboğlu 1972:170, Delice 2003:142, Ulaş 2003:37). Soru tümcelerini; bir şey öğrenmek, bir açıklama istemek, bir kuşkuyu gidermek için kurulan tümceler olarak açıklayan Tufan Demir bu cümleleri anlam açısından gerçeklikleri ve sözdeliklerine göre sınıflandırır(2006:227). Soru cümlelerinin sadece anlam bakımından değerlendirilemeyecek kadar çok türü vardır. Dizdaroğlu, soru cümlelerinin anlam özelliklerini sınırlama olanağının bulunmadığını söyler. Dizdaroğlu'na göre, soru tümcelerinin kullanıldıkları başlıca anlamlar şu şekildedir: Beğenme-övme-yeğleme-yüceltme, beklenmezlik, bilinmezlik, bilmezlikten gelme, gereksizlik-güçsüzlük-yetersizlik, kendini küçük görme, kesinlik, kınama-suçlama, kızma-azarlama-korkutma-meydan okuma, küçümseme-azımsama-önemsemezlik-alay, olanaksızlık-güçlük-güven, olasılık-ikirciklilik, onaylatma, özlem, reddetme-yalanlama, rica-özür dileme-buyruk, söze duyusalılık kazandırmak, şaşma, üzüntü-acıma, yakınma-başa kakma, yargıyı genişletme-aşırılık ve yargıyı sınırlama (1976:305-317). Soru cümlelerinin anlam farklılıklarını görebilmek için cümlenin söylenimi ve cümledeki bağlamla ilgili bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. Soru cümlelerinin anlamına bakıldığında, tanımlamaların genel olarak gerçek soru cümleleri üzerinde yapıldıkları görülmektedir.

Bir tümce; bağlı olduğu metin, konuşan ve işitenin içinde bulundukları koşullar ve bilgi birikimleri bilindiğinde, iletilmek istenen asıl anlam eksiksiz bir biçim aktarılabilir.

Soru ile ilgili yapılan çalışmalarda soru cümleleri tasnif edilirken yapısal ya da söz dizimsel ölçütün yanında işlevsellikle ilgili olan anlamsal ölçütler de değerlendirilmiştir. Mesela Tosuner (1976:458), soruları içeriğine göre açık, mantıklı, anlamlı, haklı, değerli, önemli, sakıncalı olan, sakıncalı olmayan; derinliğine göre ise güzel, hoş, aptalca, çocukça, can sıkıcı sorular alt başlıklarında sınıflandırmıştır. Soruları gerçek soru ve sözde soru olarak ele alan araştırmacılar da vardır (bk.Şimşek 1987:214-220, Çetin 2008:337, Oturakçı 2012:169).

Şimşek, soruları kavramlarına göre gerçek soru ve sözde soru olmak üzere iki gruba ayırır. Şimşek'e göre gerçek sorular, öğrenme merkezli sorulardır ve bir isteğin var olup olmadığını, katılmanın istenilip istenmediğini öğrenmek amacıyla kurulurlar. Yanıt gerektirmeyen sözde soruların şaşma/yadırgama, küçümseme/inanmayış, beklenmezlik, özlem, olumsuzluk, rica/incelik, özendirme, övme/yüceltme, karşılaştırma, çözümleme ve açıklama gibi oldukça geniş anlam özellikleri vardır (1987:214-220).

Çetin, çalışmasında önce soru cümlelerini anlam özelliklerine göre gerçek soru ve sözde soru olarak iki ana gruba ayırmıştır. Ardından bu iki soru türünün evet ya da hayır cevabı gerektirmesi ve bir açıklama ya da yanıt gerektirip gerektirmemelerine göre evet ya da hayır cevabı gerektiren sorular ve bir açıklama ya da cevap gerektirmeyen sorular olarak sınıflandırmıştır. Çetin, yanıt gerektirmeyen sözde soruların belirsizlik, çokluk/abartı, anlatımı kuvvetlendirme, şaşma, hatırlatma ve uyarma ve bağlaçlık işlevlerini de değerlendirmiştir(2008:337-381).

Oturakçı, soru cümlelerini önce anlam bakımından doğrudan soru ve dolaylı soru olarak iki ana başlığa ayırmıştır. Doğrudan soruları doğrudan gerçek soru, doğrudan sözde soru olarak iki gruba; dolaylı soruları ise dolaylı olumlu gerçek soru, dolaylı olumsuz gerçek soru ve gizli soru olarak üç gruba ayırmıştır. Oturakçı, doğrudan soruları olumlu ve olumsuzluğu açısından ayrıntılı şekilde ele almıştır. O, doğrudan olumlu gerçek soruları; akıl yürütme/düşünme, alay, anlam verememe/anlayamama, arzu etme/isteme, bıkmama, bilmezlikten gelme, fikir sorma/danışma, hak verme/haklı bulma, hatır sorma, hatırlama, hatırlatma, hesap sorma, hizmette bulunma, inanmama, itiraz, kaygı, kızdırma, kızma, korku, merak, sabırsızlanma, sına/yoklama, şaşırma, şüphe ve üzüntü işlevleriyle değerlendirmiştir. Doğrudan olumsuz gerçek soruları ise hesap sorma, merak etme işlevleriyle değerlendirmiştir; doğrudan sözde sorular da doğrudan gerçek sorularda yapıldığı gibi olumluluk ve olumsuzluk açısından gruplandırılmıştır. Doğrudan olumlu sözde soruları açıklama, alay, anlam verememe, aşağılama, azlık, başkaldırı, beğeni, beğenmeme, beklenmezlik, bıkmama/usanma, bilgi verme/yönlendirme,

cesaretlendirme, genelleme vb. işlevleriyle değerlendirmiştir. Doğrudan olumsuz sözde soruları ise azarlama, beklenti, çokluk, darılma, küçümseme vb. işlevleriyle değerlendirmiştir.

Oturakçı, doğrudan sözde soruları olumluluk ya da olumsuzluk bakımından sınıflandırırken, doğrudan olumlu yapıli ancak olumsuz anlamlı ve doğrudan olumsuz yapıli olumlu anlamlı sözde sorulardan da bahsetmiştir ve bu tür soruları acıma, alay, çaresizlik, hayıflama, kabullenme vb. işlevleriyle değerlendirmiştir. Dolaylı soruları dolaylı olumlu gerçek soru, dolaylı olumsuz gerçek soru ve gizli soru olarak sınıflandırmıştır. Dolaylı olumlu gerçek soru; açıklama, akıl yürütme, anlam verememe, çokluk, kararsızlık, kaygı-korku, kızma, merak, sorgulama, şaşıırma işlevleriyle değerlendirilmiştir (2012:169-269).

Soru cümlelerini anlam bakımından, gerçek soru ve cevap beklemeyen soru olarak ayıran sınıflandırmalar da vardır. Bu tür sınıflandırmalarda pratik soru, vurgu sorusu ve retorik sorular cevap beklemeyen soru başlığı altında ele alınmıştır (Altun 2009:328-329).

Soru cümlelerini sınıflandırırken cevap odaklı sınıflandırma yapan araştırmacılar da vardır. Örneğin Üstünoğlu'ya göre; soru cümleleri gösterdiği özellikleri esas alınarak cevap istenen soru cümleleri ile cevap istenmeyen soru cümleleri olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Cevap isteyen soru cümleleri ana başlığı, yanıtın bilinip bilinmemesine göre, cevabı bilinen soru cümleleri ile cevabı bilinmeyen soru cümleleri şeklinde iki alt başlıkta incelenir. Cevap istenmeyen soru cümlelerinde ise istenmediği hâlde cevabı olan soru cümleleri ile cevabı olmayan soru cümleleri değerlendirilmiştir (2002: 89). Soru cümlelerinin işlevleri, yalnızca *bilgi edinmek* ya da *ricada bulunmak* edimsel eylemleriyle sınırlandırılmaz (Oturakçı 2012:166).

Soru cümleleri, bir şey öğrenmenin dışında mesela şaşıırma, korkma, şüphe etme, kararsız kalma gibi çeşitli durumlarda da kullanılabilir. Üstünoğlu, soru cümlelerinin onaylatmak, doğrulamak, reddetmek, yalanlamak, bilmezden gelmek, başa kakmak, şikâyet etmek, dikkat çekmek, şaşıırmak, beğenmek, övmek, çaresizlik, imkânsızlık, kesinlik, gereksizlik, acındırmak, korkutmak, tepeden bakmak, aşağılamak, hor görmek, ayıplamak, küçümsemek, alay etmek, kafa tutmak, suçlamak vb. amaçlar için de kullanıldığına değinmiştir (2002:91-97).

Soru cümlelerini anlam bakımından sınıflandırırken belli bir sınırlama içerisine sokmak pek doğru olmaz. Çünkü aynı soru yapım eki ya da soru sözcüğü farklı cümle ortamında farklı bir anlam ifade edebilir. Bu sebepten çalışmamızın daha anlaşılır olması ve aynı zamanda çalışmadan daha iyi bir sonu çelde edilebilmesi için, bu çalışmada Modern Uygur Edebiyatı'nda söz kullanım özelliği açısından çok önemli bir yere sahip olan *Keçmiş* "Geçmiş" adlı romanda

kullanılan soru cümleleri derlenmiştir. Toplanan bu cümleler, dilbilgisi teorilerine göre gerçek soru cümleleri ve sözde soru cümleleri olmak üzere iki ana başlık içinde ele alınacaktır.

2. Gerçek Soru

Gerçek soru, adından da anlaşılacağı gibi, sadece soru anlamı ifade eden, bunun yanı sıra herhangi bir yan anlam ifade etmeyen soru cümleleridir. Bu tür cümleler; bilgi almak, bir şey öğrenmek için sorulan sorular olarak açıklanmaktadır (Ediskun 2005:372, Demir 2006:227). Bu tür sorularda iki şart yani bilgi alma isteği ve işitirden karşılık alma beklentisi bulunması gerekir. Soru cümlesi kuran kişi karşısındakinden bir bilgi talep etmekte ve net, anlaşılır bir cevap beklemektedir. Eğer soru cümlesinde bulunması gereken bu iki özelliğin herhangi biri eksikse, bu cümle gerçeklikten uzak kalır.

Dilbilgisel gerçek bir soru, farklı amaçlar için muhataba yöneltilebilir ve karşıdakinden kesin ve açık bir cevap bekler. Ediskun gerçek soru cümlelerinin çeşitli amaçlar için kullanılabileceğinden bahsetmiştir. Ona göre gerçek bir soru; özne, nesne ya da dolaylı tümleç olan bir varlığı öğrenmek, eylemin yapılıp yapılmadığını sormak, anlaşılmayan bir düşünceyi, bir duyguyu sormak, anlaşılmayan bir soruyu anlamak ya da özne, nesne ya da tümleçlerin birkaçını ya da hepsini bir çırpıda anlamak için kullanılabilir (2005:374).

2. 1. Kızma

Muşu nävräm allaniñ iradisi bilän maña hasimu boldi, animu boldi, dadimu boldi, ämdi kelip b ägzad äm m ändäk aciz qerini yalğuz nävrämdin ayriyetämdikän? – d äp varqiridi.

“Bu torunum Allahın izni ile bana dayanak da oldu, anne de oldu, baba da oldu, şimdi beyin oğlu benim gibi bir yaşlıyı biricik torunundan ayırmak mı istiyormuş?- diye bağırdı.”

2. 2. Sitem

-Undaq bolsa mäyli ämisä Lekin keyin puşayman qilip qalmisaqla bolidu, «Ayrılğanni eyiq yäptu, bölüngänni börä» degänni añlimiğanma? – dedi. (s.99)

“Öyleyse tamam. Lakin sonra pişman olma, ‘Ayrılanı ayı yer, bölüneni kurt’ bu atasözünü duymamış mıydın?” dedi.

-Häsinaxun, yigit sözidin, yolvas izidin yanmas degänni añlimiğanma? (s.141)

“Hasen Bey, ‘yigit sözünden, kaplan izinden dönmez’ derler, duymadın mı?”

Viyäy, maqalisini oqup adäm äymäjüdək qamätlik, qapiqi yaman bir adämmikin desäm, qiziripla turidiğan bir bala ikänğu! Häy bala, maqalini äcäb yezivetipsiz, tilinüz neman çä a çäq sizniñ, siz neman çärähimsiz? – döp sözläpla kätti (s.302)

“Ayyy, makalesini okuduktan sonra çok yakışıklı, sinirli gözüken biri demiştim, çok utangaç bir çocukmuş bu ya! Hey çocuk, makaleyi çok tuhaf yazmışsın, ne kadar acı sözler kullanmışsın, sen neden bu kadar acımasızsın?” dedi.

Viyäy, şunğa sözlöp kätäm, bir eğız gäp qilmay olturida ma bala, vuy nemandaq gäp qilmaysiz, hämmä gäpni maqalidä döp bolup, sözläydiğänğa gäp qalmidimu ya?(s.310)

“Vayyyy, bu kadar çok konuştum, hiçbir şey söylemeden duruyor bu çocuk, eee neden konuşmuyorsun, her şeyi makalede bitirdikten sonra, şimdi konuşmaya bir şey kalmadı mı ya?”

2. 3. Merak

Bizniñ diyarimizdiki qädimki xarabilärniñ päräñlär bilän nem äalaqisi bar ikinä? (s.34)

“Memleketimizdeki kadim harabelerin bu yabancılarla ne alakası var acaba?”

Ular muşu ikisiniñ közimu bizniñ közimizdək ötkürmidu? Asman ularğımu kök, gül ularğımu qizil körünämdiğandu? Döp sorişatti. (s.36)

“Onların, bu ikisinin gözü de bizim gözümüz gibi midir? Gök onlara da mavi, gül onlara da kırmızı gözüküyor mudur?” diye soruyorlardı.

Här küni ukisidin: «Bügün mäktäptä nemilärni ögändiñ?» döp sorap, uniñ düptärgä yezivalğanlirini yezip öginivalmiği çäqoli işqa barmaytti. (s.62)

Her gün erkek kardeşine: “Bugün okulda neler öğrendiniz?” diye sorar, onun defterine not aldıklarını yazıp öğreninceye kadar başka bir şey yapamazdı.

– *Bu ay, bu künlärdä bir kim kälmäytti, kimdu u? – dedi aq romallıq qonraq ayal. Ular unıñ kimlikini pärüz qılışqa urunup uzaqqı çäqarap olturuştı. (s.41)*

“-Bu ay, bu günlerde kimse gelmiyordu, kimdir o?-dedi beyaz çarşafı yaşça büyük kadın. Onların kim olduğunu tahmin etmeye çalışarak uzun süre bakıp oturdular.”

– *Zäynäp, öyüñdin biräri käldimu? Qorsiqıñ a qandı, al ä, mavu köm äñni saña äkälđim, – yigit bälbeğidin nanni elip qızğa uzattı. (s.83)*

“-Zeynep, evinden kimse geldi mi? Karnın acıkmıştır, al, bu böreği senin için getirdim, - erkek kuşağından ekmeği çıkartıp kıza uzattı.”

– *Mu'ällim, polatni qandaq tavlaydu? -- döp yän ä soraştı balılar.*

“Hocam, çeliğe nasıl su verilir?-diye yine sordu çocuklar”

– *Rudini qon o çaqlarda köydür üp tavlaydu.*

“cevheri büyük ocakta yakarak su verilir.”

– *Ruda degän nemä?*

“Cevher dediğiniz ne?”

– *Ruda degän... Tağda bolidiğan, polat tavliğıli bolidiğan taş.*

“Cevher dediğimiz... dağda bulunan, çelik yapabileceğimiz bir çeşit taş.”

– *Mu'ällim, qumda polat tavliğıli bolmamdu?*

“Hocam, kumdan çelik elde edilebilir mi?”

– *Bolmaydu.*

“olmaz.”

– *Qumda nemä qilğıli bolidu? (s.150)*

“kumdan ne yapılabilir?”

– *Mu'ällim, tağ degän qandaq bolidu?*

“Hocam, dağ dediğiniz nasıl olur?”

Mu'ällim doskiğa bor bilän qumluqni, unıñ yeniğa tik qoqqılarnı sizdi.

“hoca tahtaya tebeşir ile çölü, onun yanına dik tepeleri çizdi.”

– *Mavu qumluq, mavu egiz kötürülüp turğini tağ.*

“işte bu çöl, bu yüksek duran dağ.”

– *Mu'əllim, bu yärdä tağ bolmisa, polatni qandaq tavlaymiz?*

“Hocam, bu yerde dağ yok, çeliğe nasıl su vereceğiz?”

Mu'əllim yänä küldi. U bu so'alğa həqiqätän cavab berälmäytti. (s.150)

“Hoca yine güldü. O bu soruyu gerçekten cevaplayamıyordu.”

– *Bular nägä baridu? – döp soridi. Ayal xuddi asmandin çüşkän adämnı körüvatqandäk, uniñğa beşidin ayığiği çä ääblinip qarap:*

– *Şähärdä bugün bazar, bazarğa baridu. Özliri nädin källä? -- döp yandurup soridi.*

– *Män Toğraqlıq'tin kældim. (s.166)*

“Bunlar nereye gidiyorlar?-diye sordu. Kadın sanki gökten düşmüş bir adamı görüyormuşçasına onun tepesinden ayağına kadar bakarak:

-Şehirde bugün pazar var, pazara gidiyor. Siz nereden geldiniz?-diye tekrar sordu.

-Ben Tograklık'tan geldim.”

– *Sili yoqlap barmaq ç bolğan adäm siliniñ nemiliri bolidu? -- döp soridi.*

– *Tağamniñ balisi, nävrä akam bolidu, – dedi Toxti qariy.*

U adäm yänä soridi:

– *Türmidä yetivatqili bir är yil boldimu, ya?*

Toxti qariy säl duduqlap qelip, qarisiğıla:

– *Altä ay boldi, – dedi. (s.171)*

“Siz görmeye gidecek olan kişi sizin neyiniz oluyor?-diye sordu.

-Amcamın oğlu, kuzenimdir,-dedi Tohti kari.

O adam yine sordu:

-Hapse gireli bir sene oldu mu?

Tohti kari biraz tedirgin oldu ve uydurdu:

-Altı ay oldu, -dedi.”

– *Hä, qaysi a çarñniñ qızı bu? Ācāb qaraylıqına, dāp baqä bizgä ber ändikin, biz beqivalaylı buni, – dedi. (s.187)*

“Ha, hangi ablanın kızı bu? Çok da güzelmiş, ablana söylesene bize verir mi, biz evlatlık alalım bunu, -dedi”

– Unimu d äymiz, bunimu d äymiz, t äqdir - peşanisi şundaq. Rizqi şun çilik oxşaydu.

– Balisiğa uval boluptu, uni kim baqar? (s.191)

“-Biz böyle diyoruz, ama kaderine yazılan buymuş, rızkı bu kadarmış.

-Çocuğuna çok yazık olmuş, ona kim bakacak?”

– *Bu ayal kimniñ xotuni? – dāp soridi.*

– *U meniñ anam, dadam... Öliip kätkän, – dāp cavab bārdi bala.*

– *Bi çar ä, şun çıvala cıq bala bilän tul qaptu, texi yaş ikän, – dāp turup ketip, yänä, – anañniñ eti nemä? – dāp soridi.*

“-Bu kadın kimin karısı?-diye sordu.

-O benim annem, babam... Vefat etti, diye cevap verdi çocuk.

- Yazık, bu kadar çok çocukla tek başına kalmış, daha gençmiş dedi kendi kendine, yine,- annenin adı ne?-diye sordu.”

– *U nemişqa qorqıdu?*

– *Bir qetim, akamni ki çik dāp, nomurni az hesablap qoyğanda, anam uni izdāp berip taza tilliğan. Şuñja, hazirği çä anamni k örs ä qa çıdu. (s.197)*

“-O neden korkuyor?

-Bir kez, abimi küçük diye, puanı eksik saydığında,, annem onu arayıp dersini vermişti. Bu yüzden, o zamandan beri annemi görünce korkuyor.”

Murat bir küni uni çaqirip äkirip:

– *Derizidin nemid äp marays än? Bir är işiñ barmidi? – döp soridi.*

– *Kitab... Kitab bolsa mänmu körüp baqay degän, – dedi Rozi axun duduqlap. Murat ornidin turup, karivatniñ astidin yoğan bir somkini tartip qıqardi.*

– *Qandaqraq kitab oquğun bar?*

– *Kitab bolsila bolidu. (s.224)*

“Murat bir gün onu çağırıp:

-Pencereden neden gizli gizli bakıyorsun, ne işin var?-diye sordu.

-Kitap... Kitap varsa ben de bakayım demiştim,-dedi Rozi kekeleyerek. Murat yerinden kalkıp yatağının altından kocaman bir çantayı çekip çıkardı:

-Ne tür bir kitap okumak istiyorsun?

-Kitap olsun yeter.”

Bu kesäl akiñiz bolamdu? – döp soriğanidi, Rustäm ündimäy beşini liñşitti. 240

“Bu hasta kişi abiniz mi?,diye sordu, R üstem ses çıkarmadan başını salladı.”

Qayliğanda sil ä qon maktäptä oqup kalgändäk qilila, özliriniñ yurtliri nädin bolidu? (s.259)

“Bakınca siz sanki büyük okullarda okumuş gibi gözüküyorsunuz, sizin memleketiniz neresi?”

Abbas nazir Rustäm 'gä razimänlik bilän qarap qoyup o quq qıray bil än:

– *Hä, curen, idarid änem äg äp - sözlär bar? – döp soridi. (s.317)*

“Abbas, bakan R üstem’e memnuniyetle bakıp gülerek:

-Ee, müdür, idarede ne tür laflar dolaşıyor? diye sordu”.

– *Rozi axun aka, nem äsizivatis än?*

– *Ayropilan layih äl ävatim än.*

– *Ayropilan layih äl äş degän nemidegän g äp?*

– *Nusxa, äl gämlirini avval qägäzgä çüşür üveliş layih äl äş bolidu. Härqandaq n ärsini layih äl äp andin yasaydu.*

– *Ayropilan yasap nem ä qilis än?*

– *Cinlarni birni qoymay qoğlivetimän.*

-Rozi Ağabey, ne çiziyorsun?

-Uçak tasarlıyorum.

-U çak tasarlamak ne demek?

-Tasarım, ölçüleri önce kâğıt üzerine çizmek, tasarlamak demektir. Herhangi bir şeyi önce dizayn edip sonra yaparlar.

-Uçak tasarlayıp ne yapacaksın?

-Cinlerin hepsini kovacağım.”

Zäynäpxan yalğuz qandaq qilivatidiğandu? (s.413)

“Zeynep tek başına nasıl yapıyordur?”

2. 4. Bilememe

Ma xenim ämgäkni bälän qilidikän. Eri barmidu, yoqmidu? Eri bolmisa maña tägsimu bolaptikän, – dedi. (s. 198)

“Bu kadın çok güzel çalışıyor, kocası var mıdır, yok mudur? Kocası yoksa benimle evlense güzel olurdu, dedi.”

2. 5. Şaşırma

Hämmila adäm «pä räñ degänmu qiziq xäqkän, atam zamanidin qalğan aşu koza - komz äk, but - sänämlärni nemä qilidiğandu?» döp häyran boluşatti. (s.41)

“Herkes 'bu yabancılar da çok ilginçmiş, dedem zamanından kalmış o çömlekleri, putları ne yapacaklar?' diye şaşıyorlardı.”

Vay xudayim, u Salih bapkarmu nemä? Qarisila, dadisiğa oxşas ikki mürisi aldığa çqip turmamdu? (s.43)

“Aman Allah’ım, o Salih dokumacı mı ne? Bakınca babası gibi kambur gözükmüyor mu?”

– Mu'ällim, a çam ä üp ketidiğan boldi, uni qutulduvalsila, – döp yiğlap kätti.

– Qaysi a çañ? Heliqi Zäynäp a çañmu? A çañğa nemä boldi? (s.66)

“-Hocam ablam ölecek, onu kurtarın, diye ağlamaya başladı.

-Hangi ablan? O Zeynep ablan mı? Ablana ne oldu?”

– Sili anlimiğanma? Toğraqlıq degän bir yurt, bizniñ guñşeğa qaraydu. Lekin, ariliqi bäk yıraq. U yärniñ adämliri asanlıq çä sirtqa çıqmaydu, qariğanda mavu inimizniñ säpärgä tunci qetim çiqışı oxşaydu. (s.167)

“-Siz duymamış mıydınız? Tograklık denen bir yer adı, bizim ilçeye bağlı. Lakin, çok uzakta. O yerin insanları kolay dışarı çıkmıyor, bu kardeşimiz ilk defa dışarıya çıkmış gibi gözüküyor.”

Çoñ dada, çoñ anam ölüp qaldı. Sän nemişqa tupraq beşiğa barmaysän? – döp soridi.

Çoñ anay ölmidi, u muşu yärdä. İlgiri yalğuz olturattım, hazır ikkimiz billä olturidiğan bolduq. (s.176)

“-Dede, ninem öldü Sen neden mezara gitmiyorsun? diye sordu.

-Ninen ölmedi, o bu yerde. Önceden tek başıma oturuyordum, şimdi ikimiz beraber oturacağız.”

Vilayättin kälğän? Vilayättiki kimniñ balisidu? Dadisiniñ eti nemikän? (s.240)

– Abbas degändäk qılğan, etini Dilmurat Abbas döp yazıdu, – döp cavab bärdi Rustäm.

– Abbas? Abbas şuciniñ balisimidu bu? – doxtur çöçüğändäk bolup, özi qä ğoduñşup Dilmurat’niñ qırayığa sin qılap qaridi. (s.240)

“Vilayetten gelen? Vilayetten kimin oğluymuş? Babasının adı neymiş?

-Abbas dedi galiba, Dilmurat Abbas diye yazmış, diye cevap verdi R üstem.

-Abbas? Abbas reisin oğlu mu bu?

Doktor şaşkınla kendi kendine mırıldanarak Dilmurat’ın yüzüne dikkatlice baktı.

Siz nemişqa şun qıvala ästayidil bolup ketättiñiz? Ämäliyättä ularla saxtipäz ämäs, dünyada h ämmä ad äm payda - m änp ä ätk ä, nam - ş öhr ätk ä intilidu. (s.347)

“Size ne oldu da bu kadar ciddisiniz? Aslında onlar dolandırıcı değil, dünyada herkes çıkar istiyor, ünl ü olmak istiyor.”

– Şundaq işmu barmikän? Män texi Pärhad'ni xeli durus adäm döp oylap yürüptikänmän än äsmu. (s. 358)

“Şöyle bir şey mi varmış? Ben Ferhad'ın oldukça dürüst birisi olduğunu düşünüyordum.”

2. 6. Sabırsızlık

– Hā nemä gäp, qariy? ! – İmam uniñdin qopal avazda soridi. Sopaxun imamğa bir qarap, gäp qılalmay duduqlap qaldi. Gepi i qığ ä çüş üp kākänd äk, u çuq buğdiyiki yuqiri - tövän midirlap kätti.

– Nemä gäp zadi? Tillirini çaynimay gäp qılmamla, hämmäylän ağziliriğa qarap qalduq, – dedi imam tənä qilip. (s.65)

“Ne var, Hoca?

İmam ona sert bir sesle sordu. Sopaxun imama bakıp, ne diyeceğini bilemedi. Sanki laflarının hepsini yutmuş gibi boğazındaki gırtlak çıkıntısı yukarı aşağı hareket etti.

-Ne var? Mırıldanmadan konuşun, herkes sizin konuşmanızı bekliyor, dedi imam kinaye ile.”

Rustām'niñ yürüki ciğgidä qilip qaldi. U avazini päsäytip:

– Nemişqa yarimiğan bolğıytti? – döp ittik soridi. (s.259)

“Rüstem'in kalbinde bir değişiklik oldu. Sesini al çaltarak:

-Neden beğenmemiştir?, diye sabırsızlıkla sordu.”

Qandaq, yaman boptimu? Gäp bolsa o çuq qiliñlar, bolmisa xäqniñ işiğa arılaşmañlar!» döp yenidin qandaqtur bir qäğäzlärni elip çöridi. (s.369)

“Nasıl, kötü mü olmuş? Bir şey diyecekseviz açık söyleyin, yoksa başkasının işine karışmayın” dedi ve cebinden bir kâğıt çıkartıp bakmaya başladı.

2. 7. Fikir Sorma/Danışma

İmam axunum, xotun kişi naşayan işlar bilän mäsğul bolsa ş äri'ät boyi çä qandaq caza layiq kelidu? Şuni sorimaq çä idim, - dedi. (s.65)

“İmam efendim, kadınlar ahlaksızlık yaparsa şəriata göre nasıl ceza uygun gelir? Onu sormak istiyordum, dedi.”

– *Sili qə buni pakit degili bolarmu? – dāp soridi. (s.66)*

“Sizce bu kanıt sayılabilir mi? -diye sordu.”

Xenim qızım, mani kiyämlə, bunumu? – dāp qızıl, seri q tavar könläklärni bir - birləp yeyip körsit äti. (s.217)

“Hanım kızım, bunu mu giyersiniz ya da onu mu?, diye kırmızı, sarı elbiseleri tek tek yayıp gösterdi.”

Manda degin ä, ämis ä.. Anam ad äm kirg üz ip baqsunmu? (s.237)

“Öyle desene, o zaman.. Annem istemeye adam göndersin mi?”

Säl tartinip «Yazğınım bolaptımu?» d äp kül ip turuşılrı bilän mängü esimdin çıqmaydu. (s.400)

“Biraz çekinerek 'yazdıklarım olmuş mu?' diye gülümsemesi hiçbir zaman aklımdan çıkmayacak.”

2. 8. Kanıt İsteme

Pakit, guvah qılar toluq bolsa, qalma - kes äk qilip ält ür üşk ä layıqtur. Pakit, guvah qiliri barmu? – dedi. (s.65)

“Kanıt ve tanıklar yeterli ise cezası ölüm olmalıdır. Kanıt ve tanıklar var mı?, dedi.”

Buni mu'allım özi yazğanlıqını körgänlär barmikän? (s.66)

“Bunu hocanın kendisinin yazdığını gören var mıymış?”

2.9. Tahmin Anlamı İfade Eden Ger çek Soru

– *Hacini q tuğqanliridin birärsimikin?...*

– *Yaq, ular texi yeqında kelip k ämidimu.*

– *Heliqi uzun pa qaqlarnı q birärsimidu ya?*

– *Ular qerip qaldı, s äp ärg ä q qalması bolup qaldı. (s.42)*

“-Hacı'nın akrabalarından biri galiba?

-Hayır, onlar daha yakın zamanda gelip gitmediler mi?

-Acaba o uzun bacaklılardan biri mi ya?

-Onlar yaşlandı, yolculuk yapamıyorlar.”

**Toxti qariy bilän dadam texi päyda bolmiğan oxşımamdu? (s.147)*

“-Tohti Hoca ile babam daha gelmedi galiba?”

-Obdan qipla, özliri muşu qoruğa qaraydiğan oxşımamla? – Rustäm karivatqa kelip olturğa ç uniñdin soridi.

-Hä ukam, xatalaşmisam, özliri Liu şuciniñ tärcımanığu däymän? (s.258)

“İyi yapmışsınız, siz evin bakıcısısınız galiba?

R üstem gelip yatağa oturduğu zaman ona sordu.

“-Evet kardeşim, eğer yanılmadıysam siz Liu Reis'in tercümanısınız, öyle mi?”

– *Anaıñniñ a çqıqı yaman oxşaydu - h ä?*

– *Adättiğu a çqıqı yamand ğk qilmaydu. Şu a çqıqı kălsila kăzig ä he ç nărs ä kăr ün m äy qalidu. Şuıa, Nämät tazmu uniñdin qorqıdu. (s.259)*

“-Annen çok kolay sinirleniyor galiba, öyle mi?

-Aslında öfkesi o kadar da kötü değildir. Ama sinirlenirse gözü hiçbir şeyi görmez. O yüzden, Kel Nemet de ondan korkuyor.”

2. 10. Anlam Veremezlik

– *Nemä bolduñ Zäynäp', nemişqa yiğlaysän?*

“-Ne oldun Zeynep, neden ağlıyorsun?”

– *Dadañ seni on säkkizgä kirdi дәptikāngu, nemişqa şundaq d äydu? (s.89)*

“Baban senin i çin on sekizi doldu demişti, neden öyle dedi?”

Bəziləri «Komandır, biz nemə üçün onların ədipini bərməy, qorqub bu yərgə kirivalimiz? Bizgə buyruq berin, biz onların çekindür əyli» dəp tələp qilişatti. (s.135)

“Bazıları 'Komutanım, biz neden onların dersini vermeden, korkup buraya saklanıyoruz? Bize emir verin, onlara saldıralım' dediler.”

– *Çox dada, xəqlər seni saray bolup qaldı dəydikən, mən seni saray əməs desəm, heçkim işənməydikən, sən rast saray bolup qaldınmu?*

-Saray bolup qalsammu qalğandımən balam, kim bilidu, şundaq degənlər saray, mən oymu texi. (s.176)

“-Dede, bazıları senin i qın deli oldu diyor, ben senin i qın deli değil dedim, ama kimse inanmadı, sen gerçekten delirdin mi?

-Deli olsam da olmuşumdur çocuğum, kim bilir, öyle diyenler deli, ben sağlam da olabilirim.”

Həliqi qıraylıq balanlar nemişqa texi çə beşidin badam doppisini elivətməydiğəndü, unihkidək təbi'iy bədür ça qni xudayim bizgə bərsi qı, dəp arman qilişip ketidu, axşımı quliqiizmu qiziyyəndü həqiqən? Hə rast, qizlərin közini qizartqudək çə qiz bolğandikin, yalanbaştəq yürsəiz bolmamdu, bu yərdə həmmə adəm şundaq yürğəndikin? (s.274)

“O yaxışıklı çocuğunuz neden h ə ə başından badem doppasını almıyor, onun gibi doğal kıvrıcık saç Allah bize verseydi keşke diyorlar, akşamları kulağın çınılıyordur herhalde? Kızları bile özəndirebilecek saçın varken, sende buradaki herkes gibi başına bir şey takmasan olmuyor mu?”

Sən nemişqa özün bilən özün gəpləşis ən? (s.293)

“Sen neden kendi kendine konuşuyorsun?”

Məngü senin qilivatqan işini zadi bilip bolalmidim. Tənqid qı degən nemidegən gəp zadi əzi? Qilğudək iş yoqtək nemişqa bundaq adəm tənqidləplə yüridiğan kəsipni tallivalğənsən? Yazğan maqaləy birmun çə adəmlərin naraziliqini qozğaptu. Bun qıvala qilip nemə capa dəymən saña, – dedi. (s.317)

“Zaten ben senin yaptığın şeyleri çözemedim, neymiş bu eleştirmen dediğin? Sanki yapacak başka bir şey yokmuş gibi neden başkalarını eleştiren bu mesleği seçtin? Yazdığın eserlere bir sürü kişi itiraz etmiş? Neden kendini bu kadar zorluyorsun?”

Ular uni aşkara qoğlışidu hām uniñğa erişidu. Siz qı, sizd ä payda - mǎnpǎ ä, nam - şöhrät tamasi yoqmu? Nemişqa aşkara qoğlaşmaysız? Başqılar qoğlaşsa rǎncip yürisiz. Bu yasalmiliq ämäsmü? – dedi.

“Onlar onu hiç gizlemeden, saklamadan yapıyorlar. Ya siz? Siz kendi çıkarınızı istemiyor musunuz, şöhrət olmak istemiyor musunuz? Neden açık bir tavırla istemiyorsunuz? Başkaların isteğinden şikâyet ediyorsunuz. Bu yapay bir davranış değil mi?, dedi.”

2. 11. Korku

Birhazada qarañğuluqtin uniñ titrāk avazi añlandı.

– Ätigǎnlikkä ... Yǎngilär nemidäp qalarkin? ...

– Hǎrast, ular seni... Qandaq qılsağ bolar? (s.90)

“Bir süre sonra karanlıktan onun titreyen sesi duyuldu:

-Sabahleyin... Yengeler ne derler?

-Ha evet, onlar seni... Ne yapsak acaba?”

Çataq boldi, bir qısim adǎmlär öz yeriniñ buğdiyini orğili turdi. Qalğanlarmu öz aldımızğa orimiz, bizgimu yār bölüp berinlar, dāp ğǎlvā qilivatidu, qandaq qılargı? -- dedi. (s.128)

“Olay çıktı, bazı kişiler kendi yerlerinin buğdaylarını toplamaya başladılar. Diğerleri de kendimiz biçeceğiz, bize de yer ayırın, diyorlar, nasıl yapacağız?, dedi.”

– G öşniğu tapqili bolar. Lekin, bu öydä qaynatqili bolarmu? Paylağ qılar bilip qalsa qandaq qılğuluğ? (s.145)

“Eti buluruz. Lakin, bu evde pişirebilir miyiz? Casuslar öğrenirlerse ne yapacağız?”

Zumrät ğǎlitä bir ahañda uniñdin: «Aka, män ölüp qaldimmu?» dāp soriğan, bu söz Rozi axunniñ gödāk qǎlbidä tunci qetim şun çäk üđ ük v ä şun çä eniq ä üm v ähimisini qozğığanidi.

“Zümret değişik bir ses tonuyla ona: “Ağabey, ben öldüm mü?” diye sormuş, onun bu sözü Rozi’nin saf kalbinde ilk defa bu kadar güçlü ve net bir ölüm korkusunu uyandırmıştı.”

Ramilä ätrapığa qorqumsirap qaridi:

– *Qeni qäyär d ä u ad äml ä r? M ä n nemişqa kör älm ä ym ä n, ular meniñ ätrapimdimu barmu?* (s.293)

“Ramile çevresine korkuyla baktı:

-Hani nerede o adamlar? Ben neden g öremiyorum, onlar ç evremde mi?”

Zumrät’, qizim s ä n n ä d ä? – d ä p tovlap h ä mm ä ylä nni oyğ itiv ä tti. (s.252)

“Zümret, kızım sen neredesin?, diye bağırmasıyla herkesi uyandırdı.”

2. 12. Meydan Okuma

N ä m ä t ş a n ç a n avazini qirip ünlük tovlidi:

– *ä mis ä , y ä n ä bir qetim d ä p qoyay: başqa g ä p - s ö z l ä r barmu?* (s.98)

“Nemet Başkan, boğazını temizleyerek yüksek sesle bağırdı:

-O zaman, yine bir kez daha s öyl üyorum: Başka bir şey söylemek isteyen var mı?”

C ä nn ä t deg ä n kommunizminin özi ş u. Biz uni öz qolimiz bil ä n qurimiz. Bizniñ kompartiy ä bar n ä r sig ä iş inidu, yoq, xiyaliy n ä r sig ä iş ä nm ä ydu. Kompartiy ä ä zaliri, aktiplar koniliqtin, xurapatliqtin ç ä k - q egra acratmisaaq bolmaydu. Qeni qaysınlar maña ä giş ip xuda yoq dey ä l ä ysil ä r? – dedi. (s.124)

“Cennet dedikleri komünizmin ta kendisi. Biz onu kendi ellerimizle inşa edeceğiz. Bizim Komünist Parti var olan şeylere inanır; olmayan, hayali şeylere inanmaz. Komünist partinin üyeleri, etkin kimseleri olarak batıl inançlardan, eski görüşlerden uzak durmamız gerekiyor. Hani, hanginiz benimle beraber Allah yok diyebilirsiniz?, dedi.”

Ä c ä b qorsiqin ağrımisa, tartışmisa d ä p k ä ttiñ a! Gepiñ bolsa aşkara qilmams ä n? (s.129)

“İçin acımazsa, dayanabilirsen falan diyorsun ha! Hani konuşacaksan açık konuşabilir misin?”

2. 13. Eleştiri

– *M ä n sil ä rg ä d ä p qoyay, xuda deg ä nni, dozax, c ä nn ä t deg ä nni ä z ä ldin he ç kim kör mig ä n. U p ä q ä tla ä z g ü ç l ä r bil ä n aldamaq mollilarniñ x ä l qni aldaş ü ç ün oylap tapqan hiylisi.*

İşänmäydiğanlar bolsa, qeni xudani kim körüptü? Dozax, cännätni öz közi bilän körüp kälgänlär barmikän? (s.124)

“Ben size şöyle söyleyeyim, Allah’ı, cehennemi, cenneti hiç kimse görmedi. O sadece zulüm edenler ile yalancı mollaların halkı kandırmak için buldukları bir hile. Eğer inanmıyorsanız, hani Allah’ı kim görmüş? Cehennem, cenneti kendi gözleri ile görenler var mıymış?”

3.2.15 Sorgulama anlamı ifade eden gerçek soru

– *Etiñiz nemä sizniñ? Äcäb giciñ adäm ikänsiz! – dedi. (s.104)*

“İsminiz ne sizin? Çok can sıkıcı bir adammışsınız!, dedi”

90 yaşqa kirgän ǵığıda, bir küni kelininiñ beşini yara besip käkän bi ǵarä Nämät’ni uruvatqanliqini körüp: «Hay - hay, kelin, kimni uruvatqiniñizni bilämsiz? Muşu aciz baliñiz ǵoñ bolǵanda yurtni titritidiğan katta adäm bolidu, siz uniñ anisi, uniñǵa härgiz yaman közdä qariǵu ǵ bolmañ!» degänidi. (s.122)

“Yaşı 90'a ulaştığı zamanlarda, bir gün gelininin başı yaralarla dolu Nemet’i döverken gördü: Gelin, kimi dövdüğünüzün farkında mısınız? Bu küçük oğlunuz büyüdüğünde yurdu titretecek büyük bir adam olacak, siz onun annesisiniz, ona asla kötü gözle bakmayın! -demişti.

Nämät Altungül’niñ qolini qayrip yağliqni elivaldi.

– *Nemä bu?*

– *Yağliq... Siligä toquğan...*

– *Qa ǵan?*

– *Bultur... bultur toquğan. (s.126)*

“Nemet Altungül’ün ellerini zorla kıvrarak açıp mendili aldı:

-Ne bu?

-Mendil, size yapmıştım.

-Ne zaman?

-Geçen... Geçen sene.”

– *İlhamcan’ni nemä iş bilän izdäyttiñiz? U tuǵqiniñizmidi? -- dāp soridi.*

– *Yaq, tuğqinim ämäs, tonuşum. Zörür işimmu yoqti, körüşüp keläy döp yiraqtin alahidä izdöp kälğänidim. (s.170)*

“-İhamcan'ı hangi sebeple arıyordunuz? O akrabanız mı?, diye sordu.

-Hayır, akrabam değil, tanıdığım biri. Çok acele işim de yok, görüşmek için uzaktan gelmiştim.”

Talada qalsammu, bir cenimni elip qıqıp ketärmän, härqan qä bolsimu saña eğirimni salmasmän, şun qä yildin beri menimu oylap baqtıñmu, muşu qızım ärgä tegip bəxtini tapalığandimu, döp baqtıñmu ana?! (s.201)

“Sokakta kalacaksam bile, bu evden gideceğim, her ne olursa olsun senin eline kalmayacağım, bu kadar senedir hiç benim için düşündün mü, bu kızım evlenip mutlu olmuş mudur, diye hiç düşündün mü anne?”

Davut, tünügün năgä yoqaldıñ? Kimdin ruxsät aldıñ?» döp soraqqa tartsa, «Sän qonmu, Mao cuşi atam qonmu? Män Mao cuşi atamdın ruxsät aldım. U maña: <Mañä, berip kălsäñ berip käl> dedi» d äytti. (s.213)

“Davut, dün nereye kayboldun? Kimden izin aldın?” diye sorguladığında, 'Sen mi büyüksün, Mao Reis atam mı büyük? Ben Mao Reis atamdan izin aldım. O bana: 'Hadi, gitmek istersen git' dedi diye cevap verdi.

– *Hämmä iş nam - m änp ä ä üçün bolsa, ilim qı? Uniñ ğemini kim yäydu?*

– *Şan - ş öhr ät bar y ärd ä ilimmu bolidu - d ä*

– *Yaq, ikkisi ikki g äp. D ärv äq ä, ilim şan - ş öhr ätmu elip kelidu. (s.347)*

“-Her şey kendi çıkarı içinse, ya bilgi? Onu kim düşünüyor?

-Şöhret olan yerde bilgi de var elbet.

-Hayır, ikisi iki şey. Gerçekten, bilgi şöhret kazandıracak.”

– *Hä, Höriyät', kă çqapsızğu?*

– *Apamniñ mehmanliri bar ikän, qarışıp berim än döp...*

– *Baliliriñiz öydä qalğanmidi? Yoliñizğa qarap k ätk ändü – h ä?*

– *Balilirim apamniñkidä qaldi. Ularni oyğitip yürmäy döp özümlä kelişim, – Höriyät gepiniñ axirini nemişqidur qorqqandäk asta çüşürdi. (s.362)*

“-Höriyet ge çkalmışsınız?

-Annemin misafirleri varmış, ona yardım edeceğim diye...

-Çocuklarınız evde mi kalmıştı? Sizi bekliyorlardır şu an, değil mi?

-Çocuklarım annemde kaldı. Onları uyandırmayayım diye kendim geldim, Höriyet sözünün sonunu sanki korkuyormuş gibi bitirdi.

2. 14. Küçümseme

– *Häy taz, nemängä yoğan sözläysän? Qağa poq yemästä, äcäb adämğä zähiriñni sancip kättiña ! (s.129)*

“Vay dazlak, neyine büyük konuşuyorsun? Karga bok yemeden, neden bana bu kadar incitici tavırda konuşuyorsun?”

Bu yazidiğan xäqniñ hämmisi muşundaq bolamdu nemä? Bizniñ idaridä biri bar, on eğız gäp qilsañ bir eğız mörimäydu, hoy, sizgä gäp qilivatimän, bu qandaq iş idi? (s.302)

“Bu yazar dediklerinin hepsi öyle mi oluyor ne? Bizim çalıştığımız yerde biri var, on laf etsen bir cevap vermez, hey, size konuşuyorum, bu nasıl bir iş?”

– *Aşu sarañ ayropilan yasap ketärma?*

– *Häy, häy äqilliqlar, ağızıñlarğa beqip sözlänlar, härqandaq maşininiñ tilini bilidiğan, här yoğan aptomobillarni remont qilivatqan adäm u. (s.341)*

“-O deli u çak yapabilir mi?

-Hey akıllılar, konuşmanıza dikkat edin, herhangi bir aracın dilinden anlayan, kocaman arabaları tamir edebilen birisi o.”

2. 15. Açıqlama İsteme

Dehqan akılar, yaxşım silər! Mən sözünü başlaştın burun, silərdin bir so'al sorivalay, silər «dehqan» degən gəpniñ mənisini biləmsilər? (s.134)

“Çiftçi abiler, nasılsınız! Ben konuşmama başlamadan önce, size bir soru sormak istiyorum, siz “çiftçi” demek ne demektir bilir misiniz?”

Vay, nemä däydiğansən, mañğınä adämni qorqutmay, hazır nemişqa munaziriləşmäydiğan bolup qaldıñ? (s.293)

“Vay, ne diyorsun, yürü git adamı korkutmadan, şimdi neden tartışmayı istememeye başladın?”

-Ukam çüştin keyin m äkt öpk ä barmaydu.

– Undaq bolsa s än qı?

– Texi baldur, heliraq mañimän. (s.310)

“-Kardeşim öğleden sonra okula gitmeyecek?

- Ya sen?

- Şu an erken, ben birazdan gideceğim.”

– Həy Abduğeni axun, aşu yilliri – balilirim ki qk vaqtida orma oruşup bərgən, eğılniñ temini yasışıp bərg ən, özzig ätopa selişip bərg ən qağliridimu Ayzimxan ävətkänmidi? (s.405)

“Abdugani Bey, o yıllarda çocuklarım küçükken buğday biçmeye yardım ettiğinizde, ağılın duvarını tamir etmeye yardım ettiğinizde, tavana toprak dökmeye yardım ettiğinizde sizi Ayzimhan mı göndermişti?”

Hazıdarlar y ärlük beşiğa yiğilğanda, Turdi qariy qäddini kötürüp:

– İmam axunum, ähli cama'ät, anam Zäynäpxan qandaqraq bir məzlum idikin? – dedi. (s.412)

“Cenaze namazına gelenler mezarda toplandığında, Turdi Hoca başını kaldırarak:

-İmam efendi, cemaat; annem Zeynephan nasıl bir kadın idi? -dedi.”

2. 16. Şüphe

– Nemä bolduñ? Yaki... Maña mäyliñ yoqmiti?

– Undaq äm äs, m än... M än qorqidik änm än.

– *Nemidin qorqışın, mändinmu? (s.89)*

“-Ne oldu? Yoksa... Benimle evlenmeye meyilli değil miydin?

-Öyle değil, ben... Ben korkuyorum.

-Neden korkuyorsun, benden mi?”

– *Bulturnıyaqi maña bärmäpsänğu buni? Beridiğan adimiñ barmitiya?*

– *Şu... män hazır beräy дәp...*

– *Ämisä, äcäb män körüp qalsam yoşurup kättiña? (s.126)*

“-Geçen seneden beri bana neden vermedin bunu? Vermek istediğin başkası mı vardı?

-Bu... Ben şimdi vereyim diye...

-O zaman, neden ben görünce saklamaya çalışıyorsun?”

Abduğeni axun kelip täñgilärni qoliğa elip uyan - buyan örüp - çörüp dänşäp beqip:

– *Xeli eğır turidu, ciñ oxşımamdu? – dedi.*

Hämmäylän qolliri titrigän halda birdin elip körüşti. Toxti qariy qoliğa elip sinçilap qarap:

– *Neminiñ süritidu bu? Päränlärniñ xetigimu ya sürätkimu oxşımaydu? – dedi. (s.178)*

“Abdugani Bey gelip demir paraları eline alıp baktı, evirip çevirip ağırlığını tahmin etti, sonra:

-Epeyce ağırmış, gerçek olmasın? -dedi.

Herkes elleri titrer hâlde alıp baktı. Tohti Hoca eline alıp dikkatlice bakarak:

-Neyin resmidir bu? Yabancıların yazısına ya da resmine de benzemiyor?-dedi.”

– *Degänbilän, biz u yärgä baralamduq, barğan täqdirdimu heliqi yañaqni tapalamduq?...*

“-Ama biz oraya gidebilir miyiz, gitsek de o cevizi bulabilir miyiz?”

– *Däpt ärdiki gäplärgä nemä bolatti, ana. Sänmu qızıqkänsän, özüñ 14 yeşinğa dadam bilän muhäbbätlişip toy qiliptikänsänğu, sän undaq gäplärni köçürüp baqmığanmu?*

“-Defterdeki o sözle ne olacak, anne? Sen de gençken, kendinden 14 yaş büyük babamla evlenmişsin, acaba öyle lafları sen de yazmamış mıydın?”

– *Helimigül'ni Ürümçi'gä berip saqiyip kăptu dăydu, rastmidu? (s.331)*

“-Halimegül için Urumçi'de iyileşip gelmiş diyorlar, gerçek midir acaba?”

2. 17. İtiraz

– *Qandaq kopiratsiyä ikän u dehqanniñ buğdiyini tartivalidiğan? (s.134)*

“-Çift çilerin buğdaylarını elinden alabilecek nasıl bir kooperatifmiş o?”

– *Buğday terip xäqqä tapşurup qoyup, yän äxäqtin til äp yeg ännu işmu? (s.134)*

“-Ektiğin buğdayları başkasına verip, yine başkasından istemek, bu ne bi çim bir iş?”

2. 18. Alay

Näm ä ambar çiniñ arqisidin äträt kadirliki tamaq yäydiğan ki çik öygä kirip ketivetip: «Nemid ä ättiñlar bu poluni, kirsin yeğida ätmigänsilä?» dăp hăzil qildi. (s.141)

“Nemet depoya bakan kişinin arkasından memurların yemek yediği eve girerken:

-Neyle yaptınız bu pilavı, kandil yağıyla mı?” diye alay etti.

Köpin çä ayallar bilän billä işlätti. Şoxraq ayallar zerikip qalğan qağlirida: «Davut aka, öziñ bir ğeri ç turup, neman çä yoğan xotun elivalğanidñ?» dăp yaki «Davut aka, baliliriñ neman çä köp, şun çä baliniñ hämmisi seniñmu?» dăp uniñ ağızını tatılaşqa başlaytti. (s.213)

Çoğunluğu kadınlar ile beraber çalışıyordu. Bazı kadınlar canı sıkılınca: “Davut abi, kendin küçücüksün, neden büyük kadınla evlendin?” diyerek ya da 'Davut abi, neden bu kadar çok çocuğun var, bu kadar çocuğun hepsi senin mi?’ diye onu konuşturmaya çalışıyorlardı.

– *Cin degänni ayät oqup qoğlaydu, Äsät mollamdäk.*

– *Ayät oquğan çä cin avup ketip barmamdu?*

– *Nädiki cinkän u? Biz äc äb k örmiduqqu? (s.328)*

– *Boynunğa 5 - 6 si minivaptıġu, şunimu k örm äyvatamsän, hämmiñniñ beşiġa çäp - siyivatidu, şaltaqliri ağızlarğa eqivatidu.*

“-Cini dua edip kovuyor, Eset molla gibi.

-Dua edince cinler daha çoğalıyor değil mi?

-Neredeki cinmiş o? Biz neden görmüyoruz?

-Boynuna 5-6 tane cin binmiş, şunu bile görmedin mi, pislikleri ağzına akıyor şu an.”

2. 19. Hatır Sorma

– *Qandaqraq turduñ dada, bir yerin ağrivatamdu? (s.145)*

“-Nasılsın baba, bir yerin rahatsız mı?”

Zäynäp hoyliğa kirişigä etikigä yamaşqan qızını kötürüvelip, barañ astidiki katta yatqan qeyin'anisiniñ aldığa bardı.

– *Qandaqraq turıla ana?*

– *Xudağa şükür balam, bugün mäydäm xeli boşap qalğandäk turidu, – döp xırqırap cavab bärđi ayal. (s.146)*

“Zeynep avluya girince yanına koşarak gelen kızını kucağına aldı, Üzümlerin altındaki yatakta yatan kayınvalidesinin yanına geldi.

-Nasılsınız anne?

-Allaha şükür kızım, bugün midem daha iyi, diye cevap verdi kadın.”

U qıñğır - qıysıq po çerkisi bilän Toxti qariyğa qarıtıp: «İnim Toxti qariy, salam sizgä, tin ç - aman turuvatamsız? Mänmu salamä, yaman ämäs turuvatimän. Meniñ izdäk - soriqimni qılğiniñizğa rähmät inim. (s.172)

“O hiç düzgün olmayan el yazısı ile Tohti Hoca'ya mektup yazdı: Kardeşim Tohti Hoca, selam, sağ selamet misin? Ben de iyiyim, durumum fena değil. Benden hâl sorduğun için sağ olasın kardeşim.”

– *Ähvalliri qandaq, katta yazğuçı? Özlirini uluğ äsärلärni yezivatidu döp añlıduq, – dedi Rustäm külüp turup, – Xanqiz'ğa billä berip keläyli desäm, «Dilmurat akam aldıraş ikän, kitab yezivetiptu»la d äydu. (s.316)*

“-Durumunuz nasıl, büyük yazar? Sizin i çin büyük eserleri yazmakla meşgul diye duymuştum, dedi Rüstəm gülerek, Hankız'a beraber gelem demıştim, 'Dilmurat abim acele ediyor, kitap yazıyormuş, dedi.”

2. 20. Onay İsteme

– *Dada, mavu qizil köŋlikimni Tunisagül'gä a çqip beräymü? – desä, dadisi:*

– *Şundaq qil qizim, xuş bolup qalsun, – däytti. (s.128)*

“-Baba bu kırmızı elbisemi Tunisagül'e vereyim mi?, dedi babası,

Öyle yap kızım, o da seversin, diyordu.”

Mavu toxularniñ taza qağıldaydığan vaqti boldi desilä, Liu şuci çışlük uyquğa bäk amraq, toxular uyquşığa dāxli qilip qoymisun dāp yolğa çqirivättim, bolaptıma? – dāp küldi. (s.258)

“Bu tavukların tam gıdıklama zamanı, Liu Reis öğlen uyumayı seviyor, tavuklar onun uykusunu kaçırmassın diye tavukları dışarıya çıkarttım, olmuş mu?, diye güldü.”

Ändi t ärcimanlıqnımu ög änsil ä, işniñ yolınımu ögänsilä, qandaq dedim? (s.260)

Şimdi tercümanlık yapmayı öğrenin, işin yolunu da öğrenin, nasıl dedim?”

– *Bäk yaxşı qipsän, dorañni i çidiğan vaqit bolup qaldi, i çivalams äñ?*

– *Maqul, i çivalay. (s.293)*

“-Çok güzel yapmışsın, ilaç içme zamanın gelmiş, i çer misin?

- Olur, i çeyim.”

– *Undaq bolsa, b üğ ün axşam ikkilimiz äркиn ik änmiz, m äñ sizni bir y ärg ä aparsam baramsiz? (s.362)*

“-Öyleyse, bugün akşam ikimiz kalmışız, ben sizi bir yere g öt ürsem gelir misiniz?”

2. 21. Akıl Y ür ütme/Düşünme

U nemişqa bun çivala alaqqädä bolup ketidu? Toxti qariyniñ köŋli qandaqtur bir şumluqni säzg änd äk boldi. (s.169)

“O neden bu kadar telaşlanıyor? Tohti Hoca'nın gönlü sanki bir uğursuzluğu hissetmiş gibiydi.”

Mal - dunyani dāp tāvākkül qilip bir ər nārsä tapalisiğu xudaniğ bārgini, āgār undaq bolmay bir ər bala - qazağa u ırıp qalsa Zäyn āp uşşaq balilar bil ān qandaq qilidu? (s.179)

“Servet için tevekkül edip bir şey elde edebilirsen o Allah'ın verdiği, eğer olmazsa başına bir bela a çarsan Zeynep küçük çocuklarla nasıl yapar?”

2. 22. Önemsememe

– *Nemä gāpti şunçıvala? Zäynāp anamğa birär nārsä lazım bolup qaptikānmu? – Helimigül'niğ pärva qılmay soriğan so'ali Turdi qariyniğ ğururiğa tādı. (s.236)*

“-Ne var bu kadar acele edilecek? Zeynep anneme bir şey lazım mıymış?, diye Helimeg ül'ün hi ç önemsemeden sorduğu soru Turdi Hoca'nın gururunu incitti.

Seni toy qilidikān, dāp aḡlidim, rastmu şu gāp?

– *Rast, nemä boluptu rast bolsa?*

“-Senin i çin evlenecek diyorlar, doğru mu bu?

-Doğru, ne olmuş doğruysa?”

– *Toxtap tur, neman çāldırays ān? Mān texi toy qilişni oylaşmidim. (s.237)*

“-Dur, bu kadar aceleye ne gerek var? Ben evlilik düşünmüyorum.”

2. 23. Kabullenemezlik

Seni toy qilidikān, dāp aḡlidim, rastmu şu gāp?

– *Rast, Nemä boluptu rast bolsa?*

“-Senin i çin evlenecek diyorlar, doğru mu bu?

-Evet, ne var doğruysa?”

Sān yalğan eytivatis ān! U bir obdan saqiyip [2qaldığu mana, sān bizni sāhralıq, puli yoq dāp körüvatamsān? Aḡlap qoy, biz qenimizni, cenimizni setip bolsimu, siḡlimizni davalitimiz! Eytä, nāççāpul ketidu zadi? – dāp varqiridi. (s.249)

“Sen yalan söylüyorsun! O çok güzel iyileşti işte, sen bize köylü, parası yok mu diyorsun? İyi dinle, biz kanımızı, canımızı satsak da, kız kardeşimizi tedavi ettireceğiz, hadi söyle ne kadar para gerekiyor?, diye bağırdı.”

Bu, bu... Curen, bundaq qilsiniz bolamdu? Sizgä bārgān öyni mān qandaqmu alalaymān. Boldi, sizgä köp rāhmāt. Ayalim ikkimiz yānā bir māzgil qıdap turalaymiz, – dāp a çqu qı alğili unimidi.

“Bu, bu... müdür, böyle yapsanız nasıl olur? Size verdiğim evi nasıl geri alabilirim. Olsun, size çok teşekkür ederim. Eşimle ikimiz yine biraz dayanırız, diyerek anahtarı almayı kabul etmedi.”

Tova, ma gāpni āndi. Kōr ūşmāy, bilişmāy turup hā? ...

“Tövbe, bu lafa şimdi. Hiç birbirini görmeden tanımadan nasıl öyle olabildi...?”

– *Şundaqmu qılarsānmu? Dilnur seniñ 15 yilliq ayalıñ, āñ muhimi baliliriñğa uval bolmasmu? (s.399)*

“Öyle bir şeyi de yapar mısın? Dilnur senin 15 senelik eşin, en önemlisi çocuklarına yazık olmaz mı?”

2. 24. Üz üntü

Sān ala közniñ arqisidin kāt māydiğānsān? (s.237)

“Sen onun arkasından gitmeyeceksin, değil mi?”

Ya dāp qalim ān yaki bir ār iş qıqirip qoyim ān. U qağda silār maña nemā qilip berālāysilār? (s.322)

“Ya öleceğim ya da bir olay çıkartacağım. O zaman siz benim için ne yapabilirsiniz ki?”

2. 25. Sınama

Uni yeniğa qaqirip şārāt bilān: «Maña bir yardām qı lazim, m ān bil ān i qıkirig ā barams ān?» dāp sorap qaldi. (s.280)

“Onu yanına çağırıp işaret ile: “Bana bir yardımcı lazım, benimle diğer şehre gelir misin?” diye sordu.”

– *Undaқта, siz öziñiz yalğuz ilimniñ himayı qısi bolmaq qımu? (s.347)*

“Öyleyse, siz tek başınıza bilimin koruyucusu mu olmak istiyorsunuz?”

– Zümrätgül qızım, meni tonuduñmu? – dâp soridi.

– Tonudum, Altun ana, – dedi Zümrät. (s.187)

“Zümretgül kızım, beni tanıyabildin mi?, diye sordu.

-Tanıdım, Altun anne, dedi Zümret.”

2. 26. Hatırlatma

Aygül yiğliğudäk bolup: «Cenim aka, maqul deginä, kündä çüştä qoyidiğan çaşqan bilän ördäk karton filimini sänmu körisänğu?» dâp yalvurdi. (s.309)

“Aygül ağlayacakmış gibi bir tavırla: Canım ağabey, tamam desene, her gün öğlen yayınlanan Fare ile Ördek çizgi filmini sen de izliyorsun ya?” diye yalvardı.

Esiñdimu, 80. yillarda yaşqinä bir şa'irä başqi çä bir uslubta şeirlarni yezip dañ qirip yürmidimu? Ötkändä sän bir maqaläñdä uni tilğa alğan. (s.398)

“Hatırlıyor musun, 80'li yıllarda genç bir kadın şair yeni tarzda şiirler yazıp ünlü olmadı mı? Geçen sen bir makalende ondan bahsetmiştin.”

2. 27. İmkânsızlık

Anisi uni öygä kirip uxliğin desä, «Bu öydä män yatqudäk yär qaptimu, här qädämdä birär yüzdin cin tursa, hämmä yärni kolap oyman - çonqur qilivätkän tursa, män nädä uxlaymän?» dâp xapa bolatti. (s.328)

“Annesi ona odana girip uyu dediğinde, 'bu evde yatacak bir yer mi kaldı, her adımda bir sürü cin, her yerde çıkur, ben nerede uyayabilirim?’ diye kızıyordu.

– Rähbärlirim, anlap qelişsila, män bultur qoy baqqan yärlär qum astida qaldi. Bu yil qoy baqqan yärlirimni kelär yili tapalmasliqim turğanla gäp. Qum yärni muşundaq yalmap yutuvärsä, yänänäççä yilda biz can saqlığudäk yär qalarmu? – dedi. (s.338)

“Bakanlarım, şunu bilin ki, benim geçen sene koyunlarımı yaylattığım yerler kum altında kaldı. Bu sene koyunları yaylattığım yerleri gelecek sene bulamayacağım çok net. Kum yeri böyle

yutmaya devam ederse, bize bir kaç sene içinde yaşamımızı sürdürebileceğimiz bir yer kalır mı?, dedi.”

2. 28. Telaş

– *Ägär män barğandin keyin işlar özgirip qalsı qı? (s.399)*

“-Eğer ben gittikten sonra ya işler değişirse?”

– *Nem ä d ävatisiz? Bir n ärs ä lazımmu? Çay d äml äp ber äymu - ya? – degän avazi aňlandı. (s.315)*

“-Ne diyorsunuz? Bir şey mi istiyorsunuz? Çay yapayım mı size?, diye bir ses duyuldu.”

Xudayim nemişqa maňa [189] birär bala bärmäydiğandu, bu dünyadin muşundaq nam - nişansız, uruq - ävladsız ä üp ket ärm änmü? Öz vaqtida m änmü öz ümg ä aş bolğudäk birär xotun almay, nemişqa bu şadipa çaq qe qırni alğan bolğıydim, – d äp ah urdi. (s.189)

“Allah’ım neden bana bir çocuk vermiyor, bu dünyadan öylesine geçip gidecek miyim? Zamanında ben de kendime uygun bir kadınla evlenmeyip, neden bu cadıyla evlendim, diye üzüldü

2.29. Hatırlama

Härast, heliqi iş qandaq boldı? Zäliliyniň şeirlirini qızıňğa ögitälidiniňmu? (s.399)

“-A doğru, o iş nasıl oldu? Zelili'nin şiirlerini kızınıza öğretebildiniz mi?”

3. Sözde Soru

Dilbilgisi kitaplarında soru cümlelerinin bir konu hakkında bilgi istemek amacıyla kullanıldığı ve karşıdakinden bir cevap bekleme özelliği ile diğer cümle türlerinden farklı olduğu konusuna değinilmiştir, ama dikkatlice baktığımızda bazı soru cümlelerinin sadece bilgi almak için kullanılmadığını, hatta muhataptan cevap da beklemediğinin farkına varırız. Yani bazı soru cümlelerinde konuşur, bilgi isteme amacından daha çok konu ile ilgili farklı duyguları ifade edilebilir; gerçi cümle yapı bakımından tam bir soru cümlesi biçiminde olsa da, bu cümlelerin cevabını soru soran kişi önceden bilmektedir. Sadece başka duygularını soru yoluyla ifade etmektedir. Bilgi edinmek amacı olmayan ve iştiriden bir karşılık ya da cevap beklemeyen,

cevabını konuşurun önceden bilmekte olduğu bu tür sorular sözde sorular olarak adlandırılmaktadır.

Bugüne kadar yapılan sözde soru cümlesinin tanımına baktığımızda bu tür soru cümlesinin yapısal olarak soru cümlesi görünümünde olsa da soru anlamı taşımayan, bir bilgiye ulaşma talebinin olmadığı ve yanıt verme ihtiyacının hissedilmediği tümceler olduğuna ait ortak görüşler ileri sürülmektedir (Demir & Yılmaz 2003:214, Bozkurt 2000:190, Gencan 2001:110). Aynı zamanda soru cümlelerinin herhangi bir duyguyu, düşünceyi daha vurgulu bir şekilde söyleyerek anlatımı etkili kılmak için kullanıldığı görüşünü ortaya koyan görüşler de mevcuttur (Ediskun 2005:376, Ulaş 2003:37). Hatta bazı araştırmacılar bu tür soru cümlelerinin iştirin dikkatini daha çok çekmek, heyecanını yükseltmek için de kullanıldığı konusuna değinmiştir.

Soru cümlelerini anlamsal açıdan sınıflandırırken gerçek soru ve cevap beklenmeyen soru olarak ele alan araştırmacılar da vardır (Altun 2009:14). Bu tür çalışmalarda genel olarak cevap beklenmeyen soru başlığı altında pratik sorular, vurgu soruları ve retorik sorular ele alınmıştır.

Bize göre; soru cümleleri anlamsal yönden ele alınırken, söz konusu cümlelerin yapı bakımından soru cümlelerinde olması gereken şartları sağlamış olsa bile anlamsal açıdan gerçekten bir soru anlamına sahip olup olmadığı çok önemlidir. Bu sebepten biz anlamına göre soru cümlesini gerçek soru cümlesi ve sözde soru cümlesi olarak ele alma görüşünü doğru buluyoruz. Sözde soruların sınıflandırılması çok yönlüdür. Yani bir sözde soru cümlesinde hangi anlamın ifade edildiği, cümlede içinde bulunduğu metinle iç içedir. Aynı cümle farklı yerde, farklı konuşur tarafından söylendiğinde farklı anlam ifade edebilir. Dolayısıyla sözde soru cümlesini anlam bakımından sabit bir biçimde sınıflandırmak doğru olmayabilir.

Tezimizde Yeni Uygur Türkçesinden örnek olarak seçtiğimiz sözde soru cümlelerini, bu metinde ifade etmekte olduğu anlamlarına göre sınıflandırırken, Yeni Uygurcadaki sözde soru cümleleri hakkında ilk bilgileri sunmaya çalıştık. Bu Yeni Uygurcada soru cümlelerinin anlamsal açıdan sadece tezimizde sınıflandırıldığı gibi türleri olduğu anlamına gelmez. Farklı metinlerde farklı sınıflandırmalar yapılabilir.

3.1. Kinaye

Bäd öl ät äk padişahniñ oğlığa qiz tepilmay qaptimu Uniñğa döp qoyunlar, meniñ muşu bir tal n ävr äng äk öz qizartmisun. (s.28)

Bedevlet gibi padişahın oğluna kız mı çıkmamış? Ona söyleyin, benim biricik torunumun peşinde olmasın.

Bäzilär pomeşçik adänmikän? Pomeşçik degän qan şoriguçı, äzgüç döp uniñ kokulisiğa esilmaqçı boluşqanda, Abduğeni axun çiqip Toxti qariyğa boluşti.(s. 86)

Bazıları arazi sahibi miymiş? Arazi sahibi dediğin kan içər, ezerler diye onun boğazına sarılmaya çalıştığında, Abdugani ortaya çıkıp Tohti Hoca'yı savundu.

3.2. Şaşkınlık

Sa'ätiniñ vaqtini toğra körsitidiğanliqini çüşändürgändä säl qeçnäräk adämlär dərhal gäpniñ tegigä yetip: «yapirim, bu päräñ degän şäytanniñ özi ikän, xuda yaratqan vaqitnimu ki çikkinä qutiniñ i çigä solivaptu äm äsmu?» döp ketiş ätti.

Saatin zamanı doğru gösterebileceğini anlattığında biraz akıllı olanlar hemen ne demek istediğini anlayarak: Allah'ım, bu ecnebi dediğin şeytanın ta kendisiymiş, Allah'ın yarattığı zamanı bile küçücük kutunun içine hapsedmişler değil mi ya?, diyorlardı.

Uniñ rasttinla qädimiy şähärdin elip kelingän närsä ikänlikigä işängändä bolsa, päräñlär bu häykälni qandaq elip keläligändu, qädimiy şähärniñ sehriy karamiti kapirlarğa kar qilmamdiğandu ya? Deyişip yaqilirini çışl äşti. (s.37)

Onun gerçekten kadim şehirden getirilen bir şey olduğuna inandığında ise, ecnebler bu heykeli nasıl getirebilmişler, kadim şehrin sihirli gücü dinsizler için işe yaramıyor mu acaba?, diyerek yakalarını ısıyorlardı.

3.3. Eleştiri

– *Päräñ degän saddimikän, yavaşmikän? Cahanda hiyligär xäq u. U xäqniñ xiyali silä bilän bizdäk gol adämlärni aldap avu qumluqtiki mal - dunyani elivelišta.* (s.38)

Ecnebler dediğin saf mı, uysal mı? Dünyadaki en hileci herifler onlar. Onların amacı sen ve biz gibi saf insanları kandırarak şu çöldeki serveti almak.

*Yeni məktəptə kapirlərin nərsilərinə ögətirdikən, qız - oğul arılaş oquydikən. Həy
musulmanlar, biz u dəhriylərin yurtda məktəp açmış balilərimizi dindən qırıqığa qarap
tursaq bolamdu? (s.61)*

Yeni okulda dinsizlərin şeylərini ögətiyormuş, qız və erkek uşaqlar bərabər oxuyur. Ey müsəlmanlar, biz o dinsizlərin memləketimizdə okul açmış uşaqlarımızı dindən uzaqlaşdırmasına bir çözümlə bulmazaq olur mu?

3.4. Tələş

*– Çin padişahi ağduruluqdu ! – degən xəbəri eləp kəldi. Kişilər haş - tən boluşup, dölətə
padişah bolmisa qandaq bolup ketər? Dəp əndişigə çüşüq qaldı. (s.46)*

'Çin imparatoru devrilmiş!' xəbərini gətirdi. İnsanlar şaşıraraq, devlette imparator olmazsa nələr olur diyə tələşməyə başladı.

*– Buğdaylirimiz pişip tökülüp ketivatidu, aldı bilən unı orup yığıvalaylı, muşu buğday bolmisa
yilni qandaq qıqırımız? Xotun - balilərimizi qandaq baqımız? Təyyar aşni taşlap bir - birimizi
boğuşup yürməyli. (s.131)*

Buğdaylarımız olup dökülməyə başladı, öncə buğdayları biçip toplayalım, eğer şu buğdaylar olmazsa bu sene ne yaparız? Eş və uşaqlarımıza nasıl bakarız? Elimizdəki malı bırakıp birbirimizlə boğuşmaya çalışmayalım.

*Çüşü ikənlikini bilgən bolsimu, yürüki siqilğan halda mənədp turup ketip, əmdi Rozi axunğa
nemə bolğandu? Unı nemışqa orəkkə çüşüq ketip çüşigəndimən, unığa birər peşkəllik
yüzlinivatamdu ya? Dəp oylidi. (s.291)*

Rüya olduğunu bilse də, kalbi sıkılmış bir şəkildə ne yapacağına şaşıraraq kalktı, şimdi Rozi Bey'e ne olmuşdur? Neden rüyamda onun kuyuya düşüğünü gördüm, ona bir uğursuzluk mu gelecek yoxsa?, diyə düşündü.

3.5. İtiraz

Ular mu musulman, dinimizğa qarşı ämäs, ular bizdäk qaritürük adämlärni vâ balilirimizni oqutup savatliq qilimiz, dâp çepip yürüdu. Balilirimiz oquş - yezışni, hesabni öginivalsa, közi e çılsa yaman bolamdu? İnsab bilänräk gäp qiliñlar, musulmanlar» dâp ularğa räddiyä berätti. (s.61)

Onlar da müslüman, dinimize karşı değil, onlar bizim gibi cahil insanlara ve çocuklarımıza okuma yazma öğretmek için çaba göstermekte. Çocuklarımız okuma yazmayı öğrense, matematik öğrense, ufukları açılrsa kötü mü olur? İnsaflı konuşun, Müslümanlar, diye onların düşüncesine itiraz ediyordu.

3.6. Kanıt

Pakit degili bolidu. Bir är kişi bir xotun kişini «bizniñ palançı» dâvatsa, özlirini kakkuk bilän zäynäpkä oxşatsa bu pakit bolmay nemä? – Köp çilik gulgula qilişip kätti, köp sanliq kişilär Sopaxunni qollidi. (s.66)

Kanıt diyebiliriz. Bir erkek bir kadına “bizim filanca” dediyse, kendilerini Kakkuk ile Zeynep’e benzetiyorsa, bu kanıt olmuyor da ne oluyor?

Millet arka arkaya fısıldaşmaya başladı, çoğu kişi Sopahun’u destekledi.

3.7. Küçümseme

Haciniñ «Addiy bir kuplet gâzälni çışänmigän Sopaxun qariyniğu yalğan qariy desä bolar, imam axunumni nemä därmiz?» degän gepi xeli yillargi ça kişilärniñ ağızidin çışmäy yürdi. Şuniñdin keyin kişilär Sopaxun’ni dadisiniñ käspini qoşup Sopaxun yamaqçı, dâp atışidiğan boldi. (s.69)

Hacı’nın “basit bir dörtlük gazeli bile anlayamayan Sopahun Hoca’ya sahte hoca deriz, imam efendiye ne diyeceğiz?” demesi uzun zaman insanların ağzında dolaştı. O zamandan sonra insanlar Sopahun’u, ismine babasının mesleğinin adını ekleyerek Sopahun köşker diye çağırmaya başladı.

Hoy geni axun, nädin taptiñlar bundaq lamzällä adämlini? Boğaltirliqqa adäm çıqmığan bolsa, avu mäktäpni yeñi pütüzgän, cigiri bar ballini işlitiñlar, mandaq! (s.128)

Hey Gani bey, nereden buluyorsunuz böyle tembel insanları? Muhasebecilik yapmaya başka birini bulamadıysanız şu okuldan yeni mezun olan, vicdanlı çocukları çalıştırsanıza.

Heliqi tärçiman: «Sän nemäidiñ? Meni xizmätkar körüvatamsän, män qılmiğan putuñniñ yundisini töküş qalğanmiti» döp tillaptı. (s.260)

O tercüman: Sen kimsin? Beni hizmetçi mi zannediyorsun, yapmadığım sadece ayaklarını yıkadığın pis suyu dökmek kalmıştı, diye hakaret etmişti.

3.8. Beğenmemezlik

Ärz qılğıñniñ gepini anlap bolğandin keyin: «Hä, muşunçilik işqimu muşunçıvala ärz yezip kel ämsän?» döp qoyatti. (s.75)

Şikayetçinin sözlerini dinledikten sonra: “Ee, bu kadar küçük bir iş için o kadar şikayet dilek çesi yazıp gelmene ne gerek var?, dedi.

3.9. Açıklama

Yurtdaşlar, kommunizmni qandaq qurimiz? Älvättä kollektipliş yoli arqiliq qurimiz, kommunizm deg ändäş äksiy mülük, ş äksiyät çilik bolmaydu. (s.97)

Hemşehirler, komünizmi nasıl kuracağız? Elbette kolektifleşme yolu ile kuracağız, komünizm dediğinizde özel mülk, bencillik olmaz.

3.10 Hatırlatma

Partiyäniñ sözini anlaydığan dehqanlirimiz älvättä kopiratsiyälişştin baş tartmaydu, köpçilik sil ärgäyärni kim b ärgän? Partiyä äm äsmu? (s.97)

Partinin sözünü dinleyen çiftçilerimiz elbette kooperatifleşmeye hayır demez, millet size toprağı kim verdi? Parti değil mi?

– qoqanliq, äncanliq kim? Altä şähärlük kim? Hämimiz bir tilda sözlşidiğan, bir allğa işinidiğan, zeminimiz tutışip kätäkän xäqlärgü? Nemişqa bir - birimizgä işänmäydiğandimiz. (s.30)

Kokanlı, Endcanlı kim? Altı Şehirli kim? Hepimiz bir dilde konuşan, bir Allah’a inanan, toprakları birbirine bağlanmış halk değil miyiz? Neden birbirimize inanmıyoruz?

3.11. Olağan

– kün çiqış täräptin kälgän sani nahayiti köp aşu qovm mana muşu xänzular ämäsmu. Ularnıñ küş- qudriti nemidegän zor - hä! Ular bilän qarşılışış tuxumni taşqa urğanliq bolmay nemä? – deyiş ätti. (s.104)

Doğudan gelen son derece kalabalık kavim işte bu Çinliler değil mi? Onların gücü kudreti ne kadar muazzam ha! Onlarla karşılaşmak yumurtayı taşa vurmak (baltayı taşa vurmak) gibi bir şey değil mi?, diyorlardı.

U xalisila, Altungül’niñ kәşini bir kündila toğrilap, özi xalıganni çekip tallap, turup alalaydu. Ula niyetini buzsa, toğraqlıqtiki härqandaq qız - çokan unıñ alıqinidin qutulalmaydu. U degän kim - hä? (s.122)

O isterse, Altungül’ü hemen bırakıp, kendi beğendiğini kendisi seçerek alabilirdi. O niyetini bozarsa, Tograklık’taki hi çir kadın onun elinden kaçıp kurtulamazdı. O kim ha?

3.12. Anlam veremezlik

– Biz dehqanmu, ämäsmu? Uy tuviqi çilik yeri, noğu ççilik süyi bolmığan dehqanmu dehqan bolamdu? Köp çilikniñ närsisi degänniñ igisi bolamdu, igisi yoq närsiniñ qädri bolamdu? (s.108)

Biz çiftçi miyiz, değil miyiz? İnek toynağı kadar küçük bir toprağı, azıcık suyu olmayan çiftçi çiftçi sayılır mı? Kolektife ait denilen şeyin sahibi olur mu, sahibi olmayan şeyin değeri olur mu?

U nemä üçün başqılardäk ätrapidikil ärnimu, yuqiridikil ärnimu xuşal qilidiğan, mänpä’üt, orun - märtivigimu yeqin bolğan dağdam yolni tallimidi? Nemä ü çün aylap - yillap yıñnä bilän quduq koliğandäk äcir bilän yezip çqqan ilmiy äsärleri, yirik maqaliliri kәsip ähliliri, mutäxәssislärniñ yuqiri bahalışığa qarımay qandaqtur bahanä - sävәblär bilän besip qoyulidu,

soğuş mu'amiligä u çaydu, äksi çä, rahät - parağätlik turmuş, toy - çay, oyun - külkä i çidä özini upratmay, tärlim äy yaşaydigan, yazidiganlarniñ bir qeliptiki, parqirayq äsärleri tördin çüşmäydu. Mukapat, nam - ataq, unvan haman şularniñ boliveridu? Nemä üçün ilim äsli mahiyitidin yiraqlap can beqiş yolığa, sodığa aylinip qalidu? (s.346)

O neden başkaları gibi çevresindekileri de, yönetimdekileri de mutlu edecek, menfaate, rütbeyle daha yakın kolay yolu seçmiyor? Neden aylar yıllar harcayıp iğne ile kuyu kazarcasına çabalayıp yazdığı ilmi eserleri, makaleleri alandakiler, uzmanlar tarafından çok beğenilse bile bilinmeyen bahanelerle yayımlamıyor, soğuk davranışa maruz kalıyor; tam tersine rahat ve konforlu yaşamla, düğün, eğlencelerle kendisini hiç zorlamadan, hiç ter dökmeden yaşayan, yazdıklarının hepsi aynı şekilde, gerçek bir değeri olmayanlara neden o kadar ilgi gösteriliyor? Neden ödül, itibar, unvan her zaman onların oluyor? Neden ilim asıl niteliğinden uzaklaşarak sadece ge çinme yoluna, ticarete dönüşüyor?

3.13. Meydan Okuma

– *Härqaysiñğa putlaşqinim putlaşqan. Qandaq qılalayttıñ? Bu degän kopiratipniñ mülki. Heçqandaq adämnin kopiratipniñ bir tal saminiñ elişqa yol qoymaymän ! Cenimni tikip qoydum. Qeni kelişä ! (s.110)*

-Sizin yolunuza engel olacağım demişsem kesin olacağım, ne yapabilirsin? Bu kooperatifin malı. Hi çkimseñin kooperatifin bir tek samanını almasına bile izin vermem! Bunun için canımı ortaya koydum. Hadi gelsene!

3.14. Alay

Hoy - hoy balılar, nemä boldunlar? Sarañ bolup qaldınlarmu? Şamal darip qalmıgandu? – döp küldi. Çapiniñ topisini qaqqan bolup, özini elip qa çti. (s.113)

Vay vay çocuklar, ne oldunuz böyle? Deli mi oldunuz? İnme mi indi?, diye güldü. Montunun üzerindeki tozu düşürmeye çalışırmış gibi kendisini uzaklaştırarak.

Yasin qariy boldi qilmay:

– *Dadıycañ, özliri küliwatamla yaki yiglavatamla? – döp külini teximu ävcigä çqiratti. (s.381)*

Yasin Hoca öyleliklə pes etmeden:

-Başkan, siz gül üyor musunuz, ağlıyor musunuz?, diyerek herkesi daha çox güldürdü.

3.15. Şüphe

U özini künden - künğə solup, rohsizlinip ketivatqandək sezätti. Uniñ äksi qä, anisi küyü oğlı Nämät'ni körsä e çilip - yayrap, yaş çokanlardək xulq çqirip ketätti, uniñ bilän tumşuq tirişip sa'äläp kusuldişip olturatti. Bundaq çağlarda Altungül Nämät'kä äsliy anamniñ köñli barmidikin? Däp oylap, köñli gäs bolatti. (s.118)

O, kendini her gün daha çox solup, cansızlaşıyormuş gibi hissediyordu. Onun tam tersine, annesi, damadı Nemet'i görünce daha mutlu oluyor, genç kızlar gibi hareketler ediyor, onunla beraber saatlerce fısıldaşıyordu. Böyle zamanlarda Altungül "aslında annem Nemet'ten mi hoşlanıyordu acaba?" diye düşünür, üzülürdü.

Boldi aka, tola gäp ägitmäy, soraydığan so'aliñni soriğina, sän meniñ toy qilişqa zadi nemişqa qoşulmaydığanlıqimni sorımaq ç, şundaqqu? Sän maña näsihät qılmaq qğı? Seni dadam ävätti, tayinliq. Lekin, män saña däp qoyay, maña näsihät qilimän, däp avarä bolma. (s.318)

Tamam abi, lafı fazla dolaştırmadan ne sormak istiyorsan sorsana, sen; benim evlenmeyi neden kabul etmediğimi öğrenmek istiyorsun, öyle değil mi? Sen beni ikna etmek istiyorsun değil mi? Seni babam gönderdi herhalde. Lakin, ben sana şunu söyleyeyim, beni ikna edeceğim diye boşuna uğraşma.

Çop çoñ är kişi härqan qä bolsimu uniñ ü çün yaş töküp yürmä. Uniñğa köñli barmidikin ya? Bu zamanniñ adämlirini birnemä däp bolmaydu. Uniñ üstigä bäk çrayliq kasap ä cumu u. (s.325)

Koskocaman bir adam herhalde onun için ağlamaz. Acaba onda gönlü mü vardı? Bu devrin insanlarını anlayamazsın. Ayrıca kız da çox güzel ya.

3.16. Kızgınlık

– *Hä, qandaq qilattuq, qa çanğı çä miki - miki, kömsän pişarmikin, yapsam pişarmikin, däp yürimiz? Qorsiqimizda ağriqimiz bolmisa, i çimizdä bir yär tartışmisa, qolimizğa dumba elip cacisini berimiz, oğul bala, ärkäk bolğandikin! (s.128)*

-Eee, ne yapacaktık, ne zamana kadar öyle mi yapsam, böyle mi yapsam diye oturacağız? Bizim bir günahımız yok, içimizde bir korku yoksa elimize sopayı alıp onların dersini vereceğiz, erkeğiz biz.

– *Bizniñ bu işlirimiz öz kaqitimizğa özimiz urğanlıq bolmay nemä? Şunça yildin beri biz kopiratsiyä qurimiz, kommuna qurimiz döp can tikmiduqmu? Aşu işlirimizniñ hämmisi nölğä täñ boldimu? Yärni dehqanğa qayturup bäsäk ularni qandaq başqurimiz? Hämmä adäm öz yerini terisa, biz nemä iş qilimiz? – döp qaynap sözlidi. (s.278)*

Bizim bu yaptıklarımız kendi yüzümüze kendi kendimize tokat atmak değil mi? Bu kadar senedir bir kooperatif kuracağız, komün kuracağız diye çabalamadık mı? Şu yaptığımız işlerin hepsi boşa mı çıktı? Tarlaları çiftçilere geri verirse onları nasıl yöneteceğiz? Herkes kendi yerinde tarım yapacaksa, biz ne yapacağız?, diye kızarak söyledi.

Män heqıngä eğir qılıqimni çüşürmäymän. Ularınñ yüzini tökidigan işnimu qilmaymän. Boldimu ämdi? – Gülnaz ornidin qopup kätäk çı bolğanidi, Rustäm uni tutuvaldi. (s.318)

Ben hiç kimseye yük olmayacağım. Onları aşağılayacak bir şey de yapmayacağım. Şimdi oldu mu?

Gülnaz oturduğu yerden kalkıp gidecekti, Rüstəm onu durdurdu.

3.17. Başkaldırma

– *Biz silärni bizgä kopiratsiyä qurup berinlar deduqmu? Biz äzäldin öz aldimizğa teriq qılıq qilip can beqıp kälğän, buniñdin keyinmu şundaq qilimiz, kopiratsiyägä kirmäymu cenimizni baqalaymız! – dedi bázilär. Yänä bázilär:*

– *Özimizniñ yerini özimiz teriyli degänmu gunah boldimu ämdi? Ägär şundaq bolsa, başqa kälğänni köräyli, qeni, bizni nemä qilivet ärsil äркиn? -- deyişti. (s.129)*

Biz size bizim için kooperatif kurun mu dedik? Biz ta eskiden beri kendi toprağımızı kendimiz işleyerek geçiniyorduk, bundan sonra öyle yapacağız, kooperatife katılmasak bile geçinebiliriz!, diyordu bazıları. Bazıları ise:

-Kendi tarlamızı kendimiz işleyelim dememiz günah mı oldu şimdi? Eğer öyleyse, başımıza ne gelirse onu çekeceğiz, hadi bize ne yapabilirsiniz ki?, diyordu.

3.18. Akıl Yürütme

Män nemişqa birär qetim täliyimni sinap körmäymän? İşim oñdin kälkä ğayibtin mal - dunyağa erişip, balilirimni rahät turmuşqa eriştürmändimän. (s.179)

Ben neden bir kez bile olsa şansımı deneyemiyorum? Eğer şanslıysam beklenmedik bir servet kazanıp, çocuklarımı rahat büyütemez miyim?

Axırqı bir çanğal qonaq unini işlitip bolğan küni Zäynäp'niñ keçä uyquşı kälmedi. Ätiğänlikkä çıştä, kätä u baliliriğa nemä beridu? Bi qarılär Helimu bir terä, bir söñäk bolup, ağıdın käliri pildirlap qaldı.(s.185)

Son bir avuç mısır ununu kullanıp bitirdiği gün Zeynep gece boyunca hiç uyuyamadı. Yarın sabah; öğleyin, akşamleyin çocuklarına ne verecek? Çocuklar şu an bile bir deri bir kemik kaldılar, açlıktan gözlerinin nuru söndü.

İssiqta orma oruş eğır kelivatamdu yaki başqa sävab barmu? Rustäm'niñ közişi çä, Dilmurat ängäktin qağıdınlardin ämä. (s.238)

Sıcakta buğday biçmek ağır mı geldi ya da başka bir sebep mi var? Rüstem'in gözlemlediği kadarıyla, Dilmurat çalışmaktan kaçacak biri değil.

Şundaq gañgirap yürgän künlärniñ biridä u öziñiñ hamilidar bolup qalğanlığını bayqıdı. Balida nemä gunah? U nurgun oyliniştin keyin balini tuğuş qarariğa kälidi.

Öyle ne yapacağını bilemediği günlerin birinde hamile olduğunun farkına vardı. Çocuğun ne suçu var? Epey düşündükten sonra çocuğu doğurma kararı aldı.

Ämma, uniñdäk ärkin çon bolğan qız, yänä kelip bir sän'ätkar uniñ bilän axiriği çä maslişip älärmü? Hessiyat başqa gäp, realliq yänä başqa gäp.

Ama, onun gibi özgür yetişmiş bir kız, üstelik bir sanatçı onunla sonuna kadar birbirine uyarak yaşayabilir mi? Duygu başka bir şey, gerçek başka bir şeydir.

U Hafız Şirazi'niğu bilmäydu, Ālişir Nāvayi'nimu bilmäydu, hätta Lutpulla Mutällip'nimu bilmäydu. Qizimda nemä gunah? Hännmä gunah özimizdä, mән nemişqa uniğğa özimizniñ kilassik şeirlirininimu ög äm äym әn, d äp oylap, kilassik şeirlarni kör üşk ä başlidim. (s.398)

O Hafız Şirazi'yi bilmiyor, Ali Şir Nevai'yi de bilmiyor, hatta Lutfulla Mutellip'i bile bilmiyor. Kızımın ne suçu var? Bütün suç kendimizde, ben neden ona bizim klasik şiirlerimizi de öğretmiyorum?, diye düşünerek, klasik şiirleri okumaya başladım.

3.19. Merak

Qurup çakildap ketipsilär, silärni suğiridiğan su qeni? Silärgimu uval, hämmä eğiş çliqni silärgä salimiz, dardıñlarğa yätmäymiz», «Sän neman çä oruq, aciz bolup qalgansän, häy bi qar ä qara avu başqılarğa, yopurmaqliriniñ qapqara parqirap turğiniğa, sän nemişqa ulardäk bolalmays әn?» d äp s özl äytti. (s.284)

Susuzluktan ağzınız kurumuş, size verecek su nerede? Size de yazık, yükün tümü sizin omzunuzda, derdinize derman olmuyoruz, sen neden bu kadar zayıf, güçsüz hale geldin, yazık sana, bak şu diğer ağaçlara, onların yaprakları yemyeşil parlıyor, sen neden onlar gibi olamıyorsun?, diyordu.

Dadam 62 yıl әm ür kördi. Mән qan çilik әm ür kör әrm әn? (s.296)

Babam 62 sene yaşadı, ben kaç yaşıma kadar yaşarım?

Bäxt deg әn nem ä zadi? Mән yaşliq vaqitlirimda bir m äzgil öz ümni b äxtlik sanap y ürg әnidim. Ämma, uniñ saxta, xiyaliy tuyğu ikänlikini bäk ke çkip hes qildim. (s.304)

Mutluluk dediğin ne? Ben gençliğimde bir zaman mutlu olduğumu zannetmiştim. Ama onun sahte, hayali bir duygu olduğunu çok geç farkettim.

3.20. Sorgulama

– *Xudayim, nemä künlärni körsitivatidiğansän bizgä? Härqan ça gunahlirimiz bolsimu, kupurluq qılıp bir kimlärniñ aldidin toğra ötüp qoyğan yerimiz bolsimu, nemä t ügim äs tartquluq bu? (s.145)*

Allah'ım bize ne günleri yaşatıyorsun? Her ne kadar günahımız olsa da, hatalı davranışlarda bulunduysak da, ne bitmez çiledir bu?

Bu täqdirniñ işimu? Täqdir bir kimlärniñ qoli arqılıq yänä bir kimlärniñ hayat - mamati vä turmuş yolini b älgil ändü? Äg är täqdir mävcut äm äs, tasadipiyliq mävcut des äk, tasadipiyliq da'im alahid ä bir kimlärniñ saqlap turamdu? (s.295)

Bu kader mi? Kader yine birilerinin eliyle bir adamın hayat mematını ve yaşam yolunu mu belirliyor? Eğer kader mevcut değil, bunların hepsi tesadüf diyorsak, tesadüf her zaman özel birini mi bekliyor?

Biz alt ä ş ährlik deg än ş undaq boz äk x äqmu? Nemişqa heli u, heli bular ş illimizğa minivalidu? Bädölättäk adämlär bizniñ arimizda yoqmu zadi? – deyişip qaynişatti. (s.314)

Biz Altı Şehirli denilen kişiler her zaman böyle eziliyor muyuz? Neden bazen o, bazen bu bizim omzumuza binmeye çalışıyor? Bedevlet gibi insanlar bizim aramızda yok mu tam olarak?, diye üzülüyorlardı.

Ayal kişigä yalgüz yaşaş gunah ämästu? Qanunğa xilap ämästu? Hä, undaq bolsa män yalgüz yaşaymän. Ularğa d äp qoy, män bilän he ç kimniñ kari bolmisun. (s.318)

Bir kadın için tek başına yaşamak günah sayılmaz, değil mi? Yasalara zıt da değil, öyle değil mi? Ha, öyleyse ben tek başıma yaşayacağım. Onlara s öyle, benimle kimse uğraşmasın.

Bundaq g äplärni añlığanda Dilmurat ş u haman öñätti, ayali uniñ älpazidin qorqup özini aqlaşqa başlaytti. Uniñ ayalida nemä gunah? U muşu d ävrniñ ideologiyä formisi boyi ça äs üp yetilg än, Ür üm ç 'däk bir ş ährniñ adimi. (s.348)

Böyle lafları duyduğunda Dilmurat hemen alınıyordu, karısı ondan korkup kendini savunmaya başlıyordu. Onun karısının suçu ne? O bu devrin ideoloji formuyla yetiştirdi, Urum ç gibi bir büyük şehrin insanı.

3.21. Çaresizlik

Helimigül helitinla qiziğa qıdimay, oltursa - qopsa «Qizim nahiyäg ä k äts ä n äççä ayda bir kel är? Qiynilip qalarmu? Şähärlıklär bozäk qıalarmu? Seğinip k ätsäm qandaq qıalarmän, d äp k öz yeşi qilişqa başlığanidi. (s.326)

“Halimegül daha şimdiden kızından ayrılmaya kıyamıyordu, ikide bir “Kızım ilçe merkezine giderse kaç ayda bir döner? Orada zorlanır mı? Şehirdekiler ona kötülük yapar mı? Özlediğimde ne yaparım, diye ağlamaya başlıyordu.”

3.22. Açıklama

Ädäbiyat degän nemä? U qağcırığan, boğulğan rohnıñ qipyalıña ç haldiki azabi, tirkişişi; hayatliq, ölüm vä muh äbbät häqqidiki mängülük hes - tuyğu, u qan tam çılap turğan yüräk, kiristald äk s üz ük q älb. (s.344)

“Edebiyat dediğin ne? O susayan, boğulan ruhun çıplak haldeki acısı, savaşı; yaşam, ölüm ve aşk hakkındaki sonsuz duygu, o kan damlayıp duran kalp, kristal gibi şeffaf bir kalp”.

Çalışmanın bu bölümünde sadece seçtiğimiz romanda kullanılan soru cümleleri ifade ettikleri anlamlarına göre sınıflandırıldı. Tabi ki, bu Yeni Uygurcada soru cümleleri anlam açısından sadece yukarıda sınıflandırdığımız gibi türlere ayrılır anlamına gelmiyor. Bu bölümün başında da dile getirdiğimiz gibi, aynı soru kelimesi ya da soru eki farklı dil ortamında farklı anlamlar ifade edebilir ve bu farklı sınıflandırmalara yol açabilir

V. YENİ UYGURCA VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE SORU

Batı Türkçesinin bir kolu olan Türkiye Türkçesiyle Doğu Türkçesinin devamı olarak kabul edilen Yeni Uygurca, Türk dilleri ailesinin farklı gruplarında yer alan iki akraba dil olarak, temel söz dizimi açısından hemen hemen aynı olsa da, diğer yönlerden bazı farklılıkları da sergileyebilmektedir. Örneğin çalışma konumuz olarak ele aldığımız soru konusunda Türk dilinin bu iki lehçesinde bezerlikler olduğu gibi, yine kendine özgülükler de dikkat çekmektedir.

Tezimizin bu bölümünü çalışırken, Türkiye Türkçesi ile yazılmış ve sonradan Yeni Uygurcaya aktarılmış Çalıkuşu romanındaki soru cümleleri yapı bakımından birebir karşılaştırılarak incelenmiştir ve buna dayanarak Türkiye Türkçesi ve Yeni Uygurcanın soru yönünden sergiyelebileceği farklılık ve benzerliklerini ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Çalışmamızın önceki bölümlerinde de ortaya koyduğumuz gibi, dünya dilleride sorular genel olarak soru edatları, soru sözcükleri, söz dizimi ve vurgu yoluyla oluşturulmaktadır. Türkiye Türkçesi ve Yeni Uygurcada da soru cümleleri neredeyse aynı yollarla oluşturulmaktadır. Biz bu iki dilin soru bakımından sergilediği benzerlik ve farklılıklar üzerinde dururken, yapı bakımından ele alınmasının daha uygun olacağı düşüncesindeyiz.

Türkiye Türkçesi ve Yeni Uygurcada soruyu oluşturan unsurlar genellikle soru edatı, soru sözcüğü ve vurgudur.

1. Soru Edatı

Soru edatı soru cümlesi oluşumunda en sık başvuru şeklidir. Eski Türkçe döneminden beri yaygın bir şekilde kullanılmakta olduğu, sadece farklı dönemlerde ses yapısında bazı değişimlerin olduğu bilinmekte olan *mu* soru edatı, günümüz Türkiye Türkçesi ve Yeni Uygurcada da Eski Türkçe dönemindeki görevini korumuştur, yani soru kavramını ifade etmek için kullanılmaktadır.

1.Kardeşlerinden ayrılacağına üzülüyor **musun**? (T.T 211)

Ukilirindin ayrilidighiniñ ü qin köñlün yerimmu? (Y.U 272)

2. Hiç böyle şey olur **mu**? Ben öteki zalim için hiç üzülüyor **muyum**? Onu hiç aklıma getirdiğim oluyor **mu**? (T.T 144)

*zadi muşundaq boluşi mumkin**mu**? mæn aşu zalim üçün häsrät çek**ändim**, uni oylap qoyamdım?*

Şekil yönünden ise Eski Türkçe dönemine ait yazıtlarda sadece *mu* biçiminde karşımıza çıkan bu edatta ünlü uyumu henüz yoktur. Günümüz Türkiye Türkçesinde ise bu edat kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık uyumu gösterir ve *mi/mi/mu/mü* şeklinde görülür. Ses Uyumuna pek uyumayan bir dil olan Yeni Uygurcada, cümleye soru anlamı kazandıran bu edat Eski Türkçedeki gibi *mu* biçiminde kullanılmaktadır:

1. Azıcık bir uyku zarfına bu kadar uzun rüyaları sığdırmak için inanın herhâlde o yerleri çok, çok göreceği gelmiş olması lazım gelmez **mi**? (T.T 12)

*Azğınä uyqu äsnasida şun qılık uzun çışni körüşü uniñ u yärlärni qattiqseğingänliqidin
äm**äsmu**? (Y.U 11)*

2. Sonra, İstanbul'u görecesi geldiğini babamdan saklarmış... fakat mümkün **mü**? (T.T 12)

*istanbulni körgüsi kelgenlikini dadamdın yoşuridiken... lëkin yoşuruş mumkin**mu**? (Y.U 10)*

3. Ne bileyim ablacığım? Sevdiğinden olmasa böyle ağlar **mısın**? (T.T 200)

*mæn nädin biläy, jënim hädä, yaxşı körgän adimingizdin bolmisa muşundaq yighlayttingiz**mu**?
(Y.U 258)*

4. Akşamüstü kızlarını, kardeşlerini almak için, mektep kapısına gelen peder ve biradelerin ne kadar çok olduğuna dikkat ediyor **musunuz**? (T.T 285)

*käçqurunluqi qizlirini, singillirini äkitiş üçün mäktäp işikigä kälgän atılar wä akılarning
qan qılık köp ikänlikigä diqqät qildingiz**mu**? (Y.U 372)*

mU edatı Türkiye Türkçesinde her zaman kendisinden önce gelen kelimelerden ayrı, ardından gelen eklerle bitişik yazılır. Halbuki Yeni Uygurcada *-mu* edatı hep kendinden önceki kelimeler ile bitişik yazılır:

1. Sadece biraz eğlenmen için, anladın **mı** efendim? (T.T 110)

*Päqät könlünj é qılsun döpä şundaq qilimän, çüşändiñ**mu** äp**ändim**? (Y.U 139)*

2.Ne münasebet, dedim. Botlarım sıkıyor da... zaten içeriye beraber gidecek değil **miyiz?** (T.T 92)

*N énişqa d ämsiz? topliyim qistawatidu... ämdi i qkirig ä bill ä kirimiz**mu**?* (Y.U 116)

Türkiye Türkçesi ve Yeni Uygurcada soru eki, hem isimlerle hem fillerle kullanılır. Türkiye Türkçesinde *mu/mi/mu/mü* ekleri cümlelerin tüm öğelerinden sonra gelebilir. Sonuna geldiği öğeye bağlıdır. *Çalığışu* romanından derlediğimiz soru edatı ile kurulmuş cümlelere bakıldığında *mu* soru ekinin en çok yüklemden sonra geldiği görülür.

Yüklem fiil cinsinden olduğu zaman edat üçüncü tekil şahıs çekimlerinde çekim sonuna diğer çekimlerde şahıs ekinin önüne gelir. Birleşik zamanlı fiillerde soru edatı birleşik zaman ekinin önce gelir. Yüklem isim cinsinden olduğu zamanlarda soru edatı bildirme ekinin önüne gelir. Ek fiil çekiminde soru edatı bu çekimden önce veya birleşik zaman kipinden sonra gelebilir.

Türkiye Türkçesinde soru edatı cümlelerin farklı öğelerinin sonuna gelebilir, bu anlatım bozukluğuna yol açmaz. Soru edatı ile yapılan bir soru cümlesinde tüm cümle ile ilgili genel sorular sorulabildiği gibi, aynı zamanda yine cümledeki istenilen herhangi bir öğeye yönelik sorular da sorulabilir. Soru edatının cümledeki yerinin değişimi cümlelerin anlamındaki değişikliklere yol açar.

Ama Yeni Uygurcadaki soru edatı ile yapılan soru cümlelerinde sadece cümlelerin tamamıyla ilgili genel sorular sorulabilir. *-mu* soru edatı Yeni Uygurcada genellikle cümle sonunda geldiği için, kullanımı Türkiye Türkçesindeki kadar özgür değildir.

Yeni Uygurcada bu edat fiilin sentetik biçimi ile ifade edilen yüklemelerde genellikle yüklemden sonra gelir. Fiilin analitik biçimi ile ifade edilen yüklemelerde ya da yargılı yüklemelerde yüklemelerin sonuna eklenebildiği gibi, ortasına da eklenebilir. Yüklem ortasına eklendiği zaman fonetik değişikliğine uğrayarak *-m* şeklinde karşımıza çıkabilir. Yeni Uygurcadaki yapım şekli daha sabitleşen bazı cümlelerde soru edatı iyelik eklerinden önce gelerek cümle ortasında yer alabilir. Ancak bu çok az karşılaşılan bir durumdur. *mu* edatının Yeni Uygurcada cümle içindeki yeri Türkiye Türkçesindeki gibi özgür değildir.

İki Türk dilinde *mu* soru edatı ile yapılan genel sorularda asıl amaç çoğunlukla sorulan durumu, nesneyi tasdik ettirmektir. Bu tür durumlarda her iki Türk dilinde soru edatı cümle sonunda yer alır. Ama cümledeki herhangi bir öğeye yönelik sorulan özel sorular açısından karşılaştırıldığında durum genel sorulardakinden farklı oluyor. Özel sorularda iki Türk dilinin

kendine özgü durumları ortaya çıkmaktadır. Türkiye Türkçesinde soru edatının kullanım yeri konusunda çok geniş bir imkan varken, Yeni Uygurcada bu edat genellikle, cümlelerin sonunda yer aldığı için sorular açısından bir kısıtlanma söz konusu olabilmektedir. Ama Türkiye Türkçesindeki soru edatının cümlelerin her hangi ögesinde yer alma durumu Yeni Uygurcada daha çok vurgu ile sağlanır.

1. Hadi canım, kız dediğin böyle **mi** olur? (T.T 30)

Hä j änim, qiz d äğ äñ muşundaq bolamdu? (Y.U 34)

2. Koket başı da adamı koket **mi** yapıyor, nedir? (T.T 275)

Moda bil äñ taralghan ça ğnu kişini modigha aylandurup qoyamdu, n äñ ä? (Y.U 358)

3. Şartımızda bu var mıydı? İstanbul'a beraber dönmeyecek **miydik?** , diye adeta çıkışırmış. (T.T 12)

Ş ärtimiz şundaqmidi? istanbulgha bill ä barimiz d äñig äñmiduq, d äp turuwalidik äñ. (Y.U 10)

4. İster **miydim**, neyin nesi olduğu belli olmayan bir kadın onun ahlakını bozsun? (T.T35)

Alliqandaq bir xotunniñ uniñ äxlaqini buzuşini xalayttimu? (Y.U 41)

5. Fakat, siz de insaf edin, onun da beni bu kadar çabuk unutması doğru **muydu?** (T.T 365)

Lekin sizmu insap qiliñ-d ä, uniñ méni şun ç ä t äz untuşi toghrimu? (Y.U 481)

6. Zabitin benim için dolaştığını **mi** zannediyorsun? (T.T 62)

Of äsirni m äñ üçün aylinip y üridu, d äp oylawatams äñ? (Y.U 77)

Türkiye Türkçesinde *mu* soru edatı vurgusuz bir edattır, vurgu genel olarak bir önceki ögeye düşer. Yeni Uygurcada ise *mu* soru edatı genelde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi vurgu almaz. Ancak birleşik soru cümlelerinde, öndeki yan cümlede kullanılan soru edatının vurgu alarak daha uzun teleffuz edildiği durumu karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye Türkçesinde soru cümlesi içinde yer alan soru edatı *mu* vurgu almayan bir ektir, cümlelerde vurgu genel olarak ekten bir önceki ögeye düşer. Ama Yeni Uygurcada soru edatının vurgu alabilen bir edat olduğu bilinmektedir.

Türkiye Türkçesinde soru yapımında sadece *mu* edatı mevcuttur. Ama Yeni Uygurcada çalışmamızın ilk bölümünde ortaya koyduğumuz gibi *mu* edatı dışında yine Orhun Yazıtlarında görülen *gu* edatı ve diğer 5 tür soru edatı mevcuttur.

1. Çocukluk hatıralarımı anlatırken hep Fatmadan, Hüseyin'den bahsedişim biraz ayıp olmuyor **mu**? (T.T 11)

baliliq xatirilirimni sözläw ätip fatimä bilän hüsäyinnila tilgha äişim an çä äyip bolmas-hä?
(Y.U 9)

2. Hiçbir şey kazanamadınsa, geçinmenin, yaşamanın ve tahammül etmenin ne olduğunu da **mi** öğrenemedin? (T.T 219)

Hêç nârsigä igä bolalmiğan bolsañmu, tirik çilik, yaşaş, bärdaşliq b äişniñ nēmä ikänlikini ögändiñğü? (Y.U 284)

3. Herhalde beni arkana almayı teklif edecek değilsin... (T.T 42)

Härhalda m éni hapaş qiliw äiş xiyaliñ yoqtu? (Y.U 50)

4. Yalnız Feride'nin kırılan hayatından bahsediyorsun, ya benimki? (T.T 390)

Päqätla Päridäniñ wäyran bolğan hayati häqqidä sözläysän, méniñki qu? (Y.U 511)

2. Soru Sözcükleri

Çalığışu romanından derlediğimiz örneklerle bakıldığında, toplam 780 tane soru cümlesi derlenmiştir. Bu soru cümlelerinde soru anlamı ifade etmek için kullanılan soru kelimesi 480'dir. Derlenen soru sözcükleri ile soru anlamı ifade edilen cümlelerden görebiliyoruz ki, Türkiye Türkçesi ve Yeni Uygurcada soru sözcükleri sözcük türü olarak soru zarfları, soru zamirleri ve soru sıfatları şeklinde sınıflandırılabilir.

İki Türk dilindeki soru sözcükleri ile yapılan soru cümlelerine bakıldığında, iki dildeki soru sözcükleri ufak ses değişiklikleri dışında çok fazla farklılık göstermemektedir.

3. Vurgu

Gerçi bazı dillerde çok az karşımıza çıktıysa da, genel olarak vurgulu dillerde soru cümleleri oluşturmakta önemli yere sahip unsurlardan biridir. Yeni Uygurca ve Türkiye Türçesinde de vurgu yoluyla soru cümleleri yapılabilir.

Yeni Uygurcada vurgu yoluyla soru cümlesi kurulan cümlelere daha sık karşılaşılmaktadır.



VI. SONUÇ

Çalışmanın giriş bölümünde, çalışmamızın amacı, kapsamı ve çalışmada kullandığımız yöntemlerden bahsettik.

İkinci bölümde, soru ile ilgili ulaşabildiğimiz teorik çalışmalardan yararlanarak Yeni Uygurcadaki soru incelenmiştir. Sorunun dilbilimindeki yeri tespit edilmeye çalışılmış, soru ile ilgili çalışmalar derlenmiştir ve tanıtılmıştır. Litartür değerlendirmesinde Türkiye Türk çesiyle karşılaştırdığımızda, soru konusu Yeni Uygurcada daha az çalışılmıştır.

Yeni Uygurcada soru, başka Türk dillerinde de eolduğu gibi Soru edatları, Soru sözcükleri ve Vurgu ile yapılabilmektedir.

Yeni Uygurcadan 7 tür soru edatı vardır, *mu, -ma,- a, - ğu/-qu,- du/-tu, -h ä a*, Bunlar çalışmada örneklerle gösterilmiştir.

Soru sözcükleri soru zamirleri, soru zarfları ve soru sıfatları alt başlıklarında örneklerle incelenmiştir. Dillerde soru edatı ve soru sözcüğü kullanılmadan da kurulan sorular da mevcuttur. Bu tür soru cümlelerinde yazı dilinde cümle sonuna soru işareti eklenir, konuşma dilinde ise vurgu ile normal bir bildirme cümlesinden farklı şekilde söylenilir. Bu tür soru cümleleri vurgu ile oluşturulur. Vurgu yoluyla oluşturulan sorularla şaşkınlık, öfke, inanmazlık, kabullenemezlik vb. gibi duygular ifade edilmektedir. Bu tür sorular işitirden onaylatmaya benzer bir cevap bekler.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Yeni Uygurcadaki soru cümleleri yapı bakımından ele alınmıştır. Yeni Uygurcada soru sınıflandırmalarının pek ayrıntılı olmadığı görülmüştür. Türkçede son dönemlerde yapılan ve daha kabul edilebilir biçimde olan sınıflandırmalara ve derlenen Uygurca örneklere dayanarak, Yeni Uygurcadaki soru cümleleri yapı bakımından soru edatlı soru cümlesi, soru sözcüklü soru cümleleri, ezgi yoluyla kurulmuş soru cümlesi ve yansımali soru cümlesi olarak ana gruplara ayrılmış, ardından alt başlıklarda konu daha ayrıntılı sınıflandırılmıştır.

Vurgu ile yapılan soruları incelerken, ses kaydı yapılmış ve bu ses kayıtları ses analiz uygulamasında incelenmiştir. Türkiye Türkçesinde vurgu almadığı ileri sürülen soru eklerinin, Yeni Uygurcada vurgu aldığı sonucu elde edilmiştir.

Dördüncü bölümde Yeni Uygurcadaki sorular anlam bakımından ele alınmıştır. Soru cümlelerinin anlamına sınır koymak pek mümkün değildir. Çünkü aynı bir soru cümlesi farklı bağlamaa göre anlamlar ifade eder, hatta soruyu soran kişinin duygularının değişmesi de soru cümlesinin kazandığı anlamı değiştirebilir. Dolayısıyla bu bölümde Yeni Uygurcadaki belirlenen eserin taranması sonucunda seçilen soru cümleleri toplanmış ve bu soru cümleleri ifade ettiği anlamlarına göre kızgınlık, kinaye, baş kaldırı, meydan okuma, eleştiri, itiraz vb. şekillerdeki anlamlar ifade eden soru cümleleri ortaya çıkmıştır.

Tezin beşinci bölümünde Türkiye Türkçesi ile yazılmış ve sonradan Yeni Uygurcaya aktarılmış Çalıkuşu romanından seçtiğimiz 780 soru cümlesi karşılaştırılmıştır. Yeni Uygurca ve Türkiye Türkçesinin sorunun yapım edatlarında farklılıklar sergilediği, soru sözcüğü ve vurgu konusunda neredeyse benzerlik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmada Yeni Uygurcadaki sorular yapısal ve anlamsal açıdan sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Soru üzerindeki dilbilgisel çalışmalar diğer dünya dillerinde çok erken dönemlerde başlamış ve uzun süre içerisinde değerli sonuçlar elde edilmiş olsa da konu Türk dilleri çalışmalarında yeni önem kazanmaya başlamıştır. Bizim yapmış olduğumuz bu çalışmada Türk dilleri ailesinde çok önemli tarihsel süreçten geçen, Eski Türk dilinin dil özelliklerini daha iyi korumuş olduğu bilinen Yeni Uygurcadaki soru cümlelerinin yapı, anlam özelliklerine göre sınıflandırılması yapılmakla aynı zamanda, Yeni Uygurca ve Türkiye Türkçesinin soru konusunda sergilediği farklılık ve benzerlikler üzerinde kısaca durulmuştur. Orataya çıkan sonuçların Türk dillerindeki soru konusunda yapılacak olan yeni çalışmalar için

katkı sağlaması umulmaktadır.

TARANAN ESERLER KAYNAKÇASI

Güntekin, R.N. (1978). *Çalikuşu*. İstanbul: İnkılap.

İsrail, Halide (2014), *Keçmiş* (Geçmiş), Sincan halk neşriyati, Urumçi.

İsrail, Halide (2016), *Altun Keş* (Altın Ayakkabı), Kaşgar Uyghur neşriyati, Kaşgar.

Kerimi, Hacı Mirzahit (2015). *Yusuf Has Hacib*. Urumçi: Sincan Halk Neşriyati.

Sakim, Tursunay (2014). *Çalikuşu*(Uygurca çevrisi), Sincan Halk Neşriyati, Urumçi

KAYNAKÇA

- Acarlar, K.(1970). “Mi’ ekinin Türlü Kullanışları”, *Türk Dili*, 8: 358-363, Ankara.
- Akalın, Ş. H. Vd. (2011). *Türkçe sözlük*. Türk dili kurumu yayınları, Ankara.
- Akar, D. (1990). Wh-Questions in Turkish, Boğaziçi Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Aydemir, A. (2015). “İnterrogatives structures in Tuvan”, *Turkic Languages*, ss:113-127.
- Banguoğlu, T. (1938). *Altosmanische sprachstudien zu Suheyl-ü Nevbahar*. Breslau.
- Banguoğlu.T. (1990). *Türkçenin Grameri*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara.
- Baytok,A.(2013). “Kırgız Türkçesinde Soru”, Yayınlanmamış doktora tezi.Ankara üniversitesi, Ankara.
- Besler, D. (2000). “The Question particle and movement in Turkish” (*Türkçe’de soru eki ve yer Değiştirme*). Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Buran. A, Ercan Alkaynak (2001). *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Akçağ yayınları, Ankara.
- Caferoğlu. A. (1984). *Türk Dili Tarihi I-II*, 3. baskı, İstanbul.
- Cang, W.L. (1993). *Xiandai Weiwueryu Yiwen Yuqici* [Modern Uyгурcada Soru ekleri], *Dil ve Tercüme dergisi*, ss: 49-53, Pekin.
- Chen, SH. M. (1998). *Xiandai Weiwueryu* [Modern Uyғurca], Sincan halk neşriyatı, Urumçi.
- Cheng, SH .L. (1996). *Xiandai Weiwueryu Yufa* [Modern Uyғur Dili Grameri], Sincan halk Neşriyatı, Urumçi.
- Ciang, H.Y.& Liu.Y. (2007). “Weiwueryu Yiwen Yudiaao de Shiyan Fenxi” [Uyғurca Soru Cümlelerindeki Tonlama Ürlerinde Deneme Analizi], *Journal of theTsinghua Science and Technology*, ss:310-314, Pekin.

- Ciang, H.Y.& Liu.Y. (2008). “Weiwueryu Yiwen Yudiao de Shengxue Tezheng” [Uygurca Soru Cümlelerindeki Tonlamaların Akustik Özellikleri], *Journal of the Tsinghua Science and Technology*, ss: 635-639, Pekin.
- Çetin, E. (2008). “On Üçüncü Yüzyıl Öncesi Türkçesinde Soru”, Yayınlanmamış doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Delice, H. İbrahim (2003), *Türkçe Sözdizimi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Demir, N. & Yılmaz, E. (2003). *Türk Dili El Kitabı*. Grafiker, Ankara.
- Demir, T. (2006). *Türkçe Dilbilgisi*. Kurmay yayınevi, Ankara.
- Dizdaroğlu, H. (1976). *Tümcebilgisi*. Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Eckman. J. (1988). *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- Ediskun, H. (2005). *Türk dilbilgisi*. Remzi Yayınevi, İstanbul.
- Ediskun. H. (1963). *Yeni Türk Dilbilgisi*, İstanbul.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar Of Old Turkic*, Brill Leiden, Boston.
- Ergin. M. (1993). *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak yayınları, İstanbul.
- Ergin. M. (1997). *Türk Dil Bilgisi, Türk Dili*, hzl. Muharrem Ergin, Mehmet Kaplan, Faruk K. Timurtaş, Güneş matbaacılık, Ankara.
- Ersoy, H. Y. (2007). “Yeni Uygur Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, ed. Ahmet Bican ERCİLASUN, Ss. 355-428.
- Fan, Y.L. (2007). “Qianxi Weiwueryu Yiwenju de Shenceng Jufa Jiegou” [Uygurcadaki Soru Cümlelerinin Yapısı Üzerinde Kısa Bir İnceleme], *Language and Translation*, ss:32-36, Pekin.
- Gabain, A. Von. (1995). *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Gencan, Tahir Nejat (1975). *Dilbilgisi*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Geng, Sh. M. (1988). *Hazirki Zaman Uyghur Tili*, Urum ç.

- Ginzburg, Jonathan, Ivan A. SAG, (2000). *Interrogative Investigations*, Stanford, California.
- Göksel, A. & Kerslake, C. (2005). *Turkish: a comprehensive grammar*. London –Routledge, New York.
- Hacımenöğlu, N. (1992). *Türk Dilinde Edatlar* (En Eski Türkçe Metinlerden Zamanımıza Kadar) –Yazı Dilinde-, Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, İstanbul.
- Hatiboğlu, V. (1972). *Türkçenin sözdizimi*. Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Hemit, T., (1987). *Hazirki Zaman Uyghur Tili Grammatikisi* [Modern Uygurca Grammeri], Pekin.
- Hu, D. M. (2010). *Shian dai Hanyu Fanwenju Yanjiu* [Modern Çincedeki Yansımali Soru Cümleleri Üzerinde Araştırma], Anhui.
- Johanson, Lars & É. Á. Csató (eds.) (1998) *The Turkic Languages*, London & New York: Routledge.
- Kasım, M. & NıyAZ, H. (2004) *Hazirki Zaman Uyghur Tilidki “nime” Sözüning qollinilişi Toghrisida* [Modern Uygurcadaki nime Kelimesinin Kullanımı Üzerinde İnceleme], Sincan Üniversitesi Dergisi, Urumç, 1: 127-129.
- Kaşgarlı, S. M. (1992). *Modern Uygur Türkçesi Grameri*, İstanbul.
- Korkmaz, Z. (2003) *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Li, X.H. (2000). “Weiwueryu Yiwenju Gongneng Leixing Yanjiu Chutan” [Uygurcadaki Soru Cümlelerinin İşlevleri Hakkında İlk İnceleme], *Language and Translation*, ss: 25-27, Pekin.
- Liu, Y.L (2007). “Han Wei Yiwenju de Duibi” [Çince-Uygurca Semaali Soru Cümleleri Üzerinde Bir Karşılaştırma], *Hoten Pedagogik Okulu dergisi*, ss:125-127, Hoten.
- Liu, Zh.F. (2009). “Xiandai Weiwueryu Yiwenju Yuyong Yanjiu” [Modern Uygurcadaki Soru Cümlelerinin Pragmatikisi Üzerinde Araştırma], Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kaşgar.

- Ma, J.J. & Liu,X.H. (2002). “Hanyu Shifei Yiwenju zai Weiyu Zhong de Biaoda Xingshi Tanjiu” [Çince Evet/Hayır Soru Cümlelerinin Uygurcadaki İfade biçimleri Üzerinde Araştırma], *Language and Translation*, ss: 16-18, Pekin.
- Mehmet. A. & M ömin.N. (2014). “Xiandai Hanyu he Xiandai Weiwueryu Shifei Yiwenju de Kending, Fouding Chayi” [Modern Uygurca ve Modern Çincedeki Evet/Hayır Soru Cümlelerinin Cevap Cümlelerinin Olumlu, Olumsuz Şekillerindeki Farklılıklar], *Language and Translation*, ss:48-52, Pekin.
- Nur, K. (1995). *Soru ekiyle kurulmuş soru cümlelerinin anlambilimsel yönden incelenmesi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Oturkaçı, N. (2012)*Türkiye Türk çesinde Soru Sözcükleri*, Yayımlanmamış doktora tezi.Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Oytun Altun, H. (2009). Türkçede Soru. Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Öztürk, R. (1994). *Yeni Uygur Türk çesi Grameri*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Sayıt, M.R. (2014). *Hazirki Zaman Uyghur Tili Ve Türk Tili Grammatikisi Toghrisida Selişturma Tetkikat*[Modern Uygurca ve Türkiye Türk çesi Grameri Üzerinde Karşılaştırmalı Araştırma],Pekin.
- Shao, J.M. (2014). *Shian Dai Hanyu Yiwenju Yanjiu* [Modern Çince Soru Cümleleri], Pekin.
- Şimşek, R. (1987). Örneklerle Türk ç Sözdizimi, t ünceler, belirtme öbekleri, çöz ümler. Trabzon.
- Tekin,T. (2000). *Orhon Türk çesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara.
- Tekinoğlu, H.(2015). Uygurlar, Kamer yayınları, İstanbul.
- Tohti, L. (2012). *Hazirki Zaman Uyghur Tili Paydilanma Grammatikisi*[Modern Uygurcanın Pratik Grameri], Pekin.
- Tohti, L. (2015). “Cong Wenhua Chayi Kan Yuyan Jian De Yitong-(Yi Yingyu, Hanyu he Weiwueryu Yiwenju Goucheng Duibi Yanjiu Weili)” [Kültürel Farkı Açısından Dillerdeki Arasındaki Farklılıklara Bir Bakış(İngilizce, Çince ve Uygurcadaki soru

cümlelerinin yapısal özellikleri hakkında karşılaştırma], *Dil ve Tercüme dergisi*, ss:5-13, Pekin.

Türk Lehçeleri Grameri, Editör: Ahmet B. Ercilasun, Akçağ yayınları, Ankara 2007.

Türkçe Sözlük, I-II, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 1988.

Ulaş, H. (2003). *Cümle ve metin bilgisi*. Aktif yayınevi, Ankara.

Uzun, N. E. (1988). Türkçenin Öğretimi İçin Soru Tümcesi Türleri Üzerine Bir Sınıflama

Uzun, N.E, (1988). “Türkçenin Öğretimi İçin Soru Tümcesi Türleri Üzerine Bir Sınıflama Denemesi”. *Dil Dergisi*,131, 15-31.

Yakup, A. Vd.(1990). *Uyghur Tilining Izahlik Lughiti*[Uygurcanın Açıklamalı Sözlüğü], Milletler Neşiriyati, Pekin.

Yaman,E. (1995). “Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde “mi”soru ekinin kullanılışı”, Türk Dili, Türk Dil Kurumu yayınları, S. 526, s. 1113-1120.

Yi, K.X. & Gao, SH.J.(1998).*Shian Dai weiwueryu yufa* [Modern Uygurca Grameri], Pekin.

Yi, X.K. & Gao, Sh.J. (1998). “Weiwueryu Yufa” [Uygurcanın Grameri], Çin Minzu üniversitesi Yayınları, Pekin.

EKLER

EK 1: ETİK KURULU İZİN MUAFİYETİ FORM

 HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA
Tarih: 21/06/2017
Tez Başlığı / Konusu: YENİ UYGURCADA SORU Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam: 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.
Adı Soyadı: Ayiguzaili ABUDUSALAMU Öğrenci No: N15126385 Anabilim Dalı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI Programı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr. Tarih ve İmza  21.06.2017
<u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u>
 Prof. Dr. Nurettin Demir
Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

EK 2: ORJİNALLİK RAPORU

 HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA
Tarih: 21/06/2017
Tez Başlığı / Konusu: YENİ UYGURCADA SORU
Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 120 sayfalık kısmına ilişkin, 21/06/2017 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 4 'tür.
Uygulanan filtrelemeler: 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, 2- Kaynakça hariç 3- Alıntılar hariç/dâhil 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.
Gereğini saygılarımla arz ederim.
Adı Soyadı: Ayiguzaili ABUDUSALAMU Öğrenci No: N15126385 Anabilim Dalı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI Programı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr. Tarih ve imza  21.06.2017
DANIŞMAN ONAYI
 Prof. Dr. Nurettin Demir

